

ДЕКЕМВРИ 2023

ЛИК

СПАСЯВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИТЕ ЕВРЕИ

LIK@BTA.BG

ИЗДАНИЕ НА БТА ЗА ЛИТЕРАТУРА, ИЗКУСТВО И КУЛТУРА, ГОДИНА LVIII

WWW.BTA.BG

ISSN 0324-0444 23012
9 770324 044004

СПАСЯВАНЕ НА ЧОВЕШКОТО*

Георги Господинов

Ако най-голямото престъпление е да убиеш човек, да отнемеш живот, то най-голямото добро е да спасиш човешко съществуване. Историята поне от Стария завет насам е пълна с убийства - от камъка на Каин до газовите камери на XX век, където смъртта е чудовищно индустриализирана. И тъкмо в тези страшни години на войната една страна - неговляма, немного силна, някъде в периферията на Европа, прави нещо, което за много европейски държави е било немислимо. Отказва да предаде своите евреи на газовите камери. Българската история не изобилства с много такива примери, затова този ни е толкова скъп, затова и го честваме. А и не става дума за честване на битки, военни завоевания и пр. Става дума за спасяване, за съпротива срещу злото.

Има такива исторически минути, в които гражданите на една страна рязко израстват, съединяват се и се изправят пред нещо, които уж не са по тяхна мяра. (Това виждаме днес с народа на Украйна, това изправяне на Давид срещу Голиат.) За българския XX век тази славна историческа минута без съмнение е спасяването на българските евреи. 'Историци и неисторици дълго ще спорят кой и какво точно е помогнало това да се случи. На въпроса „кой“ отговорът е ясен – цял един народ, цялото българско гражданство. Като тръгнем от отделните хора, живеещи в мир със своите братя евреи, после местната интелигенция, минем през протестните писма на български поети и писатели – Багряна, Елин Пелин и много други, продължим през смелата намеса на Българската църква с нейните митрополити като Кирил например, който казва: „На реалите ще легна, ако и един човек от вас напусне Пловдив“, и стигнем до царя и до подписката, организирана от председателя на Народното събрание Димитър Пешев и подписана от 43-ма народни представители. Спасени са около 50 000 живота.

На въпроса как и защо това е било възможно да се случи, бих отвърнаа така: Защото във времена на общо полудяване една общност може да запази разум и сърце. Защото спасяваш хора. В такива трагични моменти само човешкото измерение има значение, само то дава сила. Пропагандата опитва да дехуманизира, да извади от човешкия род хората с еврейски произход. Защото знае, че тогава е по-лесно да убиеш. Но когато човешкото надделее, естествено се задействат емпатия и състрадание и чуждата болка става твоя. Спасявайки тях, спасяваш себе си. Това е простото чудо на човешкото условие. И зад това не стоят идеология, партия, тънки сметки. Зад това застава само и единствено ясното усещане, че до теб има човек с неутрайно тяло също като твоето, с деца също като твоите, с майка – също като твоята. И това е, което дава сили да удържиш срещу политическото зло. Спасявайки един човек, спасяваш себе си и човечеството изобщо.

Защото, както пише Джон Дън през XVII век, човек не е остров, а е свързан с континента на всичко останало и затова „смъртта на всеки земен жител ме смалява...“. Почит за онези българи, които точно преди 80 години не са се питали за кого бие камбаната.

* На фона на тази тиха победа още повече ни тежи това, че не успяваме да спасим евреите от временно присъединените и администрирани земи в Македония в Беломорска Тракия.

* Текстът е публикуван за първи път в книгата „Художници евреи в България“ с автор и съставител Татяна Димитрова (изд. „Кадила“). В списание ЛИК го препубликуваме с разрешението на автора.

СЪДЪРЖАНИЕ

СПАСЯВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИТЕ ЕВРЕИ

6. За акта на спасяването на българските евреи и за някои негови интерпретации, Даниел Вачков

9. Спасяването на българските евреи като исторически феномен, Тодор Чобанов

17. Румяна Бъчварова:

България е доказала, че е имало как Холокостът да бъде избегнат

21. Съдбоносният 9 март 1943 г. в парламента, Ангел Джонев

26. Силвия Авгала:

Спасяването на българските евреи е голям морален капитал за България

29. Темата за спасяването на българските евреи в архива на БТА

80. Какво запомнихме и какво забравихме за 80 години, Максим Делчев

82. Историята на бургаските евреи и тяхното спасяване, Алберта Алкалай

ТЕМАТИЧНО ИЗДАНИЕ - ДЕКЕМВРИ 2023

ИЗДАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА ТЕЛЕГРАФНА АГЕНЦИЯ

ГЕНЕРАЛЕН ДИРЕКТОР:
Кирил Вълчев

В БРОЯ СА ИЗПОЛЗВАНИ
СНИМКИ ОТ:
архив на Пресфотото БТА,
pressphoto@bta.bg

ГЛАВЕН РЕДАКТОР:
Георги Лозанов

ОТГОВОРЕН РЕДАКТОР:
Яница Христова

КОРЕКТОР:
Лиляна Николова

ИЗОБРАЖЕНИЯ НА КОРИЦА:
Колаж между снимки на парохет с бродерии от сърма (Снимка: ЦДА, Ф1568к) и еврейска сватба във Видин (Снимка: ДА-Видин, ЧП 345)

ХУДОЖНИК НА КОРИЦА:
Данаил Алексиев

ДИЗАЙН И ПРЕДПЕЧАТ:
Маряна Шадрина
Александрина Михалкова
Симона Колева

КОНТАКТИ:
Българска телеграфна агенция
1124 София,
бул. "Цариградско шосе" 49

РЕКЛАМА: marketing@bta.bg
02 926 2296

ISSN 0324-0444

Кирил Вълчев,
генерален директор на БТА

През цялата 2023 година, в която отбелязваме 80 години от спасяването на българските евреи, БТА поддържа по този повод специална рубрика на български и на английски език. Публикациите в нея сега намират място и в този последен за годината декемврийски брой на списание ЛИК.

С поредицата от материали припомняме събитията от миналото и участниците в тях и представяме значението на спасението и спасителите.

Всеки материал завършваше с препратка към официалните данни на интернет страницата на Изследователския център на Световния център за възпоменание на Холокоста „Яд Вашем“, където в таблицата срещу името на България е записано, че в страната е имало 50 хиляди евреи преди Втората световна война и нула жертви. Единствената държава в таблицата на „Яд Вашем“ със записани нула жертви е България (<https://www.yadvashem.org/holocaust/faqs.html>).

За рубриката на БТА помагаше Алберта Алкалай

от Центъра за еврейско-българско сътрудничество „Алеф“, който през юни организира за десети път международен литературен ученически конкурс „Който спаси един човешки живот, спасява цяла вселена“. Произведенията на младите хора в този конкурс бяха повод да отбележим огромната отговорност на пишещите хора.

В архива с новините на БТА 125 години всеки ден от 1898 г. насам не намерихме новина от 1943 г. за спасяването на българските евреи. Не само БТА не е отразила събитието, а и всички български вестници тогава. Вярно, по темата за евреите няма нищо повече от сухи публикации за приеманото под германски диктат антисемитско законодателство без влагане на никакъв ентузиазъм за прилагането. Но извън тези формални публикации в българските медии няма нищо за спасяването на евреите.

Това трябва да бъде за урок на днешните медии – непредставянето на съществуваща в обществото позиция не означава, че тя не съществува.

Нещо повече, тя може да се окаже толкова силна, че с мощта си да надделее така, че цяла държава да се съобрази с нея, да я приложи и да стане част от решение, което публично се премълчава.

Такова общество като българското през 1943 г. няма никъде другаде в Европа, включително в съседните окупирани от Германия Гърция и Югославия, откъдето по немско нареждане са депортирани евреите – включително от администрираните от българи под немските заповеди 11 343 евреи от Вардарска Македония, Беломорска Тракия и Пиротско от общо 5 860 129 евреи, за които всички скърбим, че не са били също спасени. За да стане това, не само медиите са мълчали, а цели общества в цяла Европа са мълчали, докато властимащите в европейските държави са депортирали евреите.

На фона на антисемитското законодателство, прието под немски диктат в Царство България, още по-голям е успехът на спасяването на българските евреи в условията на завладени от една гледна точка медии, които в мнозинството си, макар да не подкрепят антисемитизма извън официалните съобщения, се самоцензурират. Правят го дори когато България, олицетворявана от цар Борис Трети като държавен глава, приема решението ев-

реите да не бъдат депортирани.

Но урокът за пишещите остава, защото вечерните новини са памет днес. И отсъствието на новини за събитието през 1943 г. виждаме колко трудно се запълва след това с новините за отбелязване на годишнините от спасяването на българските евреи, пазени вече в архивите на БТА, както и от творби от литературни конкурси като този на „Алеф“. Впрочем все още отсъстват и достатъчно вдъхновени големи разкази (например роман, филмов или театрален сценарий).

А тези събития са не само пример за следване, но и основание за гордост на българите.

Затова на Деня на бесарабските българи Националният пресклуб на БТА в Одеса, Украйна, организира в изградения от еврейската общност в града Международен културен център „Унион“ представянето на изложбата „Евреите по българските земи – документални свидетелства за живота на еврейската общност“, подготвена от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София по повод 80-ата годишнина от спасяването на българските евреи. В началото на XX век една трета от населението на Одеса са евреи и сега

София, 10 март 2023 г. Генералният директор на БТА Кирил Вълчев на церемонията по поднасяне на венци пред Паметните плочи на спасителите на българските евреи до катедралата „Света София“

В града има много техни потомци, които трябва да знаят историята за спасяването, което са сторили сънародниците в България на българите – техни съграждани в Одеса.

А на Деня на народните будители – 1 ноември, през 2022 година БТА откри Седемнадесетата световна среща на българските медиуми с тема „Медиуми и спасение“, провокирана от предстоящото тогава отбелязване на 80-годишнината от спасяването на българските евреи. Това стана с молитва и „Многая лета“ на български език на Голгота и Божи гроб в църквата „Възкресение Христово“ в Йерусалим – небесния град на Господа, където е най-святото място за поклонение на българите, за които източноправославната вяра е традиционната религия съгласно Конституцията на България. В разговорите в Йерусалим и в Тел Авив наред с представители на 20 български медиуми от 13 държави се включиха вицепрезидентът Илияна Йотова, председателят на Българската академия на науките акад. Юлиан Ревалски, учени, министри, дипломати, както и представители на ръковод-

ствата на Организацията на евреите в България „Шалом“, на българския офис на Американския еврейски комитет, на Централния израелтянски духовен съвет в България.

Темата позволи да поговорим и за пътищата за „спасяването“ на медиумите, които служат на истината в нашия свят с много лъжливи новини, разпръсквани с все по-силни нови технологии. Проведохме и най-важния разговор за присъствието в медиумите на вечните ценности, които водят до бъдещото спасение на човека.

Най-важното знание, което пренесохме от медийната среща в Светите земи, е за истински важното в живота на човека – мира и любовта.

Защото в примера със спасяването на българските евреи откриваме как човек, воден от любов към ближния, спасява друг човек и така постига спасение на собствената си душа.

А размирните дни на бушуващи войни по света ни напомнят, че сред най-значимите вечни ценности е мирът – затова Исус Христос е наредил миротворците сред блажените.

Йерусалим, 2 ноември 2022 г. Участниците в 17-ата Световна среща на българските медиуми, организирана от Българската телеграфна агенция, посещават Световния център за възпоманение на Холокоста „Яд Вашем“

НОВО

АКО ТЪРСИШ ИЗГОДНО РЕШЕНИЕ, ВЗЕМИ ИКОНОМИЧНА ГОДИШНА АБОНАМЕНТНА КАРТА

- Купи на изгодна цена.
- Плати на 3 вноски.
- Без трафик и паркиране.

Можеш да я заредиш и онлайн на webportal.sofiatraffic.bg

За по-бърз достъп
сканирай QR кода.

ТОВА Е ТВОЯТА КАРТА
Валидирай и пътувай

За акта на спасяването на българските евреи и за някои негови интерпретации

Проф. д-р Даниел Вачков,
Институт за исторически
изследвания при БАН

С основание за голяма част от българското общество спасяването на българските евреи през Втората световна война от лагерите на смъртта се оценява като едно от най-значимите събития в новата история на България. И наистина, наред с впечатляващите външнополитически успехи като Съединението от 1885 г. и обявяването на Независимостта от 1908-а или с видимия икономически напредък от първото десетилетие на XX в. проявата на съпричастност с трагедията на един народ, подложен на унищожаване – в случая еврейския, маркира най-светлите страници от иначе изпълнената с много трудности и противоречия българска следосвобожденска история.

Да се противопоставиш на едно безумие, когато много други, далеч по-развити в икономическо и културно отношение общества и държави го приемат или най-малкото не възразяват срещу него, е нещо, с което заслужава да се гордееш. Отказът да изпълниш волята на една страховита военна сила, господстваща в цяла Европа, е смел и човечен жест, предаващ почти уникално значение на случилото се още тогава, в онези жестоки времена. Неслучайно това събитие трайно присъства в учебниците по българска история, често пъти се обсъжда в публичното пространство и тържест-

вено се отбелязват в годишния календар на множество държавни, научни, културни и обществени институции.

Напоследък в публичното пространство все повече се настоява наред с акта на спасяване на българските евреи да се отбелязва и трагедията на депортираните и унищожените в Трешлинка над 11 000 евреи от Македония и Беломорието. Разбира се, това искане има своите безспорни морални основания. Да се отбележат жертвите на Холокоста, е не само начин да се изрази почит към абсолютно невинно загиналите хора, но и да се отправят ясно послание, че подобни ужасяващи събития никога повече не бива да се случват с никой народ. Тези безспорно морални доводи обаче не оправдават отбелязването и говореното за тези страшни моменти да се прави в противоречие с историческите факти и с незачитане на документалните източници. Опитът да се изгради и поднесе – поради недостатъчно познаване на историята или поради някакви други причини, исторически некоректен разказ създава риска умишлено или не да се наложат друг тип изводи и внушения относно участието на България в тези съдбоносни събития. Приравняването на спасяването на българските евреи с депортацията на македонските и беломорските в лагерите на смъртта, а често и по-

ставянето на акцента върху втория акт, освен че не отчита ролята на отделните фактори, вътрешни и външни, в разигралите се драматични действия, но на практика лишава от всякаква уникалност българския пример в спасяването на еврейското население. Малко или повече България се приравнява към всички страни, на чиято територия се осъществява Холокост. В крайна сметка спасени евреи има и в Полша, прибалтийските държави, Унгария, Франция и т.н. Е, може да се каже, че в България са доста повече, но така или иначе принципна разлика няма. Така структуриран, разказът силно изкривява и действията по спасяването на българските евреи. Налагащият се извод от него е, че след като българската държава е осъществила депортацията на македонските и беломорските евреи, то българската еврейска общност от близо 50 000 души е оцеляла в резултат на някаква случайност и благоприятно стечение на обстоятелствата. Теза, която дълбоко противоречи на научния анализ на многобройните и разнообразни извори по темата. Не на последно място този разказ тотално измества въпроса за основната, истинската вина и отговорност за извършените депортации на евреи в района на Балканите. Нещо, което е несправедливо както по отношение на историческата наука, така и по отношение на паметта на невинните жертви.

Именно по тази причина е необходимо, когато се говори за това страшно време и за тези ужасни събития, винаги да се има предвид богатата информация, съхранена в различните архивни масиви. За повечето изследователи на периода основната фактология като цяло е добре известна, но ще си позволя отново да припомня най-важните елементи от нея. В края на 1942 г. започва подготовка за депортация на еврейско население от Балканския полуостров по изпълнение на взетите на конференцията във Ванзее решения за пълното унищожаване на евреите в Европа. За целта в края на януари 1943 г. в България пристига специалният пратеник на Третия райх по еврейските въпроси Теодор Данекер. Мисията му е съгласувана с тази, чиято организация е започнала и в Солун, в германската окупационна зона. Документите свидетелстват, че още на първите срещи на Т. Данекер с министъра на вътрешните работи Петър Габровски и с министър-председателя проф. Богдан Филов става ясно, че българските власти са категорично против срещу депортацията на евреи от старите предели на държавата. Те се аргументират с това, че евреите се използват за важни инфраструктурни дейности. След продължителни преговори се стига до договореност между Т. Данекер

Ген. Александър Кисъв предава на Буко Басанов осветеното знаме на Благотворителното дружество на участващите във войните евреи. Снимка: ЦДА (Ф1568к)

и Комисарството по еврейските въпроси за депортирането до 20 000 евреи от Македония и Беломорието. Опитът за депортирането на български евреи в началото на март 1943 г. среща бързата реакция на отделни общественици и парламентаристи. След срещата на 9 март на група депутати от правителственото мнозинство, водена от по-председателя на Народното събрание Д. Пешев, с министъра на вътрешните работи Петър Габровски и след проведения на нея телефонен разговор на министъра – вероятно с цар Борис III, акцията е незабавно отменена. През следващите дни различни общественици, църковни дейатели, парламентаристи отправят призови против изпращането на български евреи извън пределите на страната. В края на месец март на среща с Хитлер и Рибентроп цар Борис III официално заявява, че българските евреи са нужни да работят в страната и по тази причина не възнамерява да ги изпраща в източните провинции на Райха. Тази позиция на държавата не се променя и след смъртта на монарха в края на август 1943 г. Давайки си сметка за провала на своята мисия, месец по-късно Т. Данекер напуска България. През октомври същата година Ал. Белев подава оставка като Комисар по еврейските въпроси. Този съвсем кратък преглед на основните факти показва достатъчно красноречиво, че българските държавни институции и обществото като цяло не допускат да се извърши депортация

на български евреи извън страната.

За съжаление не така стоят нещата с македонските и беломорските евреи. Тук нито гържавата, нито обществото имат възможност да заемат позиция, противопоставяща се на нацистките планове за депортация. След бързия разгром над Югославия и Континентална Гърция през април 1941 г. Германия разрешава на България да въведе в част от Вардарска Македония и Беломорието своя администрация и войска, но при ясното условие, че тези земи са под върховното разпореждане на Райха. За целта са подписани редица споразумения, сред които от особено значение е известното като „Клодиус – Попов“, по силата на което България не може да разполага с природните ресурси на администрираните от нея територии, както и да се противопоставя на изпращането на хора за работа в Райха. От тези споразумения става достатъчно ясно, че българската гържава не е силата, която може да взема решения по ключовите въпроси, отнасящи се до Македония и Беломорието. Така че когато Т. Данекер идва да организира депортацията на македонските и беломорските евреи, изобщо не

търси разрешението на България, а само уточнява как българската администрация и войската ще се включат в провеждането на акцията. Показателен е фактът, че след конференцията във Ванзее германските власти започват да изготвят подробна статистика на еврейското население в Европа и в нея македонските и беломорските евреи са включени в графата съответно – югославски и гръцки, а срещу името на България са отбелязани 48 000 евреи, което всъщност е бройката на тези от старите предели. Ето защо изглежда абсолютно научно некоректно днес някои да включва македонските и гръцките евреи към общия брой български евреи и да изчислява процентно колко са спасените и колко са депортираните.

Към всичко казано по-горе е необходимо да се отбележи и друг много важен факт, който красноречиво говори за отношението на България към антиеврейската политика на Райха. И тук не става дума за български евреи и български поданици, а за хора непознати и чужди, но попаднали в страховта беда – става дума за транзита на около 15 000 евреи през България, които с български транзитни визи и с български транспортни средства през годините на Втората световна война успяват да се доберат до спасителния бряг на Палестина. Въпреки съществуването на сериозен политически риск българското външно министерство от края на 1942 до средата на 1943 г. чрез посредничеството на швейцарското правителство води преговори за осъществяване на британския план за транзит през България на 4000 еврейски деца, придружени от 500 възрастни, като заявява готовността си да съдейства за политическата и логистичната подкрепа на акцията.

Това са само част от многото сведения, с които разполага историческата наука относно българската политика по еврейския въпрос през годините на Втората световна война. Те трябва да бъдат взети под внимание, когато някои гради теза, становище или мнение по този болезнен въпрос. Освен това коректната аргументация изисква още тези събития да бъдат поставени и анализирани в широк контекст на международната политическа и военна обстановка в онази страшна и бурна епоха. Да, една от основните цели на историята е въз основа на изследване на миналото да дава решения на актуалните проблеми и да ни предпазва в бъдеще от повтаряне на старите грешки. Но това може да се осъществи само ако изследванията са научно коректни и се основават на запазените автентични документални и други източници.

Спасяването на българските евреи като исторически феномен

Тодор Чобанов

През изминаващата година се навършиха 80 години от събитията през 1943-а, когато в европейската история бе записан един особено красив и важен епизод. Това събитие или по-скоро серия от събития, наричани понастоящем обобщено „Спасяването на българските евреи“, се осъществи на фона на най-зловещото престъпление на всички времена – плана за индустриално унищожаване на един гревен народ, останал две хиляди години без своя гържава поради огромната си смелост в древността да се опълчи решително на най-известната световна империя на всички времена. Холокост или Шоа (на иврит) е събитие с библейски измерения, галеч надхвърлящо по мащабите и жестокостта си репресиите, които римският император Агриан организира в провинция Юдея¹, довели до гибелта на около 600 000 души. През XX век от евреите се иска не просто да напуснат Европа, те трябва да бъдат изцяло физически унищожени, да изчезнат

веднъж и завинаги. Тази човекоомразна радикална идея е превърната от „самантинския месия“ Адолф Хитлер от черна фантазия, родена в необразовани или екстремистки умове, в ужасяваща реалност, допълваща и надграждаща ужасите на и без това безкрайното зло на Втората световна война.

Всъщност „другата война“ на Втората световна война, войната вътре във войната – срещу евреите – се схваща от нацистите като по-важната от двете. Така признава на самия финал нейният архитект и основен автор – Хитлер. Именно поради това разбиране на най-високо ниво още в края на 30-те години нацистите започват да изграждат новия си международен съюз на тоталитарно-фашистка, но и на подчертано „расова“ и антисемитска основа. Във фашистката партия на Мусолини² има доста евреи – около 3 процента от членовете - и до 1938 г. той се въздържа от

¹ Част от наказателните мерки е отнемането на собствената земя от еврейските собственици и прекръщаването на провинцията от Юдея на „Палестинска Сирия“.

² Мако известен у нас факт е, че Мусолини е виден социалист, гл. редактор на „Аванти“ – вестника на италианските социалисти, и Ленин жестоко го критикува за неговото напускане в годините на Първата световна война, породено от разногласия дали да се волюва.

Адолф Хайнц Бекерле,
германски пълномощен министър в България.
Снимка: ЦДА (Ф15к)

мащабни репресии срещу евреите в Италия. Но все по-задълбочаващата се връзка с Хитлер и приближаващата война в Европа, за която всички са се готвили явно или тайно, подтикват Дучето да премине към действия. Точно като в Нацистка Германия е произведена словообилна псевдонаучна доктрина – „Расов манифест“, подписан от уж академични фигури, а всъщност представляваща сбор от фантазии и суеверия. Последният от пакета расови закони в Италия по подобие на Нюрнбергските закони в Германия е по-особен. Той е насочен срещу евреите – членове на фашистката партия в Италия. За разлика от Германия антиеврейското законодателство е прието след събор на фашистката партия, на който ключови лидери се противопоставят решително на предлаганите закони – гостатъчно е да споменем твърдото несъгласие на Итало Балбо, считан за една от най-важните фигури след самия Мусолини и често определян като негов потенциален наследник. Предложенията нямат нищо общо с фашизма – заключава той и по този начин разобличава към днешна дата мита, че нацистите нямали първоначално планове за разправа с евреите. Тъкмо напротив, още преди да формира своите други убеждения, Хитлер е под силното влияние на антисемитски кръгове във Виена, става завършен антисемит, който вижда в смесената етнически Австро-Унгарска империя пример за провал. „Нож в гърба“ на германската нация може да забие единствено друг. Другостта на евреите е в очите на бъдещия фюрер огромен, фатален порок, а когато шефовете му от военното контраразузнаване му нареждат, се прехвърля в редиците на Германската работническа национал-социалистическа партия и започва да проповядва своя токсичен антисемитизъм. Примерът с трансформацията на Мусолини от левичар в крайнодесен тоталитарист и от граждани на мултиетнически общества в расисти и антисемити е едно от многобройните доказателства, че разклатената до основи от Първата световна война Европа става жертва на идеологически хаос, а страданията на милиони в следвоенните години са плодотворна почва за разцъфтяването на семената на злото. Антисемитизмът и омразата към различните се явяват ключовите съставки на разцъфтяващите тоталитарни идеологии в Европа, но и на други места по света.

България не е пощадена от тези тенденции, просто те намират израз в по-различни по характер и изява травмиращи събития. Загубила около сто хиляди души в това, което българското общество оправдано счита за поредното усилие за

национално обединение и завършване на националноосвободителните борби, България след Първата световна война трябва да се справя с драматични демографски, икономически и политически предизвикателства. Т.нар. Войнишко въстание³ се проваля по една много проста причина – въпреки поражението във войната българската армия и особено офицерството запазват значителен морален интегритет. Патриотичното възпитание на българския офицер минава под знака на идеологията на Левски и Ботев, които за разлика от значими национални фигури в други държави не само не проповядват за моноетнични общества, но и насърчават интеграцията, сътрудничеството, уважението към останалите етноси и религии. Тези ценности са споделяни от голямата част от българското общество, което макар и обезверено във възможността да осъществи националния идеал, си остава под огромното влияние на Българското възраждане и християнските ценности, превърнали се в бездържавните векове в ключов елемент от българската идентичност.

Последвалите разнолики тоталитарни тенденции, преврати и репресии, вкл. и преврата от 1934 г., не променят тези обстоятелства. Българското общество си остава консервативно, предимно селско по профила на населението, фокусирано в решаването на вътрешните си икономически предизвикателства, градежа на битово и гилдийно ниво. Процъфтява културата, в която значителна част от дейците са от еврейски произход. През годините, в които Хитлер и Мусолини градят тоталитарните си системи и в Германия започват да се създават лагери за инакомислещите и другите, у нас се наблюдава смекчаване на радикалните пориви, избуяли след Първата световна война. В крайна сметка в средата на 30-те се установява безпартиен режим, в който значителна част от властта се съсредоточава в ръцете на цар Борис III, но противно на ширещите се днес мнения за безкрайната власт на монарха – армията запазва огромното си влияние, съществена тежест има и църквата. Икономическият и финансовият елит има голяма роля в решаването на държавните дела. Има съвсем реална опозиция в лицето на – по думите на тоталитарните симпатизанти, „старата буржоазна партийност“, както и контролирана от СССР крайна левица в лицето на БРП. Властта се упражнява обикновено „в кадифени ръкавици“, царят се стреми да се хареса на народа и подкрепя популярни каузи, следвайки практиките на днеш-

³ Владайското въстание от 1918 г. по същество представлява неуспешен опит за военен преврат, инспириран от водачите на БЗНС.

ните „народни монарси“ в Западна Европа. Всичко би се развило най-вероятно по различен начин, но в края на краищата в края на 30-те облаците рязко се състяват и над Балканите. Докато Първата световна война има ясни демаркационни линии на идеологическа и главно национална основа, в навечерието на Втората нещата са съвсем различни. Балканските монархии са станали свидетели на рухването на някои от най-важните тронове в Европа – Австро-Унгария, Германия и Русия. Три от Великите сили не са вече монархии и това кара коронованите особи да действат много по-предпазливо и да се въздържат поне първоначално от опасни ангажименти. За разлика от началото на XX век вече няма „грънкане с оръжие“, агресивни маневри с войските и страстни декларации. Играта се гълзи дипломатически игри, част от които и до днес остават скрити от историческата наука поради отсъствието на ключови документи или даже целенасочения стремеж да не се оставят следи при преговорите по деликатни теми. Мюнхенската конференция, макар да завършва с обичайното подписание и размахване на споразумение в духа на традициите на Метерних и Талейран, е съвсем друго събитие със съвсем различни от очакваните резултати. Завладялото важна част от Европа тоталитарно зло няма никакво намерение да се съобразява със споразумения и да бъде омилотворявано с отстъпки. То вижда в тези актове на компромис единствено слабост, защото, точно както и в Съветска Русия, насието е ключова негова същност и същевременно единственото, което се ценят и уважава в действителност. Парадигмата на Хитлер е, че демокрациите са достойни за презрение, а нежеланието им да воюват насърчава собствената му агресия.

Този дяволски сюжет отсъства в България. При нас се оказва от 1940 г. силен дипломатически натиск от всички посоки – от Германия, от Англия, от СССР⁴. Страната няма реално желание и намерение да воюва, а уроците от катастрофата в Първата световна война, Фердинандовата абдикация и радикалното управление на БЗНС и последвалите преврати са добре научени. Елитът, общо взето, очаква и следва развитието на събитията в Европа. Очертават се постепенно и лагерите, като този на германофилите става все по-силен и организиран по простата причина, че във втората половина на 30-те години Германия е основен ико-

⁴ На 13 декември цар Борис III се среща с дипломата и виден политик Никола Мушианов и обсъжда с него възможностите, които стоят пред България, като му съобщава, че Хитлер го заплашва с война, а съюз с СССР би бил като да „пусне вълка в кокошарника“.

Проф. Богдан Филов подписва протокола за присъединяване на България към Трестранния пакт в двореца Белведере. Снимка: ЦДА (Ф15к)

номически партньор на страната, а и място, където ключови личности получават образованието си. Освен това Германия е и старият съюзник от Първата световна война, носител на ревизионистичната тенденция в Европа, а желанието да се преодолее „Ньойския диктат“ е много силно. България ще бъде изкушена от дявола именно заради огромните несправедливости, породени от катастрофалния завършек на Първата световна война, униженията и рухването на идеала за национално обединение. Първата силна линия на навлизането на новата вълна на германско вече като нацистко влияние е, за съжаление, през ключова институция – армията. Превъоръжаването с немско оръжие е в ход (Сталин е отказал да доставя оръжие, както научаваме от изследването на Ст. Комкин) и мрежови схеми превръщат министъра на войната Луков във водещ агент на нацисткото влияние в страната, по собствените му думи – „верен последовател“ на Хитлер. След като Борис III го уволнява от кабинета, Луков се заема да създаде пронацистко младежко движение. За него хвалебствена статия пише „Народен наблюдател“ – официоз на нацистката партия в Германия. Оставането му извън властта и поемането на контрола над СБНА

Йоахим фон Рибентроп подписва протокола за присъединяване на България към Тристранния пакт. Снимка: ЦДА (Ф15к)

през 1942-1943 води до окончателната радикализация на организацията, в която още от началото на 30-те години има профашистко крило, издаващо списанието за фашистка мисъл „Мощ“. Луков обаче е вече извън властта, не може да влияе на големите събития, а по думите на някои анализатори е ползван като „плашило“ за оказване на натиск от страна на нацистите върху властта. В действителност обаче разсекретени документи показват, че опасността е съвсем реална и вариант с организиране на преврат и налагане на марионетно пронацистко правителство съвсем не е бил изключен и се е обсъждал активно в Германия, точно както става в Унгария след свалянето на Хорти. Борис III ще настоява пред Рибентроп през март 1942 г. да престане Германия да „подпомага“ Луков и неговите „интриги“.

Влизането на страната ни в Тристранния пакт на 1 март 1941 г. е считано от съвременната историческа наука за печално, но неизбежно събитие. Дали доброволно, след окупация по модела на Гърция и Югославия, или след пронацистски военен преврат, България е щяла да попадне в сянката на Хитлер под една или друга форма. Не е имало реален сценарий това да се избегне – военната машина

на нацистите, която е отклонена към Балканите поради драматичните провали на Мусолини, е щяла неизбежно да постигне такъв резултат. Властта, не без силни колебания и след осемчасово заседание на Министерския съвет, се съгласява да тръгне към неизбежния съюз с триумфиращия фюрер, който е победил Франция и Англия на континента и е завладял значителна част от Европа⁵. В страната вече се ширят и топла чувства към побеждаващата ревизионистка военна сила. Германската пропаганда прониква по всякакви канали. Популярността на Хитлер и нацистите нараства неумоверно, когато без явни задължения България си връща изконно българската територия Южна Добруджа (люлката на Дунавска България) след Крайовската спогодба от есента на 1940 г. Опонентите на Хитлер не могат вече да предложат нищо реално. Днес редица научни изследвания критикуват Великобритания, Франция и САЩ за нежеланието им да организират дипломатически и военна ситуацията на Балканите в своя полза в навечерието на войната. И действително – една активна работа през 1938 г. или по-рано може би би довела до различни военно-политически сценарии на Балканите. Успешната гръцка съпротива срещу Италия е ярко доказателство, че подобна гледна точка не е съвсем безпочвена. Но дори и в такъв военен сценарий България щеше да бъде завладяна в края на краищата от армията на фелдмаршал Лист, съсредоточена по Дунава в подготовка за настъплението срещу Гърция, а геноцидните практики на нацистите щяха да бъдат приложени безмилостно към завладяното население, съпътствайки големите разрушения с огромни човешки жертви. Правителството решава да не оказва съпротива и страната да се присъедини към Пакта, точно както Хитлер ще настоява през ноември 1940 г. Идеята на английския дипломат Рендел „да гръмнем поне един артилерийски залп срещу преминаващите Дунава германски войски, за да демонстрираме несъгласието си“ е отхвърлена от властта, защото това би означавало България да се окаже окупирана и лишена от всякаква възможност да търси загубените си през предишните войни територии, а през септември 1940 г. вече е получила безкръвно Южна Добруджа, което трябва да се разглежда и като част от усилията на Хитлер да привлече страната на своя страна и заедно с Румъния да формира силен блок в региона. Разбира се,

⁵ Цар Борис посещава Берлин на 16-17 ноември 1940 г., като по време на срещата Хитлер му съобщава, че планира през пролетта на 1941 г. германските войски да преминат през България и от София зависи дали това ще бъде през вражеска или през приятелска територия.

на Румъния са обещани компенсации в други посоки.

Военното разгръщане на нацистите на Балканите започва в края на февруари 1940 г. Тайно споразумение за транзитно преминаване на германските войски е подписано след преговори на фелдмаршал Лист с българския генерален щаб и влиза в сила преди официалното присъединяване към Тристранния пакт. Какви други ангажименти са поети от българските власти пред нацистите в хода на преговорите по присъединяването към Тристранния пакт, е трудно да се каже, но например спогодбата Клодиус-Попов не е регистрирана официално в деловодствата на Министерството на търговията и Министерството на външните работи, което буди определени съмнения – явно властта предпочита да не дава особена публичност на сътрудничеството си с Германия по конкретни деликатни въпроси. Правителството е сключило сделка с дявола и не желае подробности да стават известни.

В края на 1940 г., още преди присъединяването към Тристранния пакт – точно като в Италия през 1938 г., е прието в България и антиеврейско законодателство, „закона срещу евреите“ по думите на всички, официално наречен „Закон за защита на нацията“. Този акт на парламента несъмнено е част от подготовката за присъединяване към нацисткия клуб в Европа и няма съмнение, че отразява задължителното условие на Хитлер съюзниците му да споделят неговия антисемитизъм и расовите му псевдонаучни доктрини. Нещата въобще не преминават гладко. Законът е посрещнат с огромно неодобрение в българското общество и се подкрепя единствено от профашистки организации и тесни бизнес кръгове с апетити към еврейски фирми. Българската православна църква, най-важната институция след самата държава, застава категорично срещу него. Църквата провежда широка кампания и създава общо пет документа, насочени срещу неговите разпоредби и идеология. БПЦ съвсем не е сама в тази си кампания – срещу ЗЗН излизат редица обществени дейци като Димо Казасов, депутатите Тодор Поляков, Никола Мушанов, Петко Стайнов, Любен Дюгмеджиев, Иван Петров, Никола Сакаров, множество граждански организации – в това число адвокатският съюз, лекарският съюз, граждански комитети, писателски групи, десетки граждани от цялата страна с телеграми до Народното събрание, всевъзможни комитети. Софийският владика, бъдещ екзарх – Стефан, характеризира ЗЗН като „морална конфузия“. Той е основната действаща фигура в църковните среди – убеден демократ и противник на

Хитлер и нацизма, който няма никакво намерение да крие възгледите си и решително действа, когато събитията го налагат. Срещу закона се обявяват и много популярни и знакови интелектуалци като Елин Пелин, Стилиян Чилингиров, Елисавета Багряна, Младен Исаев, които настояват за „запазване престижа на нацията и завоюваните традиции на веротърпимост и човещина“. Показателно е, че по-късно почти всички известни български писатели категорично ще откажат поканата на нацистите да членуват в паневропейски пронацистски писателски форум.

Въпреки мащабната съпротива обаче ЗЗН е приет с огромно мнозинство, след което на евреите са отнети редица основни граждански права, започват конфискации на имуществото им, принудени са да носят станалата гнес легендарен символ на онова време жълта Давидова звезда върху горната греха. Създадено е Комисарство по еврейските въпроси под ръководството на яростния антисемит (а може би и германски агент) Ал. Белев, обучаван в Нацистка Германия, една от основните задачи на което ведомство е да прокарава политиката на нацистите за „окончателно решение“, т.е. пълно изтребване, в България. Именно комисарството представя на 2 март 1943 г. на правителството за утвърждаване и станалата печално известна спогодба „Белев – Данекер“ (също тайна), която предвижда и впоследствие стартира депортацията на 20 000 евреи. Тъй като тези от Беломорска Тракия и Македония са доста по-малко, станалата невъзможна за изпълнение бройка е допълнена с 8 хиляди евреи български граждани от старите територии – от големите градове Кюстендил, Дупница, Пловдив, Пазарджик, които са събрани и подготвени за депортация. Акцията на Димитър Пешев от 9-10 март спасява тези хора от старите предели, но не успява да помогне на евреите от „новоприсъединените земи“, които са „вдигнати“ няколко дни по-рано и над 11 300 от които в края на март и през април са унищожени в лагерите на смъртта. На тях им е отнета възможността да станат български граждани като останалото население в „новоприсъединените земи“. Това обстоятелство е ключово с оглед факта, че има една много съществена разлика между нацистките нюрнбергски закони и българската им версия – това, че на българските евреи не е отнето гражданството.

Акцията на Пешев и подписката на 43-ма народни представители срещу депортацията на евреите е несъмнено първата кулминация на съпротивата сред обществото срещу намеренията на правителството да плаща цената на дяволската

сделка с Нацистка Германия. Макар и след това Пешев да е свален от поста си при гласуване вътре в управляващото мнозинство и после в пленарната зала на парламента, става ясно, че даже сред самата власт има сериозно несъгласие с депортациите, което отразява и огромното несъгласие с репресиите срещу евреите в цялото общество. Трудно е да се изброят накратко всички личности, които по един или друг начин се включват в усилията за ограничаване на злото и спасяване на евреите. Това, което е уникално, е, че става въпрос за всички политически крила – от крайнодесни като Ал. Цанков до крайнолеви като комунистическите активисти, за видни представители на църквата като владиците Стефан и Кирил и на практика за представители на всички по-влиятелни обществени сфери, в това число и офицерството. Ключови личности като Елин Пелин, дворцовия съветник Л. Лулчев, както и други близки до двореца също активно се включват в кампанията за спиране на депортациите. Няколко министри изпращат съпругите си в двореца при царица Йоана. Активни действия предприемат и чужди дипломати, в това число испанският посланик Хулио Паленсия и швейцарският – Шарл Редар. Несъмнена е ролята на Анджело Ронкали – бъдещия папа Йоан XXIII, „Българския папа“, бивш изповедник на Йоана Савойска, който години по-късно ще възстанови отношенията на католическата църква със световното еврейство и Държавата Израел. Надигането на несъгласие е всеобщо и достига до места като двореца или амбона на столичния митрополитски храм, където на празничната литургия за големия български празник 11/24 май владиката Стефан обещава, че ще анатемоса всеки, „... който посегне на български евреин“. Църквата е узнала междувременно за задвижения от Комисарството на Белев нов план за интерниране на 25 000 софийски евреи в страната, което се схваща от евреите водачи като опит за облекчаване на бъдеща депортация към лагерите на смъртта. Решителният сблъсък между водачите на държавата и църквата се осъществява на 15 април на нарочна „конференция“, на която Филов е оставен сам от едната страна на масата срещу целия Синод и цар Борис III от другата. Монархът очевидно предпочита да заеме ролята на арбитър в спора. Позициите на двете страни са ясни – едните търсят оправдание за действията си, другите – защитават страдащите от позицията на християнския морал и общочовешките ценности. В крайна сметка църквата решително надделява и властта в лицето на премиера Филов обещава отстъпки. Тук е място-

то да посочим, че по мнението както на очевидците от онази епоха, така и на изследователите днес в поведението на управляващите може да се разграничат две линии – на Борис III (по-умерена) и на министър-председателя Филов (радикално германофилска и пронацистка). Към втората линия стриктно се придържа и вътрешният министър П. Габровски, който е автор на неосъществения се силно расистки закон за семейството, спрян от двореца. Такава оценка – за разминавания в лагера на управляващите по еврейския въпрос и други теми, е видна и в дневника на Никола Мушанов, остро критикуващ именно Филов, а не цар Борис III, за стартирането на депортациите, и в спомените на ген. Бойдев, който твърди, че Борис III тайно му нарежда да прави каквото е възможно за облекчаване участието на скопските евреи, вкл. като улеснява бягството им, когато има възможност за такова.

Усилията на гражданското общество и особено на Стефан и архиереите от Св. синод на БПЦ се увенчават с успех. През лятото на 1943 г. настъпва очевидно смекчаване на антиеврейската политика на правителството. Ясно става, че депортацията на български евреи извън страната няма да се състои и тези намерения са вече реално изоставени. В края на март 1943 г. царят ще заяви на Рибентроп, за голямо неудобство на нацисткия сановник, че евреите български граждани ще останат в България. На 7 юни Борис III уверява ръководителя на мисия на Червения кръст Шапюза, че евреите от български произход няма да бъдат депортирани от страната, което кара посолството на нацистите в София да посъветва началниците си в Берлин да избягват натиск върху България за депортирането на евреите. „Никой не може да убеди българите да мразят евреите“, ще съобщи тъга и недоумение Бекерле.

Случилото се в България през декември 1940 – май 1943 г. несъмнено е трудно сравнимо с про-

тичането на Холокоста в останалите страни пряко под контрола или сателити на Нацистка Германия. То драматично се различава от случилото се в пронацистка Румъния, Унгария или окупираните Балтийски държави, където властите, често подпомагани от обикновеното население, извършват масови кланета на местните евреи. В Будапеща „Кръстосаните стрели“ ще разстрелят хиляди евреи на брега на Дунава в дните, когато Червената армия вече е обсадила града и обстрелва центъра му с артилерията си. В Румъния един германски офицер от специалните „айнзацгрупи“ ще докладва в началото на войната, че местните пронацистки активисти вече са „свършили голяма част от работата“, т.е. избили са хиляди евреи из горите на страната. Села, в които евреите са убити от местното население още преди пристигането на нацистите, ще посрещат техните специални части за разстрели из Прибалтика. Различават се и примерите за спасяване на евреи в големи мащаби. Дания укрива своите няколкостотин евреи на малки групи, като потайно ги изтегля от страната или ги разпръсква. Във Франция съпротивата прави възможното част от евреите да достигнат Испания, където испанските власти мълчаливо толерират тяхното пристигане. Католическата църква ще организира тайни мрежи за подпомагане и бягство, а италиански лекари в края на войната ще крият евреи и ще измислят мними болести, за да не попаднат те в ръцете на нацистите. На фона на тези събития българската история е действително единствена по рода си. В страна – съюзник на Нацистка Германия, се надига гражданското общество, членове на управлението и самата официална църква застават на страната на евреите и успяват да спрат депортациите и да смекчат антиеврейските политики. Привържениците на нацистите във властта и извън нея са победени политически, а близо петдесет хиляди евреи – български граждани, са спасени от неминуема гибел в лагерите на смъртта. Хиляди семейства проявяват съпричастност и подпомагат интернираните извън София евреи, укриват евреи в София или управляват отговорно отнетите от евреите имоти.

Тези събития започват да се схващат като екстраординарни, даже уникални, още веднага след края на войната. Въпросът, който мнозина си задават и тогава, и днес, е дали и други са могли да действат по подобие на българското гражданско общество и да бъдат спасени повече евреи? Дали нацистите щяха да успеят да унищожат над 6 милиона евреи, ако се бяха надигнали повече

решителни гласове в държавите под сянката на Хитлер? Щеше ли това да измени характера на тяхната отговорност пред историята? Самите спасени – българските евреи, в лицето на своята ръководна Консистория, се явяват като ключов адвокат на страната ни, третирана като победена след съветската окупация на 5-9 септември 1944 г. Въпреки активното включване във втората фаза на войната и десетките хиляди жертви и ранени в ожесточени сражения срещу нацистите. В изложението на Консисторията по въпроса за съдбата на евреите в България се стига до извода, че „... фашистките правителства не посмяха да изпратят на избиране евреите, както допуснаха това правителствата на другите европейски окупирани народи“. Тази оценка обаче не повлиява съществено на бруталните репресии, проведени спрямо мнозина от най-активните участници в усилията за спасяването на българските евреи. Разправата се извършва чрез т.нар. Народен съд, който е удобен повод на просъветската комунистическа партия да се разправи с мразената преди това от привържениците на нацизма „стара буржоазна партийност“. Димитър Пешев е осъден на 15 години затвор за „антисемитизъм“, но той се отървава „леко“ на фона на смъртните присъди за хора като Тодор Кожухаров и близо половината от останалите депутати, подкрепили подписката за спиране на депортациите. Никола Мушанов, един от водачите на демократичната опозиция, е осъден на затвор, а след това интерниран и преследван, докато умира от инфаркт в следствения арест. Тежка е и участието на екзарх Стефан, който отказва да превърне църквата в придатък на тоталитарната държава, свален е от поста си и интерниран в Баня, Карловско, без възможност за лечение, там и умира огорчен и изолиран.

Скоро след 1944 г. започват и опитите за митологизиране на случилото се, като темата за спасяването на българските евреи е обсебена от БКП, която накрая дори нарежда производството на пропагандния филм „Ешелоните“ (1986), приписващ основните заслуги по спасяването на комунистическия ни диктатор Тодор Живков, който в годините преди войната въобще не е водеща фигура в средите на БКП и няма данни да се е занимавал с подпомагане на евреи въобще. След 1989 г. започва преосмисляне на историята и се променя разбирането на темата, отново с ясното съзнание за нейната огромна значимост. Обикновено споровете в обществото и отчасти в научните среди се разгарят около юбилейни дати и се въртят около основни въпроси като отговорността

Общ колаж с портретните снимки на народните представители от XXV Обикновено народно събрание 1940–1944 г. Девизът на събранието е „Мир, неутралитет, стопанско творчество“. Непосредствено под сградата на Народното събрание са разположени портретите на председателя и двамата подпредседатели. Под тях е редът с министрите от правителството на проф. Боздан Филов, след което са снимките на всички народни представители. Снимка: ЦДА (Ф173к)

за депортацията на евреите от Беломорска Тракия и Македония, юридическите измерения на отношенията между България и Нацистка Германия и ролята на цар Борис III. Тези спорове често се водят при отсъствие на цялата документация от онази епоха – част от нея е отнета от България и все още се съхранява в Русия, без реални шансове да бъде получена, друга е загубена безвъзвратно още в онези години – самият Белев унищожава много документи, нацистите в Германия също истерично се опитват да заличат доказателствата, които ще изпратят след войната ключови фигури на бесило. Но основният факт си остава все така уникален и удивителен – в България Холокоста не протича съобразно плановете на нацистите и за пещите на дявола са отказани близо 50 000 души. И

това без съмнение става възможно благодарение на вековните успешни и хармонични връзки между българския и еврейския народ, контакти, първите сведения за които дават византийските хронисти още през IX век и които прерастват в устойчиви форми на партньорство и съжителство през цялото Средновековие и през трудните векове на османската власт. За спасяването на българските евреи има огромна заслуга и съхраняването на духа и учението на българските възрожденски водачи, завещали на Третото българско царство завет на хармония, верска и етническа толерантност и сътрудничество. Тези вечни уроци са актуални и в днешния свят, отново раздиран от войни и конфликти, от езика на омразата и противопоставянето.

Румяна Бъчварова: България е доказала, че е имало как Холокостът да бъде избегнат

Яница Христова

„Спасяването на българските евреи е изключение от общата теза, че Холокостът не е могло да бъде избегнат. България е доказала, че може“, казва в интервю за списание ЛИК Румяна Бъчварова, която в периода 2019-2023 година е посланик на Република България в Израел.

Бъчварова е родена на 13 март 1959 година. Получава образованието си в Софийския университет, където завършва специалност „Социология“. Заемала е поста управител на голяма социологическа агенция и притежава богат опит в маркетинга, медийните проучвания и връзките с обществеността.

През 2009 година професионалният път на Румяна Бъчварова преминава в политическата сфера. Тогава тя е назначена за началник на политическия кабинет на премиера Бойко Борисов. През 2014-а е избрана за народен представител. През годините е била и заместник министър-председател на България по коалиционната политика и държавната администрация, както и министър на вътрешните работи.

В разговора пред списание ЛИК Румяна Бъчварова коментира какви са уроците, закодирани в българската история, и как добрите примери на смели личности от миналото може да вдъхновяват и днес.

„Освен исторически факт спасяването на българските евреи е една дълбока емоция. Тя е може би най-ценното в нашия национален дух – да знаеш, че можеш да спасиш човешки живот“, казва Бъчварова.

В разговора ни, посветен на една толкова значителна и тежка историческа тема, в думите ѝ долавям стремеж към светлото и към открояване на добрите, хуманните страни от нея, което, струва ми се, е особено ценно днес.

Госпожо Бъчварова, ние като българи успяваме ли да извачем поука от историята?

– Първо, трябва да познаваме историята си. Моята голяма грижа е, че, струва ми се, съвременните поколения българи не познаваме добре своята история. Моето поколение знае това, което се учеше в училищата по време на социализма, но не мисля, че има съществена промяна в учебното съдържание сега, пък и в публичния дух.

Сега имам възможност да чета повече. С изключителен интерес чета мемоарите на видни български дейатели и откривам толкова много истории за достойнство, за чест, за истински патриотизъм към България в периода след Освобождението до Първата световна война и особено след това, до края на Втората световна война. Там има изключителни личности, които съвременните поколения не познават. Има изключителни казуси, които се решават по определен начин, и ако нашите съвременници ги познават, щяха да имат друго отношение и към миналото, и към днешния ден.

В този смисъл познаваме поредица от героични събития, но има и други. Наистина в българската интелигенция – в българската публичност и политика, има много достойни хора. Техните биографии са потенциален урок за нас сега.

Най-очевидният пример е Димитър Пешев, който е познат и извън границите на България. Но след него има още 19 души, които са обявени за праведници от института „Яд Вашем“ и никой не знае имената им.

Не познаваме добре историята в този положителен и обективен смисъл – историята на България и на монархическата институция, управлението, влиянието между различните групи. Не познаваме дори добре тази прословута наша емоция по отношение на Македония...

И затова се надявам все повече хора да проявят интерес към тези времена и уроците сами ще дойдат.

А какви са уроците, свързани със спасяването на българските евреи през 1943 година? Как те се търкуват в границите на наша страна и извън нея?

– Мисля, че спасяването на българските евреи е един от най-красивите епизоди в българската история. Защото е резултат от съзнателни, систематични, много активни действия и усилия на българското общество, на българските граждани, на част от българските политици дори. В тези страшни времена на Холокост те са имали сме-

лостта да се противопоставят на тази убийствена политика, и то публично.

Има и един друг факт, който дори не знаем за себе си – че второто в света най-голямо събитие на реакция, на противопоставяне на политиката на Холокост след въстанието във Варшавското гето е демонстрацията в София на 24 май, когато десетки хиляди излизат в защита на българските евреи. Това се случва публично – хората с лицата си са излезли и са заявили тази позиция. Тоест тази гражданска смелост, която всяко време изисква, ние сме я проявили.

Има много примери на достойни политици в парламента по същото време - през март 1943 година, които се обявяват в защита на депортираните евреи от Македония и от Северна Гърция. Синодът на Българската православна църква също се обявява в защита на тези хора с официално заявление.

Но това красиво събитие в нашата история има и своята мрачна сянка – депортацията на евреите. Ние не можем да го омаловажаваме, защото то засяга страшно много хора, които пряко са отишли на смърт. Струва ми се, че съдействието на част от българската полиция и армия. Било е по ангажираност, който е приет по отношение на Германия и не е инициатива на българската страна. Но така или иначе това се е случило. В този смисъл тези две събития са двете страни на една монета.

Моите впечатления са, че светът знае повече за спасяването на българските евреи, но то не е достатъчно. Защото това събитие е изключение от общата теза, че Холокостът не е могъл да бъде избегнат. България е доказала, че може. Как това е станало, е предмет на много спорове.

Българската еврейска общност, която почти изцяло се е преместила в Израел, живее с едно за мен неустово чувство на благодарност. Аз не съм срещала хора, които толкова много да обичат България, колкото българските евреи. Хората, които живеят тук, някак приемаме всичко за даденост. Докато те живеят с болката, че са напуснали и обичат България изключително много.

Има чужденци, които остават възхитени и учудени, когато се запознаят с тази история. След едно наше събитие, на което бяхме поканили все още живи спасени български евреи и техните наследници, които разказваха истории, аз говорих с един от посланиците в Израел. Тогава той каза: „Не съм предполагал, че когато говорим за Холокост, може да има толкова много добри чувства. Излязох си от вашето събитие с усещане за светлина.“

Освен исторически факт, спасяването на бъл-

гарските евреи е една дълбока емоция, която е може би най-ценното в нашия национален дух – да знаеш, че можеш да го направиш, да спасиш човешки живот.

Казвате, че „това, което малка България е направила, когато европейските държави не са, е истинско историческо постижение и гордост“. Доколко днес е запазена паметта за спасяването на българските евреи?

– Аз мисля, че през последните десетина години има доста усилия за това. Има неща, които успяхме да направим, и много други, които не успяхме. Говоря като участник в тези усилия.

Двата паметника близнаци, които са в София и Тел Авив, са наша инициатива. Решихме, че това е начинът, по който можем да кажем на света, на хората, които идват в София и отиват в Яфо, че има нещо общо между нашите две държави, между нашите два народа.

А относно самите чествания и академични и извънакадемични спорове – има хора на различни позиции... Аз уважавам всяко мнение, защото едно такова събитие не може да бъде еднолинейно, всеки го е преживял по различен начин. Всичко това натрупва познание и осъзнаване на тази историческа страница.

Как трябва да се отнасяме към факта, че макар и да сме спасили над 48 000 евреи, за съжаление, загиват почти 11 000 от Македония и Гърция въпреки българската администрация на тези територии?

– Аз мисля, че трябва да се отнасяме със смирение към този факт. Това, както и да се погледне, е едно престъпление.

Факт е, че България е имала само административни права и не е имала управленска самостоятелност да взема решения, а е изпълнявала решенията на друга държава. Но в този момент е имало българи там и ние това не можем да го скрием. Това е част от урока, който ни показва колко е ценна смелостта да спасиш едни хора, които на практика са били обречени, да застанеш в тяхна защита.

В този смисъл ние не можем да носим цялата отговорност за това събитие, но не трябва да се отказваме от отговорността, че сме били там. Затова смятам, че трябва да се отнасяме със смирение и с почитане паметта на тези загинали хора.

Аз лично през четирите години, в които бях в

Израел, всяка година отивах в „Яд Вашем“, където има стени на еврейските общности по света, и заедно с моите колеги от посолството отдавахме почит на загиналите.

Какво прави българската държава през годините във връзка със спасените евреи?

– През 1947-1948 година те са преселени от България в Израел. Всички те поддържат някаква връзка с България. Освен че са израелски граждани, голяма част от тях са и български граждани.

Това, което видях с очите си, е, че те по-скоро имат желание да засвидетелстват нещо откъдето обичайните отношения между хората – тази благодарност, която изпитват.

А българската държава разчита на тях в морален план – че има хора, които уважават и обичат България, а това не е малко. Мисля, че Израел е може би първата уникална държава, която толкова обича България и българите.

Наследниците на тези хора са много добре интегрирани в израелското общество и допринасят за развитието на израелската държава.

Има потенциал да се развиват двустранните отношения тогава, когато има добри условия – геополитически, исторически и политически. Защото динамиката на политическите процеси и в България, и в Израел понякога пречи на усилията за установяване на тези отношения.

Как се развиват децата на спасените български евреи?

– Те имат свои наследници. Но това, което забелязах, е, че се отнасят с особена гордост, че са потомци на български евреи. И техните роднини, например съпрузи или съпрузи, които не са от български произход, не пропускат да отбележат, че са част от семейство, в което има потомци на български евреи.

Навсякъде можеш да срещнеш хора, които, когато разберат, че говорят с българин, с гордост го подчертават.

Затова смятам, че имаме голям потенциал за развитие на отношенията и в бъдеще. Смятам, че българската страна трябва да бъде активна.

През 2019 година подписвате манифеста „Заедно срещу езика на омразата“. Как звучи езикът на омразата днес? И възможно ли е да бъде заглушен?

– Струва ми се, че през 2019 година езикът на

Съгбоносният 9 март 1943 г. в парламента

омразата не беше толкова насищащ публичното пространство, както е сега. За най-голямо мое съжаление през последните 4-5 години езикът на омразата завладява все повече територия в българската публичност. Събития, явления и отношения, които смятахме, че са останали в миналото, започнаха да се проявяват.

Антисемитизмът беше започнал да нараства около ковид кризата като резултат на изолацията на цели общества и групи, а сега и с военния конфликт в Газа изключително много се разраства. За мен и като социолог това заслужава особено внимание, за да се види как, имайки урок от Холокоста, бидейки свидетели на такова антихуманно и античовешко явление, някой може да си позволи да възпроизвежда риторика, определения и поведение по отношение на евреите и еврейската държава сега.

Затова не трябва да се успокояваме. За мен промяната на тона в публичността е една от приоритетните задачи – политически и обществени. Трябва да се промени този дух на омраза, на пренебрежение към хората, на етикетирание, и, разбира се, на тази крайна степен, каквато е отношението към евреите.

Еврейската държава доказва, че за относително кратко историческо време можеш да постигнеш толкова много на една толкова малка територия с относително малко на брой население. Можеш да постигнеш такива успехи в развитието на технологиите и на иновациите, както и в изграждането на държавните институции в Израел, както и на всички процеси на общност, които израелското общество има. Това е много впечатляващо. Има общ национален дух, който на много малко други места може да се усети и да се види.

Казвате, че „най-добрият партньор на историята, която сме длъжни да съхраняваме, може би са медиите“. Според вас съвременните масови медиите осъзнават ли своята отговорност към националната памет?

– Забелязвам напоследък, че все повече електронни издания, които следят, обръщат внимание на исторически факти. Това е вид публичност, каквато медиите дават на исторически събития.

Ние сме били лишени от тази информация, от тази публичност за много дълго време заради потискането и скриването на обективните исторически факти. Поинтересувах се - никой не е го-

ворил за репресиите в страната ни по отношение на евреите и спасяването на българските евреи. Просто медиите не са отразявали тези събития тогава. Не само българските, а и европейските. И сега просто истината, историята излиза навън.

Голямото предимство на съвременните медиите е, че те имат свое дигитално битие и проявление. Тоест това, което те публикуват, ще остане. С изкуствения интелект или като резултат от личните ни усилия ние ще може да намерим това, което ни интересува, и ще може да стигнем до истината и до обективните факти.

Много е важно в този поток на омраза, който е свързан и с антисемитизма, и изобщо с езика на омразата, да има публичност и обективност. Затова медиите носят историческа отговорност – те трябва да показват не само обективно действителността, но и историята. Това е голям потенциал за нацията ни и за децата ни – да научат нови неща и да видят колко достойни хора е имало в България.

С какво България може да помогне за решаването на ескалиращия в момента конфликт между Израел и Палестина?

– Конкретно ние не може да говорим за обичайните представи за помощ. Но солидарността, която българското правителство в лицето на външния министър, на премиера и на председателя на парламента, които от първия момент изразяват отношение към Израел, според мен е изключително ценна.

Тези събития са проява на много дълбок и отдавнашен конфликт, който има своите отражения навсякъде по света. Израел като държава, която е била обект на необоснована агресия и е жертва на такива прояви от много време, заслужава подкрепа в своите усилия, в правото си да се защити. Израелските граждани имат нужда от тази морална подкрепа заради изключителни стоицизъм, който проявяват, за смелостта и готовността да се борят за своята кауза.

Ние, разбирайки ги, вече ги подкрепяме. Това на практика е общата ни битка за истината. За съжаление, има много невинни жертви и от двете страни – и от израелска, и от палестинска. Но нека не забравяме как започна всичко и че по никакъв начин то не беше провокирано от израелски действия. Сега ни остава да се молим за всички заложници, дано да успеят да се върнат...

Доц. г-р Ангел Джонев

В показанията си пред Народния съд и в спомените си Димитър Пешев твърде общо развива своята версия за събитията около 9 март 1943 г. За случващото се с евреите той споделя, че е информиран по няколко канала. В писмените показания и при разпита пред извънредния трибунал той настоява, че научава за предприетите действия при посещение в Кюстендил около 8-10 март. При завръщането си в столицата сведения за вдигането на евреите от Беломорието получава от дупнишкия депутат Димитър Икономов и от Крумовградския Георги Чалбуров. Тогава предприема стъпки за противопоставяне на действията на изпълнителната власт.

По-обстоятелствено описва събитията в спомените си. В тях хронологията е обърната. Първо гочува слухове, а в началото на март получава покъртителна информация от Д. Икономов за положението на беломорските евреи при транспортирането им в Дупница. След това пътува до Кюстендил, където е уведомен за ситуацията от околийския управител Любен Милтенев. Прогължава да държи връзка с него за предприетите конкретни стъпки и след завръщането си в столицата. В спомените персонажите са повече, но и съмненията за обективност в хронологията се увеличават. Показанията изглеждат по-достовърни въпреки някои недостатъци. Няма налични

доказателства за посещение на Д. Пешев в Кюстендил в началото на март 1943 г. Възможност за пребиваване в родния си град има, защото Парламентът не заседава между 26 февруари и 9 март. Къде е бил по това време подпредседателят обаче, не е известно. Остава само неговата дума, че научава на място за предприетото срещу еврейската общност.

Другият въпрос е кога е информиран от Д. Икономов. Първата група от беломорските евреи достига Дупница вечерта на 7 март 1943 г. Едната възможност е срещата с депутата, с когото е в конфликт, да се е състояла на 8 март понеделник, а другата – на самия 9 март. Тогава е първият пленарен ден след гългата пауза. Наличните сведения показват, че сутринта във вторник, 9 март, Пешев е зает с кюстендилската делегация. Пешев твърде общо очертава този момент: „Тогава в София пристигна и една делегация от Кюстендил, в която влизаха Ив. Момчилов, адвокат, Ас. Суйчмезов, търговец, и Вл. Куртев, изпратени от граждани, за да ходатайстват и не се допусне това, което се очаквало – изпращане евреите вън от България. Аз ги уведомих за това, което предприемам с други депутати, казах им, че ще се позова и на тях, и на гражданите, които са ги изпратили, и че не е необходимо тяхната лична намеса и явяване където и да е – аз и моите другари ще направим всичко по силите си“, в рамките на две изречения изчерпва цялото събитие подпредседателят. Видно е, че той има среща с делегацията и с нея споделя своите бъдещи стъпки. Явно подпредседателят не схваща като част от нея колегата си Петър Михалев.

Множество източници подкрепят тройния състав на делегацията и в мнението на Пешев няма нещо по-различно. Депутатът се възприема от другата страна на позицията, от тази на властовите фактори. Тя обаче по никакъв начин не омаловажава неговата активност. Напротив, П. Михалев присъства на срещата с Пешев. Не само в спомените си, но и в тези на Момчилов и Суйчмезов той е неразделна част от групата и участва в дискусиата в дома на подпредседателя. Тя се провежда между 10 и 11 часа сутринта, описана е като напрегната и емоционална. Именно в тази обстановка се достига до плана в 15 часа петимата отново да се съберат, но в Народното събрание, където да проведат среща с премиера Богдан Филов.

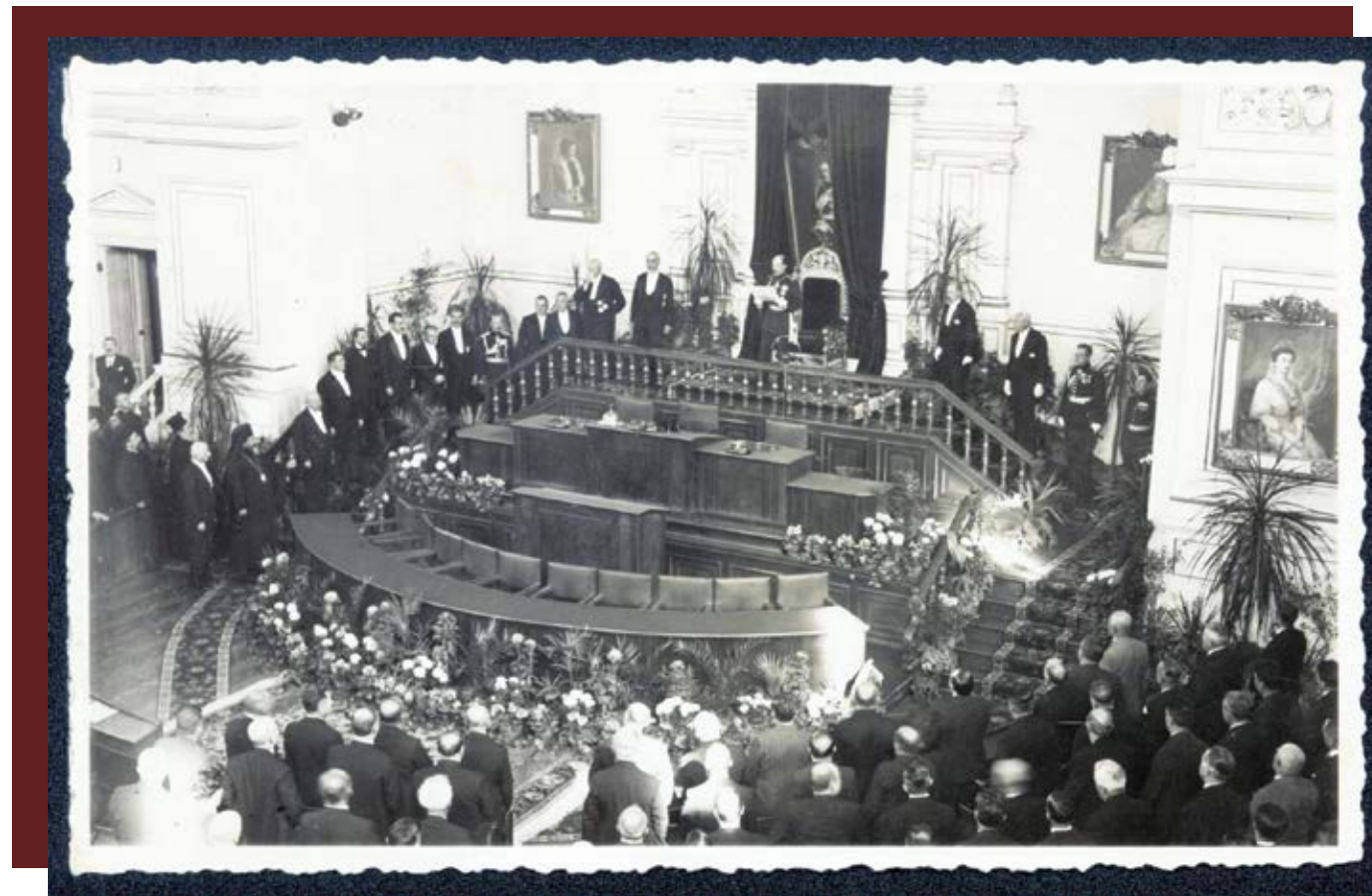
Към 15 часа, когато е насрочено заседанието на Народното събрание, в сградата влизат Ас. Суйчмезов и Ив. Момчилов. (Вл. Куртев не присъства, защото насочва усилията си да активизира лобито

на македонските българи в акцията.) П. Михалев вече е там, своевременно уведомен от Д. Пешев, че вътрешният министър Петър Габровски отхвърля да са предприемани някакви действия срещу евреите в Кюстендил. Целта на групата на този етап е да посети премиера и да постави въпроса пред него. Поне така твърдят Суйчмезов, Момчилов и Михалев. Б. Филов отказва срещата, което довежда до разколебането на Ив. Момчилов и напускането му на сградата на Парламента.

В този решителен момент останалите не се отказват. В кулоарите продължава да чака Ас. Суйчмезов. Той твърди, че води дискусия с няколко депутати, които показват подкрепа, но има такива с рязка негативна реакция към тяхната мисия. Пешев също споменава за пуснатия слух и за „голямата възбуда“ сред народните представители, някои от които го посещават по въпроса. Той е наясно с предприетите действия в Кюстендил, защото получава информация „по телефона от околийския управител“.

За разлика от Пешев Михалев е по-конкретен в спомените си. След отказа на Филов двамата с подпредседателя решават да поставят въпроса пред министъра на вътрешните работи. Те заедно с още няколко други техни колеги отиват към неговия кабинет, като на входа му към тях се присъединява Д. Икономов. П. Габровски ги приема и директно пита Михалев за „какво сте обезпокоени в Кюстендил“. Тогава депутатът го уведомява, че знае за предстоящата депортация и за негодуванието на гражданите от тези мерки, като за целта заедно с него пристига делегация от града. Настоява да се свърже с околийския управител, но и след проведеня разговор министърът продължава да отрича, че знае за предприетите действия. „Колко време престояхме в кабинета на министъра, не помня. Ние, които протестирахме и изразявахме протеста на кюстендилското гражданство против замисленото унищожаване на стотици невинни хора, бяхме решили да не излезем, преди да получим удовлетворение. Накрая министърът отстъпи пред нашата настойчивост и непоколебимост. По телефона той даде нареждане на областния директор Герждиков да спре изселването на кюстендилските евреи и завръщането на органите на комисарството, изпратени за тази цел. Тази заповед каза да се съобщи на околийския управител в Кюстендил“, описва решителния момент в спомените си Михалев.

Далеч по-малко емоционален, но в близки линии разказва за събитието и в показанията си пред

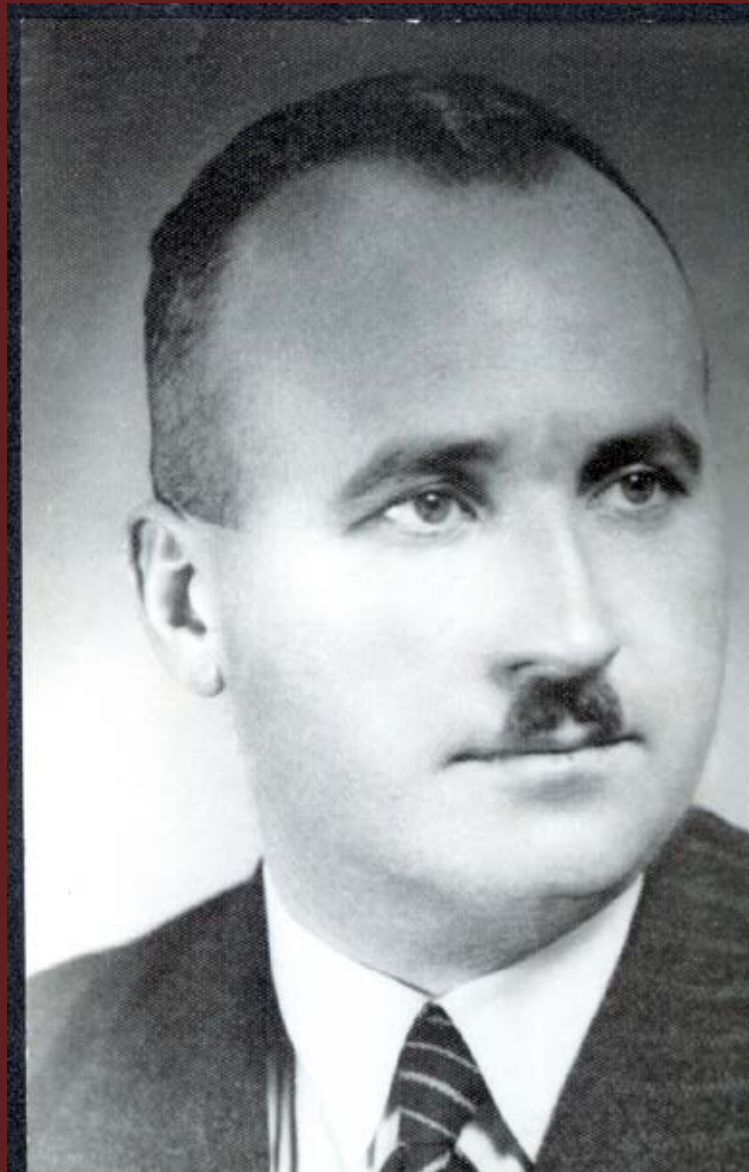
Откриване сесия на XXV Народно събрание. Снимка: ЦДА (ФЗк)

Народния съд. Според тях негова е инициативата за изпращане на делегацията от трима граждани, с които заедно пристигат в София и влизат във връзка с Пешев. Подпредседателят провежда разговор с вътрешния министър, на който последният отхвърля да са предприемани някакви мерки в Кюстендил. Михалев настоява на своята информация и предприема през следобедна акция: „Срещата беше дадена. Явихме се няколко души народни представители. Пред министъра обяснихме. Той отрече да има нареждане, но когато му казах това, което видях в Кюстендил, и това, което е подготвено за евреите, той малко смутен отиде в другата стая да говори по телефона и до вечерта последва нареждане за отмяна на мярката.“ С кого е разговарял Габровски? Явно този момент не е бил за ушите на присъстващите народни представители, след като е проведен от съседната стая.

В редица изследвания се използват основно спомените на Пешев и Михалев. Техните показания пред Народния съд също добавят някои нюанси към ключовото събитие. Остава обаче неизяснен въпросът кои са останалите народни представители, участвали в срещата с Габровски. Пешев споменава, с известна презастраховка за избледнялата си памет, имената на Михалев, Икономов,

Цвятко Петков, или общо „десетина души“. В разпита му фигурират също Михалев, Икономов, но и г-р Божко Ковачевски, Иван Петров и неуточнени „още двама-трима“ - имена, които фиксира и в писмените си показания. В тях Пешев твърди, че има две срещи с вътрешния министър. Причината за втората е междувременен телефонен разговор с Милтенов в Кюстендил, от когото разбира, че мерките са в сила. Едва след известно време прави проверка отново на място и разбира за тяхната отмяна. П. Михалев си спомня за г-р Б. Ковачевски, Икономов, Пешев, Цв. Петков, но добавя и Найден Райнов, като целта им брой обобщава на осем души.

В показанията на третия кюстендилски депутат г-р Божко Ковачевски има повече конкретика. Той уточнява, че отсъства от града през дните на подготовката на депортацията, но е търсен от местните евреи за помощ, за което получава и специално писмо от баща си с молбата да им се окаже съдействие. Известен е за случващото се в града от Михалев, а вижда и пристигналите делегати в Парламента. Информирани е от Икономов за събитията в Дупница. Според г-р Ковачевски срещата с министъра започва в 15,30 часа и в нея участват Пешев, Михалев, Икономов, Ив. Петров, Цв. Петков, Сотир Янев и той. Приети са в отделна

Димитър Йосифов Пешев. Снимка: ЦДА (Ф1335к)

зала, където Габровски отрича да е информиран за депортацията на евреите от Кюстендил и прехвърля отговорността към комисаря по еврейските въпроси Александър Белев. След уточняване на фактите чрез телефонно обаждане до Милтенев и потвърждение от негова страна Пешев втори път посещава вътрешния министър и едва тогава идва вестта за отмяна на дадената заповед.

Дупнишкият депутат Д. Икономов осветлява този момент в разпита си пред Народния съд: „И тая делегация от 7 души начело с Пешев отидохме при Габровски. Той ни посрещна много студено, пребледнял, и ни заяви, че няма да бъдат вдигани евреите от старите предели на България. Разправих му тази картина с евреите от Беломорието и му казах, че за България, която минава за стра-

на, която е търпяла малцинства, това е много позорно нещо. Елате да видите какво става. Г-н Габровски каза, че няма да бъдат вдигани евреите от старите предели, а за другите немците казали, че ние не сме били напълно господари на тия земи.“

За разлика от него тетевенският народен представител Иван Василев Петров в показанията си уточнява участието на Пешев, Икономов, Ковачевски, Михалев и „покойния Сотир Янев“. „На срещата, след като се изпокарахме почти всички, Габровски смутен, нервен, ни заяви, че няма да се предприема нищо против евреите, за изселването им, че било само слухове. Останал с убеждение, че ни лъже, аз заявих, че ще стане небивал скандал в събранието, ако се почне изселване и предаване като добитък на човешки същества, български поданици евреи. От проверката, която направихме веднага след срещата в Кюстендил по телефона с околийския управител, се установи, че нареждания за изселването били вече дадени от Белев и неговия инспектор, че мерките за събиране в помещение с ръчен само багаж, както и за товаренето им във вагони са били в ход и нещо повече - същия ден е била получена

в Кюстендил телеграма от министъра на вътрешните работи, след като се изпращат евреите, да се дадат до правителството телеграми за благодарност, че била спасена България от евреите“, описва напрежението при сблъсъка на двете позиции и проверката, направена на мястото на събитията, където отново главен персонаж е Л. Милтенев.

За разлика от повечето свои съратници, които основно под сурдинка не одобряват антиеврейското законодателство, Иван Петров има директен сблъсък с изпълнителната власт още при приемането на ЗЗН. Въпреки че принадлежи към мнозинството, той се изказва против закона в пленарната зала, прави множество предложения за поправки между четенията, а когато в края на юни 1942 г. се гледа Законът за възлагане на Министерския съвет да взема всички мерки за уреждане на еврей-

ския въпрос и свързаните с него въпроси, отново решително се противопоставя. По време на дебатите Ив. Петров влиза в открит словесен сблъсък с П. Габровски. Същото се повтаря на 18 ноември 1942 г. при гласуването на Решение за одобрение на наредбите и постановленията на Министерския съвет, подлежащи на одобрение въз основа на чл. 3 от закона за възлагане на Министерски съвет да вземе всички мерки за уреждане на еврейския въпрос и свързаните с него въпроси, издадени от 9 юли до 26 октомври 1942 г. Пролитава последователност в поведението на депутата, който не споделя и директно атакува правителствената политика и действията на мнозинството в Парламента по отношение на евреите.

Присъединилият се към делегацията Цвятко Петков Кръстев споменава в показанията си само името на Ив. Петров, но и „кюстендилските и дупнишкиите депутати“.

Сотир Янев не доживява извънредния Народен съд, а не са известни писмени сведения, оставени от неговата ръка. Няколко от другите участници ясно споменават за присъствието му на съдебноносната среща. Сотир Янев не прикрива своето отношение по еврейския въпрос. Той участва в дискусията на 18 ноември 1942 г., когато се гледа утвърждаването на наредбите, и прави предложение проекторешението да бъде върнато за разглеждане в компетентната парламентарна комисия. На нейно заседание да се дебатира и да се извика на доклад комисаря по еврейските въпроси. Налага се П. Габровски да апелира за оттегляне на това предложение. Дупнишкият депутат допълнително се мотивира и настоява да се подложи на гласуване. Председателстващият заседанието Д. Пешев спазва правилника и след отрицателен вот от мнозинството то е отхвърлено. Събитието се възприема като опит на С. Янев да проведе акция по бламиране на правителството.

От наличните сведения може да се приеме, че в групата, наричана от участниците делегация, която се среща с П. Габровски, са Д. Пешев, П. Михалев, г-р Б. Ковачевски, Д. Икономов, С. Янев, Ив. Петров и Цв. Петков. Изброените депутати застават с лицата си пред министъра на вътрешните работи и настояват да спре задвижената гържарна машина за изселване на евреите. Търсенето на резултат води до известно упорство. Някои споменават не за една, а за две срещи, като след втората идва вестта за отмяна на депортацията. Исторически момент, когато законодателната власт се налага над изпълнителната. „Едната

власт да възпира другата“, както препоръчва Шарл Монтезкьо, автор на теорията за разделението на властите. Постулатът сигурно е известен на народните представители, противопоставили се на вътрешния министър, защото всичките седмина са юристи. Наличните източници показват, че спирането на планираната депортация на евреите от довоенните предели идва след натиска, оказан от група от 7 депутати, върху министъра на вътрешните работи. Тогава законодателната успява да възпре в намеренията си изпълнителната власт „да не се допусне да стане непоправимото“.

Дискусиите в съвременната българска историография продължават. Единият от акцентите е поставен върху значението, което оказва изложението, подписано от 43-мата депутати и изпратено до премиера. Но някак си се пропускат народните представители, участници в съдебноносния ден – 9 март 1943 г. Онези, които се противопоставят на министъра на вътрешните работи и настояват предприетите мерки за депортиране на евреи от довоенните предели на България да бъдат спрени. Погледнато от дистанцията на времето, ключовият момент е именно тогава. Доказват го множеството документи. Единственият път, когато изпълнителната власт се разколебава и прави крачка назад, е на 9 март. Иначе тя владее ситуацията и елиминира всеки опит за противопоставяне – и при приемане на законодателството, и при депортирането на евреите от новите земи, и при изселването на столичните евреи в провинцията. Всяка съпротива тогава е сломена.

На 9 март 1943 г. в кабинета на Петър Габровски редом до Димитър Пешев застават Петър Михалев, г-р Божко Ковачевски, Димитър Икономов, Сотир Янев, Иван Петров, Цвятко Петков. Тези седмина депутати притискат вътрешния министър да отмени нареденото изселване на евреи от довоенните предели на Царство България. Ако не петима, то четирима от тях са оставени в пълно забвение. Правят се напъни за популяризиране на дейността на Д. Икономов, но преди всичко с фактите за уведомяването на подпредседателя и с участието му при събирането на подписите под изложението, адресирано до премиера. Значими моменти, но не толкова, колкото участието му в съдебноносния сблъсък с вътрешния министър. Останалите четирима са поставени в анонимност, без да заслужават подобно отношение. Ив. Петров, г-р Б. Ковачевски, С. Янев и Цв. Петков доказано са в групата и приносът им не трябва да бъде подценяван.

Силвия Авдала: Спасяването на българските евреи е голям морален капитал за България

Иван Лазаров

Въпреки че спасяването на българските евреи е един от най-големите морални капитали на държавата, за това събитие през годините не се знаеше много по чисто идеологически причини. Това каза историкът Силвия Авдала в интервю за БТА по повод на 80-годишнината от спасяването на българските евреи през Втората световна война.

„Народният съд избива голяма част от спасителите на българските евреи, а друга значителна част от тях репресираща, при това завинаги. Наследниците си мълчат дискретно. Някъде са интернирани в провинцията и решават, че за тази история няма да се говори. Все пак във времето някой някъде в държавата е решил, че този капитал трябва да бъде активиран“, посочи историкът.

Архивите говорят: Делото „Бекерле“

„Това истински става ясно, когато през 1967 г. във Франкфурт стартира процесът срещу бившия германски посланик в София Адолф Хайнц Бекерле. Впоследствие става ясно, че има още един обвинен – Фриц фон Хан, легационен секретар в германското външно министерство по това време, който е основен организатор на депортацията на македонските и беломорските евреи. Става ясно още от защитната реч на адвоката на Бекерле, че спасяването на евреите от старите предели се дължи на българските институции начело с цар Борис III. За времето си се оказва, че това е един световен процес. За него пишат всички европейски медии, коментира се и в Израел. По време на процеса, докато трае следствие, в пространството е активен още един процес. В Израел за малко повече от година започва и приключва делото „Айхман“, в което се твърдят същите неща. Българските държавни власти тогава по никакъв начин не искат да се говори за ролята на цар Борис III. Специално по делото „Бекерле“ правят всички възможни опити чрез Държавна сигурност да организират манипулация на процеса. Опитите не успяват. Опитът да се активира „режим на вината“ на българската държава за депортацията на македонските и беломорските евреи също не успява. Всички експерти, поканени в този съдебен процес, разбират колко тежък и труден процес е било това във времето – поредица от държавни актове, които на финала са увенчани с успех, а именно всички граждани от еврейски произход на българска територия да бъдат спасени“, разказа Силвия Авдала.

Според нея от приложените по делото документи става ясно, че българската държава е спасила още няколко хиляди евреи от други държави, сред които Словакия, Унгария, Румъния, Полша и Югославия. „Категоричното становище е, че липсва вина у държавните власти, българския цар и правителство за депортацията на евреите от Македония и Беломорието“, смята тя.

Историкът посочи, че към днешна дата делото „Бекерле“ се съхранява в централния хесенски архив във Висбаден, който е регионален за областта Хесен, в която влиза и Франкфурт. Целият процес е описан в 80 000 страници.

Архив на Червения кръст в Женева

„Документите, свързани с ролята на държавата за спасяването и на чужди поданици, ни накараха да търсим и в архивите на институции, които са преки участници в тези процеси. Такава институция се оказа Международният червен кръст. Организацията има архив в Женева със свободен достъп, но едновременно с това е труднодостъпен, защото има само една читалня, за която изследователи от целия свят чакат ред по няколко месеца. Оказа се, че този уникален архив дава безценни сведения за отношенията на българското правителство с Червения кръст като институция по повод на организирани транзити. Вижда се например как 200 или 400 деца, които през 1943 г., когато за евреите е абсолютно блокирана всяка граница в Европа, минават с много добре уреден статут от държавните институции през българската територия и я напускат през Свиленград за Палестина. Във времето човек разбира, че няма как да има институционален антисемитизъм в такава държава, която по този начин се отнася с евреите си“, каза още Силвия Авдала.

Централен ционистки архив

Историкът допълни, че интересни документални сведения за събитията от онзи период се съдържат и в Централния ционистки архив.

„Попаднахме на писмата на тогавашния главен мюфтия на Йерусалим Амин ал-Хусейни, който пише до Хитлер, че не е съгласен съюзниците му по този начин да се отнасят с евреите, които пристигат в такова количество в тогавашната британска територия Палестина, че те нарушават баланса в Близкия изток. Затова, ако може, по негова молба, да бъдат насочвани към други по-контролирани територии, например Полша. Да, има такива писма, които са изпращани не само до Хитлер, а до всичките му съюзници. Има такова писмо, ако не се лъжа, изпратено и до българския посланик в Берлин Първан Драганов. Той го изпраща за сведение до Богдан Филов, от което нищо не последва“, разказа още тя.

„По-добре черен хляб, отколкото черни забрадки“

Според Силвия Авдала спасяването на българските евреи е резултат от силни държавнически решения, в пълна подкрепа на които е застанал и българският народ.

„Два са факторите, заради които трябва да считаме акта на спасяването за уникален. Първият е, че всички евреи от царството бяха спасени, а вторият е, че това го направи държавата. Държавата, която едновременно с това беше поне формален съюзник на Хитлер“, коментира тя.

„За мен изключителен интерес са будили документите, свързани с начините, по които влизаме в тази война. Опитите за излизане от нея са не по-малко интересни. Опитите за излизане датират още от началото на 1943 г. Ние отрано си даваме сметка, че това не е нашата война. Има една уникална грама на американския посланик Джордж Ърл, който я изпраща две седмици преди да се подпише влизането в Пакта, след което той автоматично трябва да напусне София. Той слуша реч на Богдан Филов, който по това време вече е в Русе, а на Дунав се строят понтонните мостове, по които трябва да преминат германските танкове. Те ще преминат независимо от това дали сме съюзници и колко сме съгласни. В тази реч се казва, че „националсоциализмът може да е добър за Германия, болшевиизмът – за Русия, а фашизмът – за Италия, но никога от тях не е добър за България и България няма да бъде легионерска държава“. Това е програмната реч на Богдан Филов за войната, това е отношението му към тази война и то е ясно дефинирано в нейното начало. Принциплът на цар Борис III, че: „По-добре черен хляб, отколкото черни забрадки“, както и: „Винаги с Германия, никога против Русия“, е много здраво залегнал.

Брюксел, 8 март 2023 г. В Европейския парламент отбелязват 80-годишнината от спасяването на българските евреи

Пловдив, 9 март 2023 г. С митинг-поклонение, едноминутно мълчание и полагане на венци и цветя пред Паметника на благодарността се отбелязват 80 години от спасяването на българските евреи от лагерите на смъртта

Той е държавник, който вече истински е преживял в ранна възраст ужасите на Първата световна война. Това е времето, когато той влиза в окопите и губи там много от съучениците си от военното училище. Той знае, че ако ще стават такива неща, български войник не трябва да се бие извън българските граници“, разказа още тя.

80 години по-късно

„Това е една красива история, която е претоварена от митове, полуистини и пълни лъжи. Тя е красива в най-натуралния си вид, нищо не трябва да й се прибавя или да се маха, за да бъде истинска. Погледнете колко е трудно на българските дипломати зад граница, които в такива случаи даже не знаят какво да говорят. Вина за това има и българската държава. За всичките тези години никога не успя истински да разкаже тази история в цялост. Българската историография също беше истински длъжник на темата. Никога не смееше много да посяга върху нея. Считаше се, че каквото е налично в държавния архив, каквото знаем тук, това е достатъчно по темата. Не е така. Огромен масив от документи се съхраняват в други архиви, например в Националния архив на Великобритания“, каза в заключение историкът Силвия Авдала.

Темата за спасяването на българските евреи в архива на БТА

Еврейска сватба във Видин. Снимка: ДА-Видин (ЧП 345)

Темата за спасяването на българските евреи е отразявана по любопитен, а понякога дори необичаен начин през годините от медиите, в това число и от Българската телеграфна агенция. Вероятно историческите изследователи биха могли най-точно да обрисуват политическата и обществената картина на епохата и да посочат причините за това. Но от работата ни по събирането на материалите от бюлетините и емисиите на БТА можем да кажем, че впечатление прави както огушиелното мълчание по темата през 40-те години, така и нюансите на новините след това, украсени в багрите на характерната за политическия строй

в страната пропаганда. След 1989 година за спасяването на българските евреи вече се говори много повече, като темата често предизвиква дори големи и бурни дебати за историческата истина около случилото се.

В хронологията на списание ЛИК помещаваме откъси и фрагменти от някои от публикациите на БТА през годините, свързани с българските евреи, с честването на годишнините от спасяването им, с връзките между България и наследниците на спасените евреи, разпръснати по света, с изкуството и новата история, която се пише от съвременниците ни с еврейски корени.

1943

В бюлетин на БТА от 28 март 1943 година открито съобщение за IV редовна сесия на XXV Обикновено народно събрание, в което се цитира писмо на цар Борис Трети – с това писмо той упълномощава проф. Богдан Филов да закрие заседанието.

„През настоящата сесия на Народното събрание вие разгледахте и приехте редица важни закони, които имат голямо значение за правилното развитие на нашето народно стопанство и за всестранный напредък на държавата“, казва тогава проф. Филов.

След него председателят на Народното събрание Христо Калфов се обръща към народните представители: „Дълг ми е да подчертая, че и през тази сесия народното представителство, давайки пълна и всестранна подкрепа на водената от правителството външна и вътрешна политика, разви с усърдие и жар своята творческа законодателна дейност – казва той. – През течение на същото това време нашите велики съюзници със свръчовешки усилия и ненадминат героизъм отстояха победно на полето на честта отбраната на нова Европа – общезитието на младите, силните и даровити народи, в това число и нашият“, допълва той.

Калфов благодари на народните представители от името на Бюрото „за неуморната и резултатна дейност, която развихте през изтеклата сесия“. „Пожелавам ви щастливо да се завърнете в колегите, за да можете редом с отмората да продължите и вашата апостолска дейност, обикаляйки села и градове, за да осветлите избирателите по животрептущите обществени и държавни въпроси, както и за да закрепите вярата на целия народ в крайната победа на нашите велики и храбри съюзници и пълно тържество на нашата кауза: мощна и благоденствуваща обединена България!“ казва той.

В края на своето слово Христо Калфов заявява: „В този момент не мога да не отбележа един факт, който ще остане с крупно значение за нашия парламентарен живот – ние освободихме от подпредседателското място от Бюрото на Народното събрание Димитър Пешев и с това сторихме една саможертва в името на една политика, която смятаме за спасителна за българския народ и която политика сме решили да следваме докрай.“

1961

На 7 април 1961 г. БТА разпространява писмо от Централния комитет на борците против фашизма и капитализма в България, адресирано до Съюза на борците антинацисти в Израел и до г-р А. Берман в Тел Авив. Повод за него е процесът срещу Адолф Айхман – нацистки офицер от Гестапо, един от главните организатори на Холокоста. Писмото звучи по следния начин:

„Скъпи другари,

Централният комитет на борците против фашизма и капитализма в България изпраща на Националната конференция на борците антинацисти в Израел най-горещи поздрав и пожелания за плодотворна работа.

Ние сме уверени, че конференцията ще припомни на израелския народ и на света неописуемите злодеяния на хитлерофашизма. Тя ще призове израелските трудещи се да присъединят своя протест към възмутената световна съвест, бореща се против реваншизма и възраждането на фашизма в Западна Германия, против снабдяването на Бундесвера с атомни оръжия.

Уверени сме, че Вашата конференция със своя правдив глас ще сплоти всички демократични сили да настояват да бъдат разкрити докрай всички престъпления на Айхман, на неговите съучастници и въдъхновители в Западна Германия и другде, за да блесне още веднъж отвратителното лице на хитлерофашизма.

Без съмнение това ще даде нов тласък на борбата на народите за пресичане престъпните действия на тия, които всячески се стремят да възродят отново фашизма.

Приемете нашите другарски поздрав.“

1965

По случай 20-годишнината от разгрома на хитлеристка Германия представител на БТА се среща и води разговор с министъра на Народната отбрана армейския генерал Добри Джурув. Разговорът е публикуван в емисията на телеграфната агенция на 4 май 1965 година.

„Разгромът на Фашистка Германия, чието двадесетилетие чества сега – казва Джурув, – е велик празник на народите. Поражението на германския империализъм във Втората световна война ускори и реши завършването на това най-голямо изпитание в историята на човечеството.“ Според него приносът на България в разгрома на Фашистка

Анжел Вагеницайн и Хаско Верон с другари от еврейския трудов лагер при Градешница. Снимка: ДА-Пловдив (Ф1194к)

Германия е „широко известен и безспорен“. „Той е отразен в заповедите на Съветското главно командване, под чието ръководство БНА воюваше. Той е потвърден и от участието на българската група в Парада на победата – 1945 г., от признанията на съседните народи, от признанията на държавни, политически и военни ръководители на съюзни страни и от противника. Той бе признат и на Парижката мирна конференция. Само някои ограничени кръгове в чужбина се опитаха да внесат съмнения по този въпрос, преследвайки корисни и нечисти политически цели. Но притиснати от историческите факти, те бяха принудени да замлъкнат – казва армейският генерал.

1967

На 12 февруари се провежда Третата национална конференция на Обществената културно-просветна организация на евреите в България. Организацията скоро навърши своята 10-а годишнина и е продължител на борческите антифашистки и патриотични традиции на прогресивните еврейски организации в миналото, се казва в новината на БТА. По време на конференцията в столицата е изтъкнато, че през отчетния четиригодишен период тя е участвала активно в многообразния живот на страната.

Участниците в конференцията приемат резолюция против засилването на неонацистката опасност в ГФР. „Солидаризирайки се напълно с демократичните миролюбиви сили в света – се казва в резолюцията, – ние изразяваме своята решителност да се борим срещу опасността от неонацизма и милитаризма.“

Първият пленум на новоизбраното централно ръководство на организацията, който се провежда след конференцията, избира изпълнителен комитет с председател г-р Йосиф Аструков.

1973

Навършват се 30 години от акцията на Българската комунистическа партия и на трудещите се за спасяването на евреите в България, се казва в новина от 21 май. По този повод в столицата се провежда тържествено събрание, организирано от Централния комитет на борците против фашизма и капитализма и Обществената културно-просветна организация на евреите в България.

Гост на събранието е първият секретар на ЦК на БКП и председател на Държавния съвет Тодор Живков, взел активно участие в организирането на акцията като секретар на Трети партисен район в София през 1943 година, пише в новината на БТА.

Откривайки събранието, заместник-председателят на ЦК на борците против фашизма и капитализма Вълка Горанова посочва, че „организираната от Окръжния комитет на БКП в София акция против опитите да бъдат депортирани българските евреи във фашистките лагери на смъртта е израз на братската солидарност и гружба на българите към другите народностни групи, живеещи в България, на народнофронтовското единство на нашия народ“.

1975

На 7 май е публикувана реч на Тодор Живков, изнесена на тържественото заседание в София по случай 30-годишнината от победата над Фашистка Германия. „Ние с право се гордеем, че в условията, в които беше поставен, българският народ направи максимално възможното за победата над фашизма в общата борба“, казва той.

„България не беше прегазена и окупирана от хитлеристките войски“, казва Живков.

„Не става дума за расизъм, не става дума за омраза към други народи. Подобни чувства винаги са били чужди на българския народ. Можем да напомним изказвания на наши дейци от националното възраждане, на Васил Левски и Христо Ботев. Можем да напомним и факти от времето на Втората световна война. За по-възрастните поколения още са пресни в паметта ония мрачни години, когато хитлеристите събираха еврейското население от окупирани и съюзни на Германия европейски страни, товареха хората като говеда в конски вагони и ги откарваха в лагерите на смъртта“, посочва Тодор Живков.

По думите му въпреки намеренията и решенията на хитлерофашистите и българският народ под ръководството на Българската комунистическа партия не позволява подобна разправа със своите съграждани от еврейски произход, той се надигна в тяхна защита.

„В столицата стана една от най-бурните антифашистки демонстрации с масово участие на софийските евреи. За мен беше голяма чест, че Централният комитет на партията ми възложи организацията и ръководството на тази демонстрация и аз мога лично да свидетелствам за интернационалните чувства на нашия народ, за неговия хуманизъм. Наистина мнозина български евреи загинаха през тези страшни години. Но нито един не загина само поради това, че беше еврей. Българи и български граждани от еврейски и груз произход заедно се бориха против фашизма и отдаваха живота си за свободата на отечеството, за социалистическа България“, твърди той.

1982

На 21 ноември в столицата се провежда Шестата конференция на Обществената културно-просветна организация на евреите в България. В отчетния доклад, изнесен от г-р Йосиф Аструков, и в разискванията е подчертано, че българските евреи са органична част от българския народ, активно участват в политическия, стопанския и културния живот на страната, дават принос за израждането на социалистическото общество.

След като набелязват предстоящите задачи на организацията през следващите пет години, участниците в конференцията гласуват поздравителна телеграма до ЦК на БКП.

1983

„Човечеството трябва и е длъжно да помни ужасите на войната, за да не се повтори в бъдеще страховната драма в Освиенцим“, заявява бившият затворник номер 151586 в лагера на смъртта, а сега президент на Международния комитет на бившите затворници от Освиенцим проф. Морис Голдщайн от Белгия по време на пресконференция на 26 май.

Основан през 1948 година, Международният комитет на Освиенцим обединява организациите на останалите живи бивши затворници от този лагер от 17 страни. По време на двудневното заседание на ръководството на комитета е посочено, че

и занаят главната задача трябва да бъде борбата срещу всички прояви на фашизма и неонацизма, против надпреварата във въоръжаването, против опитите на някои кръгове на Запад да оневинят престъпленията на нацистите през Втората световна война.

„За престъпленията на нацистите няма и не може да има давност“, се казва в приетата резолюция, в която се отправя призив за екстрадиране на всички нацистки престъпници, забрана на всякакви публикации, пропагандиращи антисемитската, расистка и реакционна същност на нацизма, против разполагането на нови оръжия в Европа и милитаризацията на Космоса. Подчертава се необходимостта от прекратяване на свръхвъоръжаването и ликвидирането на ядрените и всички други видове оръжия за масово унищожение.

Парохет с бродерии от сърма. Снимка: ЦДА (Ф1568к)

1988

На 26 май с тържествено събрание в столицата се отбелязва 45-годишнината от голямата акция у нас за спасяването на евреите от депортиране в нацистките лагери.

„Българските евреи единствени в цяла Европа не дадоха нито една жертва в хитлеристките лагери на смъртта“, се посочва в новината на БТА, като се допълва, че връхната точка на тази съпротива е демонстрацията на 24 май 1943 година в София.

Сред присъстващите на събитието в залата на Централния комитет на борците против фашизма и капитализма е генералният секретар на ЦК на БКП и председател на държавния съвет Тодор Живков.

В доклада си председателят на Централния комитет на борците против фашизма и капитализма Владимир Бонев казва, че силно въздействуват и широк интерес в близки и далечни страни предизвиква създаденият върху документална основа филм „Ешелоните“, който е посрещнат с голямо внимание в САЩ, Испания, Израел, Полша, ГДР и в други страни. По думите му заедно с редица материали и филми на тази тема той показва, че спасяването на евреите у нас е уникален факт в историята.

„Смятам, че ще изразя мнението на цялата общественост и на българските евреи, че нашият народ запази много от правата им, когато фашистките управници искаха да посегнат на тях. Запази основното им човешко право – правото на живот“, заявява докладчикът.

1989

В Националния исторически музей е предаден паметен плакет в знак на благодарност към българския народ, спасил от унищожаване в хитлеристките лагери своите сънародници евреи, съобщава БТА на 15 юни. Плакетът е връчен на представител на Посолството на България в САЩ по време на тържествена вечер, уредена в синагогата „Емануел“ в Ню Йорк.

В тържеството, посветено на спасяването на евреите в някои европейски страни през годините на Втората световна война, участват религиозни дейци и граждани. Думи на признателност към народите, обявили се в защита на погложените на несправедливи гонения и на изстребление свои сънародници, отправят представители на градските власти и на Американския еврейски комитет.

1990

На 17 март в столицата е учредена организация на евреите в България, наречена „Шалом“, което в превод означава „мир“. Тя е правопреемник на Обществената културно-просветна организация на евреите, но в гласуваната платформа е записано, че това е формация с принципно нови методи на действие.

В новината на БТА се посочва, че „Шалом“ ще стимулира инициативите на своите членове в областта на стопанската, социалната и културната дейност, ще взаимодейства с наши и чуждестранни общности и институти. Независима, непартийна и самоуправляваща се, тя си поставя за цел да съдейства за израждането и развитието на хуманно и демократично общество на основата на консолидацията с българския народ. Сред основните ѝ задачи - да се бори с всички форми и прояви на фашизъм, шовинизъм и антисемитизъм, да пази и да утвърждава еврейските етнически и културни традиции и ценности.

В приетите на събранието основни документи и в изказванията на участниците е заявено, че съдбата на българските евреи е неразделно свързана с бъдещето на родината – България.

За председател на организацията е избран Еду Шварц.

1992

„Българските евреи винаги са били част от българския народ и българите винаги са ги приемали като свои братя. България и Дания единствени в Европа не позволиха техните евреи да бъдат изпратени на смърт“, припомнят от Еврейския комитет „Цион“ в декларация, подписана от неговия председател г-н Илко Ескенази и получена в БТА на 20 февруари. В нея се изтъква, че в годините на властващия в Европа фашизъм у нас също са се проявили „угодници на хитлеристите“, които пришиват жълти звезди, изселват и пращат хиляди евреи в трудови лагери, като конфискуват имуществото им.

В документа се подчертава, че по-късно известният като „народен“ съд е наложил сурови наказания на престъпниците и на убийците, но заедно с това е станал оръдие за разправа с българската интелигенция, дори с депутати, политици и банкери, които са били срещу ешелоните на смъртта.

По-нататък еврейският комитет заявява: „Много от присъдите бяха не само несправедливи, а и абсолютно режисирани. Смятаме, че всички

незаконно пострадали трябва да бъдат отгавна и всячески реабилитирани. Но също така смятаме за недопустимо редом с невинно пострадалите да бъдат административно оправдани и всички престъпници, навлекли безбройни беди, унижения и човешка трагедия за българските евреи и за голяма част от българския народ.“

* * *

На 4 и 5 май, Дните на еврейската културна общност в България – „Сефараг’92“, са посветени на 500 години от заселването на испански евреи по нашите земи.

В рамките на тържествата българската еврейска общност посреща „Огъня на надеждата“. „България е една от седемте страни, гостоприемно приели прогонените от Испания евреи. Седемте лъча на факела, запален в Толедо, които символизират духа на сефарадите, ще се съберат отново в Ерусалим, където ще продължат честванията“, пише в новина от 5 май.

Символичният огън е пренесен от спортисти от младежката организация „Макабе“.

Приветствие от името на президента Желю Желев прочита неговият съветник по национално-етническите въпроси Михаил Иванов. На тържеството присъстват посланиците на Израел, САЩ и Испания у нас. Вицепрезидентът на Световния макебейски съюз Израел Бенун награждава президента Желев, председателя на Организацията на евреите в България „Шалом“ Еди Шварц и почетните гости с медали по случай 500-годишнината.

1993

На 23 февруари с молитва, написана от Меир Лау, главен равин на Тел Авив – Яфо, в Софийската синагога е открит нов религиозен празник – Пурим (спасяване на българските евреи). С него е отгавена почит на българския народ, който не допусна изпращането в лагерите на смъртта на съгражданите му евреи през Втората световна война. Същевременно е почетена паметта на 11 343 евреи от Беломорска Тракия и Вардарска Македония, загинали в нацистките концлагери. Религиозната служба се извършва едновременно в София и в Тел Авив, където е събрана по-голямата част от българските евреи.

Службата е част от широка възпоменателна програма на Международния комитет за отбелязване на годишнината, чиито съпредседатели са президентите на България и на Израел – Желю Желев и Хаим Херцог.

* * *

„България е записана със златни букви в историята на еврейския народ“, са думите на благодарност на представителя на българската еврейска общност в Израел Марсел Биджерано, произнесени до паметната плоча в столицата. Тя е поставена в градинката до Народното събрание в чест на 50-ата годишнина от спасяването на българските евреи и в памет на депортираните 11 хиляди евреи от Македония и Беломорска Тракия. Паметната плоча е открита от председателя на Народното събрание Александър Йорданов и председателя на израелския Кнесет проф. Шевах Вайс.

„Около 6 милиона евреи от Европа загинаха преди 50 години и ние днес сме се събрали да отбележим благородството, съчувствието и смелостта на българския народ, който спаси 50 хиляди невинни свои съграждани“, припомня в речта си Кент Шайнер, президентът на Световната еврейска организация.

* * *

На 11 март на състоялата се във Вашингтон до сградата на еврейската организация „Б’ней Б’рит“ конференция, посветена на 50-годишнината от спасяването на българските евреи, е огласено послание на президента на САЩ Бил Клинтън до участниците в конференцията. „САЩ ще подкрепят всички, които имат смелостта да се изправят в защита на търпимостта и разбирателството между хората, както това направиха други със смелата си постъпка преди 50 години“, се казва в посланието.

Българският посланик Огнян Пишев прочита приветствие от президента на Република България Желю Желев до участниците в конференцията, в което се казва, че силата на ангажираното обществено мнение, моралът и етиката на толерантността и съпричастие, когато са продукт на една демократична традиция, може да предотвратят всякакво злодеяние. Спирайки се на промените в съвременна Европа и техните нежелани последици – възраждането на ксенофобията и расизма не само в посттоталитарните общества, а и в страни с утвърдена демокрация, българският президент сочи за пример ужасите на варварската и ирационална война в бивша Югославия, последица от изкушението да се разиграва картата на крайния национализъм.

* * *

На тържествена вечер в Тел Авив на 11 март е отбелязана 50-годишнината от спасяването на българските евреи, на която присъстват израелският президент Хаим Херцог, председателят на Кнесета Шевах Ванс, депутати, членове на прави-

телството, кметовете на Тел Авив и други градове. От българска страна участват Михаил Иванов, съветник на президента по национално-етническите въпроси и негов личен представител, кметовете на София и Пловдив Александър Янчулев и Гарабед Томасян, както и председателят на организацията на българските евреи „Шалом“ Еди Шварц.

В приветственото си слово израелският президент подчертава, че еврейският народ има дълга историческа памет и помни както своите гонители, така и онези, които са го подкрепяли в трудни часове, и изказва отново личната си благодарност към българския народ.

„Необходимо е да се връщаме към историческия опит, за да не допуснем днес развихрянето на неофашизъм и екстремизъм, за да не се повторят събитията от миналото – се казва в приветствието на президента Желю Желев. – Това, което се случи в България преди петдесет години, е чудесен пример как моралът, съпричастие и толерантността, високите нравствени качества на отделни личности могат да защитят най-висшата ценност на цивилизацията – човека“, твърди той.

* * *

От 17 октомври до 5 ноември Посолството на Република България в Лондон организира различни прояви по повод 50-годишнината от спасяването на евреите в България, съобщава БТА през октомври.

Седмиците на българските евреи в Лондон ще минат под патронажа на президента Желю Желев. Патрони са и видни британски политици и висши духовници, сред които българският архиепископ за Западна Европа, Кентърбърийският епископ, главният равин и други. Честванията ще започнат с осветяване на новата българска църква в сградата на посолството в Лондон, след което ще има семинар във Факултета по славянски и източноевропейски науки в Лондонския университет. Изложби на български творци ще бъдат показани в много лондонски галерии. Седмиците ще бъдат официално открити с прием в залите на посолството на 21 октомври.

1994

Да изследва всичко, запазено от живота на евреите по българските земи, си е поставил за цел ученият от Института по изследване на историята на еврейския народ по света към университета в Тел Авив Цви Керен, съобщава БТА на 12 юли.

Предмет на проучванията му са запазените епиграфски паметници, главно надгробни плочи. В продължение на три години той работи на обекти

в Карнобат, Видин, Шумен, Провадия и Пловдив. Главната му задача е да направи карта на съхранените еврейски гробища – ценен източник на историческа информация.

Прег журналисти Керен казва, че в Карнобат е открил запазен най-стария еврейски некропол. Сензация според него са надгробните плочи от 1610 и 1683 година с интересни надписи. В Шумен той е открил паметници с надписи на иврит от XIX век.

1995

Пролетни празници на еврейската култура ще има за първи път в София по случай 24 май, става известно на пресконференция на 19 май. Те са по инициатива на столичната организация „Шалом“ и еврейското читалище „Емил Шекерджийски“, домакин на празниците.

В програмата от 24 до 28 май са включени концерт на състави и изпълнители от 134-о училище „Димчо Дебелянов“ с преподаване на иврит, курс на тема „Деца рисуват Йерусалим“, посветен на три хиляди години от основаването на града, представлението „В лунната стая“ от Валери Петров, спектакъл на младежката студия към театър „Създа и смях“ и среща с автора. По време на празниците ще бъде открита изложба на Андрей Даниел. В литературното четене ще участват Виктор Барух, Яко Молхов, Еди Шварц, Леонтина Ардити и други поети и писатели евреи. Потомци на именити музиканти ще покажат дарбите си в концерт под наслов „Нашата музикална младост“. Между изпълнителите са Константин и Александър Владигерови, Росица Кауфман, Максим Ешкенази, Георги Танев, Сабина Декало и Бела Бенагова. Дните ще завършат със закриване на петата учебна година в еврейското неделно училище.

Празниците да станат традиционни е амбицията на организаторите. Те припомнят, че еврейската общност винаги е чествала Деня на българската просвета и култура и на славянската писменост – 24 май. На тази дата се отгава и почит на участниците в голямата софийска манифестация през 1943 година, в резултат от която много български евреи са спасени от депортиране в хитлеристките лагери на смъртта в Полша.

* * *

На 3 юли в Тел Авив е открита редовната годишна конференция на „Б’ней Б’рит Израел“. Тази година върховният форум на израелския клон на една от най-старите и влиятелни еврейски благотворителни организации в света е посветен на 50-ата

годишнина от края на Втората световна война.

На тържественото откриване присъстват множество изтъкнати личности от политическия и културния живот в Израел, общественици. Като почетни гости за участие в откриването са поканени посланиците в Израел на България Светломир Баев и на Дания Якоб Ритрер.

Президентката на „Б'ней Б'рит Израел“ Пнина Бор и останалите оратори се спират обстойно на приноса на България и Дания за спасяването на техните евреи от сигурна смърт през Втората световна война. Те подчертават, че такъв доблестен акт на народите на двете европейски страни няма никога да бъде забравен от народа на Израел и от световното еврейство.

* * *

На 10 декември президентът Желю Желев връчва получената като дар в Ню Йорк кристална Менората (еврейски ритуален свещник) на Националния исторически музей. На тържеството присъстват посланикът на Израел Авраам Шарон, председателят на гружество „Шалом“ Еди Шварц и български евреи от Израел и България.

Свещникът от оловен кристал е дарен на президента Желев от организацията „Почит към датчаните и спасителите на евреите“ по време на 50-ата сесия на ООН. Инициативата е на Американския еврейски комитет и е знак на признателност към един от двата народа в Европа, спасили евреите си от нацизма.

„Тази достойна страница от историята на българския народ - спасяването на евреите, не трябва да се забравя никога. Аз съм едно от тези спасени деца“, подчертава в приветствието си посланикът на Израел у нас Авраам Шарон.

1997

На 7 март с указ номер 129 президентът Петър Стоянов награждава посмъртно петима българи с орден „Стара планина“ – Първа степен, които първи са предупредили за депортирането на евреи от страната ни през 1943 година. Награждаването е по повод годишнината от спасяването на българските евреи.

Посмъртни носители на орден „Стара планина“ стават покойните народни представители Димитър Пешев (1894-1973), Петър Михалев (1899-1985) и Иван Момчилов (1888-1985). Кюстендилският общественик Асен Суйчмезов (1899-1977) и деецът на македонската организация Владимир Куртев (1888-1946) са другите двама носители на ордена.

* * *

На общоградско тържество с участието на вицепрезидента Тодор Кавалджиев в градската предкметството в Кюстендил на 9 март е чествана 51-вата годишнина от отмяната на заповедта за депортирането на българските евреи в нацистки концлагери. Новината на БТА припомня, че това става на 9 март 1943 година, а петима кюстендилци – видни общественици, са сред хората, които тогава помагат най-много за спасяването на българските евреи. Това са попредседателят на Народно събрание Димитър Пешев, народните представители Петър Михалев и Иван Момчилов, общественикът и известен търговец Асен Суйчмезов, деецът на ВМРО Владимир Куртев. В тяхна памет на мястото, където се е намирала еврейската синагога в Кюстендил, е поставена паметна плоча.

* * *

Заупокойна молитва за шестте милиона евреи, загинали във Втората световна война, отслужва на 5 май в Софийската синагога главният равин Бехор Кахлон. Ритуалът по отбелязване на мемориалния ден на Холокоста почитат посланици, политици, културни дейци.

„Няма по-жестока форма на разправа с човека през XX век от Холокоста“, казва председателят на Централния израелтянски духовен съвет Йосиф Леви. Той отбелязва спасяването на българските евреи по време на войната, като подчертава, че България просто не е позволила нейните евреи да бъдат изпратени в концентрационните лагери. „Иначе няколко хиляди от сънародниците ни по СВ публикацията на БТА се посочва, че с „Йом Ашоа“, както е еврейската дума за „катастрофа“ или английския му вариант „холокост“, се отбелязва от евреите от няколко години насам на 27-ия ден от еврейския месец „нисан“. На тази дата в първата година на войната започва въстанието във Варшавското гето.

* * *

„Мемориален паметник „Спасяването на българските евреи“ ще строи пловдивската еврейска организация „Шалом“, съобщава председателят ѝ Симанто Маджар на 11 октомври.

Място за строежа вече е отредено. Инициаторите смятат да открият мемориала на 10 март догодина, когато се навършват 55 години от известното събитие.

Три проекта ще се борят за одобрението на „Шалом“ – на фондация „Кенеди“, на българските евреи в Париж „Биджерано“, както и на скулптора Атанас Карагечев.

* * *

„Съдбата на българските евреи и демократичният образ на България в навечерието на XXI век“ е насловът на семинар, започнал на 26 ноември в НДК.

Приветствайки участниците в семинара, министърът на правосъдието и правната евроинтеграция Васил Гоцев акцентира върху благотворните взаимоотношения между българи и евреи, утвърдени през вековното им съжителство по нашите земи. Той откроява добронамереността на българския народ към европейския етнос у нас, чието върхово проявление са усилията му за спасяването на българските евреи през годините на Втората световна война.

Министър Гоцев припомня, че този акт би бил невъзможен в онази политическа епоха без твърдата подкрепа на тогавашното правителство, държавна глава и голямата част от народното представителство.

1998

Предмети, дарени в знак на благодарност от български евреи за царската колекция, са част от експонатите в изложба на Националния етнографски музей. С нея се отбелязват половин век от създаването на Израел и 55 години от спасяването на българските евреи.

В новина на БТА от 24 февруари се посочва, че три награди, връчени на български държавници за спасяването на българските евреи, са представени в изложбата „Свещеният път“. Това са наградата на еврейските общности „Кураж да обичаш“, връчена на президента Петър Стоянов от „Лигата против клеветите“ за заслугите на българския народ за спасяването на българските евреи; наградата „Пламъкът на живота – в памет на цар Борис Трети, спасител на българските евреи“, която е връчена от Американския еврейски конгрес на Симеон Кобургготски през 1994 година; както и награда, посветена на цар Борис Трети за спасяването на българските евреи – „Морален държавник“, връчена от „Лигата против клеветите“ на Симеон Кобургготски през 1994 година в Ню Йорк.

* * *

През февруари президентът Петър Стоянов приема наградата на еврейските общности „Кураж да обичаш“ като израз на признателност към България за спасяването на българските евреи. Наградата му е връчена от изпълнителния директор на „Антидефамейшънлийг“ Ейбрахам Фоксман на годишната сесия на организацията. По този повод пресекретариатът на президента разпространява на 17 февруари текста на словото на г-н Фоксман.

„Благодаря на един народ и на една страна, която еднородно каза „не“ на нацистката машина за убиване и каза „да“ на своите 48 000 евреи. Днес ние отдаваме признателност на народа на България.“ Това са думите на Ейбрахам Фоксман, който в словото си припомня и събитията по спасяването на българските евреи през 1943 година.

От президентския пресекретариат припомнят, че в първия за седмицата брой на „Вашингтон таймс“ е публикувана статия със заглавие „Евреите оказват почит на България“.

* * *

„Упълномощен съм от името на Комитета на българските евреи „Цион“ да предложи да се поеме инициатива 9 март да бъде обявен от ООН за Ден на хуманността и толерантността“, съобщава на 13 март във факс до БТА заместник-председателят на „Цион“ Исак Аврамов.

Еврейски младежи на излет край Ракитово. Снимка: ДА-Пловдив (Ф1194к)

На 9 март 1943 година петима видни кюстендилци започват акция за спасяването на 50 000 български евреи през Втората световна война. „Акцията не би успяла без широката подкрепа на целия български народ и повечето гържавни институции“, изтъква г-н Аврамов. Според него в човешката история това е първият пример как за един народ хуманизмът и толерантността престават да бъдат отвлечени понятия и се превръщат в нещо, за което си заслужава да се воюва. „България може да се гордее, че първа спечели победа в такава война“, смята той.

* * *

На 28 май вицепрезидентът Тодор Кавалджиев е награден с юбилеен плакет от Съюза на българските евреи в Израел. Отличieto му е връчено от председателя на съюза Йоси Кьосо. Наградата се връчва за големите заслуги на вицепрезидента за укрепване на връзките между България и Държавата Израел и по-специално за развитието на отношенията с българската общност там.

* * *

„През пролетта или ранното лято на следващата година в граднката пред Софийските хали, близо до Синагогата, ще бъде построен съвместен българско-еврейски мемориал“, заявява на 24 август пред журналисти вицепрезидентът Тодор Кавалджиев след среща с представители на различни организации на български евреи от Израел в България.

„Чрез участието си в строежа на мемориала българският народ ще почете паметта на евреите от Тракия и Македония, убити от нацистите по време на Холокоста“, казва г-н Кавалджиев. От страна на българските евреи това ще бъде израз на благодарност към българския народ и гържава за спасяването на евреите у нас по време на Втората световна война.

* * *

На 16 октомври на тържествено заседание Камарата на депутатите на парламента на Италия почита паметта и делото на българския парламентарист Димитър Пешев, изиграл решаваща роля за спасяването на българските евреи. В честването участва заместник-председателят на парламента Иван Куртев.

Поводът за честването на личности, помогнали за спасяването на евреи през Втората световна война, е 55 години от транспортирането на евреите от Рим.

Българското Народно събрание също ще отбележи тържествено заслугите на Димитър Пешев на 6 ноември тази година. За участие в честването

са поканени председателят на Камарата на депутатите на Италия Лучано Виоланте, италиански депутати и други гости от чужбина.

На 17 ноември предстои честване на Димитър Пешев и в Европейския парламент в Страсбург. В него ще участва българска парламентарна делегация, водена от председателя на Народното събрание Йордан Соколов.

* * *

На 4 ноември пресекретариатът на гържавния глава съобщава за БТА, че президентът Петър Стоянов е издал указ за награждаване на Габриеле Нусим – автор на книгата „Човекът, който спря Хитлер“, с орден „Магарски конник“ – първа степен, за особено големите му заслуги за популяризиране ролята на България и на видни български общественици за спасяването на българските евреи.

* * *

„Делото на Димитър Пешев е забележително и името му трябва да се помни, защото през 1943 година не е било никак лесно да се победат хората за спасяване на българските евреи“, заявява на 5 ноември при пристигането си в страната председателят на Кнесета на Израел Дан Тихон. Той е начело на израелска делегация за тържественото честване в парламента на заместник-председателя на 25-ото Народно събрание Димитър Пешев и депутати от 25-ото Народно събрание за принос им за спасяване на българските евреи.

* * *

„Да се учреди международна награда на името на Димитър Пешев, която да се връчва всяка година за принос в борбата с геноцида и в защита на човешките права – предлага на 6 ноември на парламента авторът на книгата за Пешев „Човекът, който спря Хитлер“ Габриеле Нусим. – Искаме да се говори за Димитър Пешев, за да може той да се превърне в съвременен пример в борбата за предотвратяването на нови геноциди“, казва Нусим от парламентарната трибуна.

* * *

На 23 ноември председателят на парламента Йордан Соколов връчва Медал на Европейския парламент, присъден на заместник-председателя на 25-ото Народно събрание Димитър Пешев за принос му в спасяването на българските евреи по време на Втората световна война, на племенниците му Кичка и Калуда Кираджиеви.

„Делото на заместник-председателят на 25-ото Народно събрание Димитър Пешев бе чествано от българския парламент и в Европа. Делото на Димитър Пешев показва, че дори една малка страна като България е могла да изиграе значителна роля

в историята на човечеството – да спаси своите евреи, което е принос към европейската цивилизация“, заявява председателят на парламента.

Пред журналисти племенничката на Димитър Пешев Калуда Кираджиева заявява, че всичко, което той е извършил, е направено за България. „Силно съм развълнувана от жеста на Европейския парламент към делото на Димитър Пешев“, казва тя.

1999

Истината за спасяването на българските евреи през март-май 1943 година е темата на документалния филм „Проект: толерантност“, по който от година и половина работят седемна режисьори и оператори от агенция „Синемаджикс“.

20-минутен работен филмов материал, представяващ архивни кадри, документи и интервюта на очевидци, е показан на 8 март пред журналисти в Националния етнографски музей.

Филмът се стреми да покаже усилията на българския народ, на общественици и интелектуалци, на политици и депутати, на Българската православна църква и Светия синод, на Двореца и цар Борис Трети за спасяването на 48 000 български евреи. Това обяснява режисьорът Светослав Александров. „Стремежът ми е филмът, който е без предварителен сценарий, да бъде почтен към историята, към хората и документите“, допълва той.

През април „Синемаджикс“ ще открие интернет страница със събраната до момента 20-часова документална информация за филма. „Целта е страницата да даде възможност за пряка връзка с някои от бъдещите герои на филма, свидетели на събитията или наследници на български евреи“, обяснява Светослав Александров. По думите му сега в чужбина живеят над 450 000 наследници на спасените през 1943 година 48 000 български евреи.

* * *

На 21 май президентът Петър Стоянов награждава с орден „Магарски конник“ – първа степен Йосеф Киосо, председател на Съюза на евреите-емигранти от България, Емануел Зисман, депутат в Кнесета на Израел и председател на Дружеството за приятелство между България и Израел, Виктор Шемтов, изтъкнат деец на българската еврейска колония в Израел, основател на Дружеството за приятелство между България и Израел.

Като признание за развитието и укрепването на българо-израелските отношения със същия орден президентът Петър Стоянов награждава и Хари Зеслер, Ицхак Калев, Шуламит Шамир и Йозеф Ро-

Видин, 10 март 2023 г. Видинските евреи имат свой Паметник на благодарността, където почитат паметта на жертвите на Холокоста и свежелегат глава пред своите спасители

зенфелд, които са едни от най-изтъкнатите дейци на българската колония в Израел, която е от близо 50 000 души.

А на 1 юни президентът Петър Стоянов издава указ за награждаване на професор Михаел Бар-Зоар с орден „Магарски конник“ – първа степен. Наградата е за особено големите му заслуги за популяризиране ролята на България за спасяването на българските евреи по време на Втората световна война.

* * *

На 1 юли секция „История“ към Съюза на учените в България организира в Пресклуба на БТА тематично представяне, наречено „Една винаги актуална история“, по повод книгата на Габриеле Нусим „Човекът, който спря Хитлер“, посветена на Димитър Пешев.

На срещата присъстват Калуда Кираджиева, племенница на Димитър Пешев, и Емилия Павлова-Даскалова, преводач на книгата.

„Преведох всичките тетрадки на Димитър Пешев – около 1000 ръкописни страници, които изпращах периодично в Италия на Габриеле Нусим“, посочва Даскалова. Според нея книгата не е обикновена историческа биография, а романизирана история за събитията в България през 40-години.

„Вуйчо ми Димитър Пешев писа спомените си от 1968 до 1972 година“, споделя племенничката му Калуда Кираджиева. „Димитър Пешев е много принципен човек, той смяташе, че в една страна не може да се унищожават хора“, посочва тя.

„Книгата на Нусим показва, че един чужд автор, който не владее български език, може да пише увлекателно по теми, по които българските историци досега не са писали“, казва Николай Поппетров. По думите му до излизането на книгата спомените на

Димитър Пешев са били почти непознати за българските историци.

***

От делегацията на „Американ Джюш Джойнт дистрибушън комити“, водена от президента на организацията Джонатан Колкер, подаряват на 27 юли на президента Петър Стоянов касичка „Садак“, което на иврит означава справедливост. Според традицията на евреите в такава касичка на справедливостта се слагат монети за подпомагане на бедни и нуждаещи се.

„Българските евреи и техните организации вече са членове на почти всички влиятелни еврейски, световни и европейски организации, а в някои от тях заемат и ръководни позиции“, казва президентът на Организацията на евреите в България „Шалом“ Емил Кало в отговор на въпрос дали еврейството ще лобира за България. „Българското еврейство е там, към където се стреми целият български народ, то е в Европа, то е по света, мисля, че това е повече от лоби. Ние сме там, а това значи, че и вие сте там“, посочва г-н Кало.

***

В Народното събрание е получен възпоменателен сребърен плакет от президента на Римската област Силвано Мофа за признателност към делото на Димитър Пешев за спасяването на българските евреи. Плакетът е бил връчен на българския посланик в Рим, съобщава на 28 юли пресцентърът на Народното събрание.

***

На 14 октомври в Централния военен клуб е премиерата на документалния филм „Спасените“ на Милена Милотинова за спасяването на българските евреи по време на Холокоста.

Филмът, чийто оператор е Любомир Станоев, разказва и за съдбата на българските евреи след 9 септември 1944 г. Това е десетата документална творба на телевизионната журналистка Милена Милотинова – носител на много телевизионни и филмови награди.

2000

Български евреи очакват с интерес срещата си с президента Петър Стоянов през следващата седмица, пише БТА на 14 януари. Официалното посещение на президента е планирано за периода от 17 до 19 януари в Израел и се предвижда той да има среща с представители на общността на българските евреи.

„Това ще бъде една сантиментална среща. По време на първото си официално посещение в Израел българският президент ще се убеди с очите си как евреите от български произход обичат и уважават България, говорят български език, пеят български песни“, казва за БТА посланикът на Израел в София Давид Коен.

Близо 50-хилядна е общността на българските евреи в Израел. Голяма част от тях са се изселили между 1947 и 1950 г. Тези хора не са забравили България, обичат я, обичат си са предали – по думите на посланик Коен – и на младите поколения.

„Българската емиграция в Израел е една от най-уважаваните“, твърди посланик Давид Коен. Според него тя се е адаптирала много добре и едни от най-добрите лекари и адвокати в Израел са от български произход. „Цялото еврейско население знае, че една от най-добрите емиграции е била българската“, казва той.

***

„Европейците трябва да знаят за спасяването на българските евреи през Втората световна война и този български принос не трябва да се забравя“, заявява президентът Петър Стоянов, преди да отпътува за участие в Международния форум за Холокоста, който се състои от 26 до 28 януари в шведската столица.

„Светът досега почти не знаеше за този факт, а той е уникален за Втората световна война - казва Петър Стоянов в отговор на въпрос какво трябва да се знае за спасяването на българските евреи. - Според мен този факт кореспондира с една от най-важните теми, които днес разисква Европа, а това е темата да признаваш идентичността на другия, да се отнасяш към другия с разбиране“, допълва президентът.

***

На 9 април петчленен творчески екип от Израел започва в Кюстендил снимките на документален филм за спасяването на българските евреи по време на Втората световна война. Продуцент и режисьор на филма е Ницан Вирам от Йерусалим. Той е и съсценарист на документалната творба заедно

с Михаел Бар Зуар, автор на преведената неотдавна и на български език книга „Извън хватката на Хитлер“. Филмът ще носи същото заглавие.

„Нашето желание е колкото се може повече хора по света да научат какво направиха българите и България за спасяването на евреите в своята родина и за еврейския народ“, казва пред журналисти г-н Вирам.

***

Спасяването на българските евреи е уникален факт в историята на Европа през Втората световна война. Това пише на 30 юли в изпратена до БТА декларация за спасяването на българските евреи на Дружеството за израелско-българска гружба в Израел.

Декларацията е по повод получените в Израел сведения за недоволство и критики на българската общественост по повод унищожаването на трите паметни плочи в Гората на България в Израел.

Декларацията е приета единодушно на извънредно заседание на Управителния съвет на Ерусалимския клон на гружеството.

„В Израел няма нито една гържавна, национална, обществена или частна институция, която опровергава или поставя под съмнение факта, че хиляди български хуманисти – било ляво или дясно ориентирани идеологически или политически, между които гържавници, депутати, духовници, писатели и академици, се вдигнаха на борба в защита на еврейското малцинство“, се казва в декларацията.

„Еврейският народ винаги ще помни Холокоста и никога няма да забрави своите спасители. В знак на признателност в Ерусалим има площад, който

се нарича „Площад България“, е посочено още в декларацията.

***

На 5 октомври президентът Петър Стоянов връчва орден „Стара планина“ - първа степен на посланика на Израел у нас Давид Коен във връзка с неговото отпътуване от страната.

„Връчвам този най-висок български орден на г-н Коен за неговата неуморна ползотворна дейност като посланик на своята страна в България“, казва президентът.

Според него в основата на отношенията между народите на България и Израел стои спасяването на българските евреи по време на Втората световна война. „Този факт ни задължава нашите отношения да бъдат издигнати на още по-голяма висота“, посочва Стоянов.

***

На 5 декември е учредена международна фондация „Димитър Пешев“, като заместник-председателят на Народното събрание Иван Куртев е избран за председател на управителния ѝ съвет. Основната цел на фондацията е да популяризира сред българската и международната общественост заслугите на Димитър Пешев за спасяването на българските евреи през Втората световна война.

Фондацията ще връчва годишна награда „Димитър Пешев“ за заслуги в борбата срещу различните форми на геноцид и тяхното предотвратяване и за принос за съхраняването на историческата памет за съпротивата срещу различните форми на геноцид.

Кюстендил, 9 март 2023 г.
Изложба, посветена на кюстендилската акция за спасяването на българските евреи, е открита в къщата-музей „Димитър Пешев“

2001

В публикация на БТА от 15 януари се посочва, че създателите на израелския документален филм „Извън хватката на Хитлер“ – за спасяването на българските евреи, подаряват филма на президента Петър Стоянов като благодарност към българския народ.

Гостите и президентът Стоянов вземат решение да бъде създаден международен комитет за разпространяването на филма и за насърчаване на толерантността в Европа и в света. Режисьорът Ницан Авирам, Шуламит Шамир, председателка на Инициативния комитет в Израел, подпомогнал създаването на филма, останалите участници в екипа, посланиците на Израел и на България Емануел Зисман и Цанко Яблански и други съмишленици са сред гостите на тържавния глава.

Според президента филмът дава нова гледна точка към историята на българския народ и неговия характер днес, когато искаме да се върнем в европейската общност, където е естественото ни място и откъдето насила бяхме изтръгнати след Втората световна война.

***

„Димитър Пешев и колегите му бяха първите истински европейци в България“, казва заместник-председателят на Народното събрание и председател на международната фондация „Димитър Пешев“ Иван Куртев на церемония за откриването на паметна плоча на Димитър Пешев пред родния му дом в София на 20 февруари.

Плочата е с надпис, който припомня заслугите на Димитър Пешев за спасяването на българските евреи. Като подпредседател на 25-ото Народно събрание той става инициатор на подписка сред депутатите за спиране на депортацията на евреите от България. Подписката е подкрепена от 43-ма депутати и е връчена на тогавашния премиер Боздан Филов. Инициативата струва на Димитър Пешев политическата му кариера – отстранен е от поста „подпредседател“. По-късно Пешев е осъден на 15 години затвор от Народния съд, а на някои от подкрепилите го депутати са издадени смъртни присъди.

***

На 14 март патриарх Максим и архиереите от Светия синод на Българската православна църква връчват на посланика на Израел в България Емануел Зисман протоколите от заседанията на Светия синод от март 1943 г., посветени на спасяването на българските евреи.

Протоколите се очаква да бъдат изпратени на специална комисия в Израел. „До края на април комисията ще вземе решение да признае за праведници на еврейския народ не само патриарх Кирил и екзарх Стефан, но и целия Свети синод“, казва Емануел Зисман.

***

Мемориал „Паметни плочи за спасяването на българските евреи през Втората световна война“ е открит до базиликата „Света София“ на 21 май. Трите плочи са точни копия на демонтираните паметни знаци от „Гората на България“ в Израел.

В публикацията на БТА се припомня, че плочите са демонтирани след писмо на български евреи и интелектуалци, в което се иска паметната плоча на цар Борис Трети като спасител на българските евреи от „Гората на България“ в Израел да се сваля.

При откриването на мемориала в София равинът на Калифорния Хаим Асса казва: „Всички знаят за приноса на цар Борис III за спасяването на българските евреи, който е заплатил с живота си.“

На церемонията е и гръцерята на цар Борис III-княгиня Мария Луиза, а на една от плочите пише „в памет на цар Борис III и в чест на царица Йонна за техния принос за спасяване на българските евреи“.

Другата плоча е в признателност на българския народ, който е „спасил всичките 49 000 евреи в България от неизбежна гибел“. Между тях е плочата на екзарх Стефан Софийски, митрополитите Кирил Пловдивски, Неофит Видински, Софроний Търновски и други духовници и Димитър Пешев. Текстът на трите плочи е изписан на иврит, на английски и най-отдолу на български.

Цар Борис III и царица Йоанна Савойска в разговор с Видинския митрополит Неофит, заместник-председател на Светия синод. Снимка: ЦДА (Ф3к)

2002

Възпоменателно отличие за принос в спасяването на еврейския народ по времето на Холокоста на международния институт „Яд Вашем“ в Йерусалим е присъдено на митрополитите Стефан Софийски и Кирил Пловдивски, висши духовници от Светия синод на Българската православна църква по време на Втората световна война. Това съобщава на 29 януари във Велико Търново посланикът на Израел у нас Емануел Зисман.

Дипломатът уточнява, че почетната награда ще бъде връчена на специална церемония през март в израелската столица в присъствието на делегация на Светия синод на БПЦ и родственици на отличените български духовници. Имената на наградените ще бъдат изписани на почетно табло в сградата на международния институт, който изучава приноса на гражданите от различни страни в спасяването на евреите по времето на Холокоста.

***

Девети март да стане официален ден за почитане на паметта на жертвите на Холокоста и отбелязване на спасяването на българските евреи. Това обсъждат в началото на март президентът Георги Първанов, израелският посланик у нас Емануел Зисман и представители на еврейската общност.

На 9 март 1943 г. 8500 български евреи от Пловдив и Кюстендил, сред които е бил и сегашният израелски посланик, е трябвало да бъдат депортирани към лагерите на смъртта, но с намесата на заместник-председателя на Народното събрание Димитър Пешев, депутати, Българската православна църква и българската общественост те са спасени.

***

На 9 април България е отличена в САЩ за спасяването на евреите си през 1943 г., съобщава по БНР българският посланик в САЩ Елена Поптодорова, която е приела наградата. Такова признание е получила и Дания. Отличието е пламък, изработен от кристал, с надпис в знак за признателност към българския и датския народ.

Тържеството е било организирано от Центъра за Холокоста и хуманно образование към специалния религиозен европейски институт в Синсинати, щата Охайо.

Поптодорова разказва, че отличието е било връчено на публична церемония в Музея за модерно изкуство на Синсинати. В словото си Елена Поптодорова е подчертала, че спасяването на българските евреи не е изолиран акт на хуманност и че в

Еврейска носия от Силистра. Снимка: ЦДА (Ф1568к)

България никога не е имало етническа неприязн и расова нетърпимост.

***

На 9 април председателят на Народното събрание Огнян Герджиков заявява от парламентарната трибуна, че днешният ден в памет на жертвите на Холокоста трябва да бъде призив към човечеството да не допуска подобни безумия и да води решителна борба с всички форми на расизъм, расова дискриминация и ксенофобия.

Герджиков отбелязва, че на днешния ден българите се прекланят пред паметта на загиналите евреи, но възпоменателният ден е и повод да си припомним, че България и Дания са единствените страни в Европа, спасили от гибел своите евреи.

Той коментира, че тази светла страница в българската история получава все по-голямо международно признание. Като пример Герджиков посочва, че в седището на Съвета на Европа в Страсбург е поставен бюст на Димитър Пешев.

На 9 април единодушно парламентът приема декларация, в която осъжда всички прояви на расизъм, ксенофобия и антисемитизъм като заплаха

на устоите на демократичното гражданско общество и противоречащи на човешкия морал на евроатлантическите ценности.

***

„Умерената и балансирана политика на България спрямо Израел и арабските страни е достойна за похвала“, смята Нур Барух, който е автор на първата политическа история за оцеляването на българските евреи „Откупът“.

На 5 юли Барух изнася лекция „Живот в Близкия изток от Осло до Интифадата“ в Червената къща „Андрей Николов“.

Авторът е роден в София, работил е в Посолството на Израел в България, а през 70-те години е пълномощен представител на Израел във Вашингтон. Той един от основателите на асоциацията за изследване и възпоменание на еврейските общности в балканските страни.

***

На 9 август БТА съобщава, че на 8-дневно посещение у нас пристига делегация на Лигата против поругаване, водена от Кен Джейкъбсън, заместник-председател на лигата, а в делегацията участват представители на осем големи американски университета.

Лигата срещу поругаване е американска еврейска организация, чиито цели са защита на правата на малцинствата. „Доведохме една разнообразна група, за да им разкажем за спасените през Втората световна война български евреи“, казва за БТА Джейкъбсън и допълва, че желанието им е да запознаят американското общество с историята на спасените от България в онези смутни времена 50 000 евреи.

***

През септември в Израел излиза книгата „Еврейците от Русчук, България – между Изтока и Запада“. Историческото изследване е на иврит и предизвиква интереса на цялото общество на българските евреи в Израел, които там са много повече, отколкото в старата им родина.

Автор на книгата е Йосиф Ково. Той е роден в София, но е от русенската фамилия Вентура, която е сред 42-та първи еврейски родове, заселили се в Русе преди 1810 година.

За БТА Йосиф Ково обяснява в писмо, че проучванията му обхващат еврейското общество в Русе по време на османската власт и участието на еврейските мъже във войните за обединение на България. В книгата е изложен приносът на местните евреи в развитието на русенската индустрия, образованието, музиката, театъра и литературата.

***

„В България не може да се говори за отделен еврейски културен процес. Той е неделим от българския културен процес“, заявява киносценаристът Анжел Вагенщайн на 23 октомври на кръглата маса „Евреи – творци в българската култура“ в СУ „Св. Климент Охридски“.

„В България ние нямаме обособена култура. Тя е интегрирана изцяло“, допълва Вагенщайн. По думите му причината е, че в този регион евреите не са били отделени и изолирани. „Евреите са вписани изцяло в българската култура и е невъзможно те да бъдат отписани и подредени в един изкуствен еврейски процес“, казва киносценаристът.

***

На 25 октомври в Кюстендил е открита къщата-музей на Димитър Пешев. Сградата се намира в съседство с Художествената галерия, носеща името на груг виден кюстендилец – големия български художник Владимир Димитров-Майстора.

Идеята за построяването на къщата-музей е на общността на българските евреи в Израел. Тя ще бъде отворена за посетители на 9 март 2003 г., когато се отбелязва Денят на Холокоста и спасяването на българските евреи.

Председателят на българския парламент Огнян Герджиков, който прерязва лентата за откриването на къщата-музей, казва, че това е израз на заслужена признателност към Димитър Пешев.

За събитието в Кюстендил пристига група от над 35 български евреи от Израел. Сред гостите е и Габриеле Нусим, автор на книгата за Димитър Пешев „Човекът, който спря Хитлер“. „Дойдохме, за да платим един дълг на нашите родители, напуснали преди 40-50 години България“, казва Йосеф Къосо, председател на Съюза на българските евреи в Израел.

***

Под почетното председателство на Георги Първанов е създаден организационен комитет за отбелязване Деня на жертвите на Холокоста и 60-годишнината от спасяването на българските евреи през март 2003 г. Това съобщава на БТА прессекретариатът на държавния глава на 11 декември.

В съзвучие с практиката в груги европейски страни, които в различни дни отдават почит към жертвите на Холокоста, България ще направи това на 10 март, пише в съобщението на прессекретариата. На този ден преди 60 години е спряно изпълнението на решението за депортиране на първите групи български евреи към фашистките концлагери.

2003

Министърът на транспорта и съобщенията Пламен Петров ще валидира пощенско издание, посветено на 60-ата годишнина от спасяването на българските евреи, съобщават през март за БТА от дирекция „Информация и връзки с обществеността“ на министерството.

На 10 март в Гранитната зала на Министерския съвет министър Петров ще присъства на официална церемония по пускането в употреба на пощенско издание на тема „60 години от спасяването на българските евреи“.

Министерството на транспорта и съобщенията отдава заслужена почит към жертвите на Холокоста, като издава пощенска марка в 100-хиляден тираж, илюстриран пощенски плик и специален пощенски печат. Автор на проектите за изданието е художникът проф. Тодор Варджиев с консултацията на проф. Георги Марков.

***

„Спасяването на българските евреи е повод за национална гордост, но проявата не е изолирана, а е част от последователна десетилетна политика на етническа толерантност по българските земи“, казва на 7 март президентът Георги Първанов в началото на срещата си с представителя на Държавата Израел за отбелязване на 60-годишнината от спасяването на българските евреи Ицхак Навон. Навон е петият президент на Израел от 1978 до 1983 година.

„След броени дни ще отбележим деня на Холокоста и спасяването на българските евреи. Това е ден, който обявихме миналата година, но от тази година с решение на Министерския съвет той вече влиза и в официалния календар на Република България“, казва президентът Първанов.

Ицхак Навон благодари на президента Георги Първанов за отбелязването на Деня на Холокоста в България. „Спасени бяха 50 хиляди български евреи, много от тях и потомците им живеят в Израел. Всички изпитваме към тях и чрез тях много топло и сърдечно отношение към България и българите“, казва Ицхак Навон.

***

На 6 март БНБ емитура нова сребърна монета за 60-годишнината от спасяването на 48-хиляди български евреи. Тя е с тираж 2000 броя, с номинал 10 лева и продажна цена 25 лева. На лицето на монетата е емблемата на БНБ, а на гърба – ликът на Димитър Пешев. Оформлението е на Петър Стойков.

Монетата се продава в касите на БНБ в София и регионалните клонове в Пловдив, Плевен и Варна.

От банката уточняват, че интересът към нея е голям.

***

С молитва за благодарност към българския народ за спасяването на българските евреи, прочетена от главния равин Раб Бехор Кахлон, започва тържеството в Софийската синагога, с което на 8 март откриват честванията на 60-годишнината от спасяването на българските евреи по време на Втората световна война и деня на Холокоста.

„Толкова време е минало, толкова думи са казани, сякаш всичко е казано, а все още боли - казва председателят на еврейската организация „Шалом“ Емил Кало в обръщението си към присъстващите в Синагогата. - Може би има някакво обяснение, но няма никаква логика в унищожаването на един народ“, допълва той.

***

„Спасяването на българските евреи за нас носи голям исторически и политически смисъл. Създаденият етнически модел, с който българите се гордеем днес, носи корените си от преди 60 години, когато България спаси своите съграждани от еврейски произход“, заявява вицепрезидентът Анжел Марин в словото си на митинга пред Паметника на благодарността на пл. „Цар Калоян“ в Пловдив на 9 март. Той още веднъж оповестява решението на Министерския съвет, с което 10 март влиза в официалния календар на България.

„Не можем да върнем онези, които бяха унищожени от нацисткия режим в Германия. Това, което бихме могли да направим, е да ги споменем и това правим днес. Другото – да се опитаме да разберем защо се случи, защото ако не го разберем, няма да можем да го предотвратим да не се повтори“, казва Ицхак Навон пред пловдивчани и гости на града.

***

С панихида в катедралния храм „Свето Успение Богородично“ регионалната организация на евреите във Варна „Шалом“ на 9 март отбелязва 60-годишнината от спасяването на българските евреи. Заупокойната молитва е отслужена от Варненския и Великопреславски митрополит Кирил.

Един от свидетелите на събитията през 1943 година във Варна е 75-годишният Хаим Фархи, който след панихидата разказва за БТА, че е бил 14-годишен по време на събитията, но помни всичко, което се е случило, с най-големи подробности. „Не беше приятно. Имаше много неща, които трябваше да ни отличават от другите граждани в страната. Всички над 10-годишна възраст бяха задължени да носят жълти звезди под заплахата на голяма глоба. Освен това на вратата на всяко

Празнична женска еврейска носия.
Снимка: ЦДА (Ф1568к)

еврейско жилище имаше поставен надпис „еврейско жилище“. Имаше ограничения за училището на децата, за работата на възрастните, но най-страшното беше през февруари-март 1943 година, когато вече научихме, че ще ни депортират в Полша, в лагерите на смъртта. Датата беше определена – 10 март. Благодарение на това, че много духовни лица, обществени и политически дейци се застъпиха за нас пред правителството, в първия момент депортирането беше отменено. Във Варна тогава имаше около 1400-1500 евреи. С първата група трябваше да заминат около 700 души. Ние се бяхме подготвили, но стана чудото – не ни изпратиха. Това по принцип се пазеше в абсолютна тайна, но имаше добри хора, които съобщаваха, че предстои таква неща. С българите винаги бяхме в много добри отношения и всеки от тях се стараше по някакъв начин да ни помогне“, разказва Хаим Фархи.

***

На 10 март във варненските училища се провеждат открити уроци за жертвите на Холокоста.

Един от съвременниците на Холокоста е 81-годишният лекар от Варна д-р Исак Яков. „Еврейците, които имаха лекарска практика, ги изселиха по селата – там да работят. А иначе практиката им беше забранена, те не можеха да лекуват българи, освен изселените по селата. Аз тогава, през 1943 година, бях студент. Изключиха ме от университета и две години бях на трудов лагер, строях шосето София-Пловдив“, разказва за БТА д-р Яков. Лагерът, по думите му, не бил като тези в Германия. „Но работехме без пари, принудително, копаехме на норма, докато не я изпълним. Аз съм стоял до 22.00 ч., докато си изкарам нормата, защото бях студент и непривикнал с физическа работа“, спомня си Исак Яков. Българите от селата били дружелюбни. „Една година ни се случи и добър комендант на лагера, беше човечен и много ни помагаше. Имаше обаче и подофицери, които не се отнасяха добре. От първия лагер ни освободиха през ноември 1943-та, защото през зимата не можеха да се строят пътища, а през 1944 година бях в Смядово и ни освободи Съветската армия“, разказва още д-р Яков.

***

„Десети март е за нас, българите, ден на законна национална гордост за спасяването на българските евреи – заявява председателят на Народното събрание Огнян Герджиков при откриването на тържественото заседание на парламента, посветено на Деня на Холокоста. – Днес отдаваме почит към жертвите на Холокоста и към тези наши предци, дали своя принос към достойното дело на българския народ – спасяването на българските евреи – казва председателят на парламента. – 10 март е и призив за решителна борба срещу всички прояви на расизъм, ксенофобия и антисемитизъм, един от чиито източници е тоталитаризмът“, допълва той.

„Необходимо е подвигът на българската нация за спасяването на българските евреи да бъде пренесен чрез достойни действия през следващите години и десетилетия“, заявява президентът Георги Първанов в изявлението си от парламентарната трибуна.

„България спаси своите евреи въпреки всички исторически и политически трудности, доказвайки, че в кошмара на Втората световна война нашият народ е носител на ценностите на свободата, справедливостта, толерантността и хуманизма“, казва председателят на ПГ на НДСВ Пламен Панайотов. Според него „българският народ отдавна отговаря на най-важния критерий за принадлежност към всяка демократична общност – критерия за човечност“.

***

Народните представители от 39-ото Народно събрание решително осъждат и се присъединяват към световната съпротива срещу проявите на ксенофобия, антисемитизъм, религиозни и етнически предразсъдъци и към борбата срещу световния тероризъм като заплаха за устоите на демократичното гражданско общество и човешкия морал. Това се казва в единодушно приета на 11 март със 184 гласа декларация на парламента по повод Деня на Холокоста.

В документа се изразява дълбока почит към всички жертви на Холокоста и признателност към всички достойни българи, които са предотвратили депортирането на българските евреи.

„Българският народ с право може да се гордее с достойното и хуманно поведение на нашите предци, които единствени в Европа защитиха и запазиха своите евреи през годините на Втората световна война“, пише в декларацията. В документа се посочва, че действията за запазване на българските евреи са били проява на традиционната българска толерантност към етнически и религиозни малцинства.

***

Джеки Комфорти е специален гост на София филм фест за българската премиера на своя филм „Оптимистите“ – документален филм за спасяването на българските евреи по време на Втората световна война. На пресконференция на 11 март американският режисьор от български произход разказва, че работата по него е продължила дванайсет години.

Заглавието е свързано с името на бенда „Джазът на оптимистите“, в който е бил саксофонист един от героите на филма – аптекарят Никол Нусимов. Някои от музикантите са били заедно в трудов лагер и там са правили музика. „След войната отново са свирили с голям успех – дори американските войници в Италия идвали със самолет до Варна, за да ги слушат – разказва Комфорти. – В заглавието става дума и за оптимизма, давал сили на много хора през войната. Спасителите, на които е посветен филмът, са били оптимисти“, допълва режисьорът.

***

„Приемането на Резолюция 77 на Конгреса и Сената на САЩ „За отбелязване на 60-годишнината от спасяването на 50 000 български евреи от Холокоста и отдаване заслуженото на българския народ за съхраняване и продължаване на неговата традиция на етническа и религиозна благодарност“ е значимо и заслужено признание към българския

народ“, се казва в декларацията на Организацията на евреите в България „Шалом“ и Централния израелски духовен съвет, изпратена на БТА на 13 март.

„За нас, българските евреи, резолюцията е важна и ценна и с признанието за продължаващата традиция на етническа и религиозна толерантност в страната“, се посочва в декларацията.

„Подкрепата, изказана в резолюцията към процеса на засилване на връзките и взаимоотношенията между САЩ и България, ни вдъхва увереност за бъдещето на нашата родина България“, заявяват от „Шалом“ и от Централния израелски духовен съвет.

В публикацията на БТА се припомня, че на 11 март Камарата на представителите на Конгреса на САЩ приема Резолюция 77, като текстът на документа е гласуван с пълно единодушие от всички 418 конгресмени, присъстващи в залата. Вносители на резолюцията са републиканецът Джо Уилсън и демократът Том Лантош.

Според организацията на евреите в България „Шалом“ приемането на Резолюция 77 на Конгреса и Сената на САЩ е голямо постижение за България. Това казва пред журналисти председателят на организацията Емил Кало.

„Това, че България влиза с толкова висока оценка не само в исторически план, но и за това, което се случва сега, трябва да ни радва“, казва председателят на „Шалом“. Според Кало висшите американски институции формулират приноса на България в спасяването на българските евреи и като препоставка за бъдещото сътрудничество между България и САЩ.

***

„Животът на екзарх Стефан по един безспорен начин ни убеждава в единството на християнските и гражданските добродетели и морални ценности. Той превърна божие слово в конкретна позиция по депортирането на българските евреи“, казва вътрешният министър Георги Петканов, откривайки паметник на екзарх Стефан в Широка лъка на 7 септември. Монументът в родното място на именития българин, изиграл ключова роля за спасяването на българските евреи по време на Втората световна война, е издигнат по инициатива на Българо-еврейското дружество за приятелство и сътрудничество, чийто председател е министър Петканов.

В словото си при откриването вътрешният министър сравнява направеното от екзарх Стефан с подвига на патриарх Евтимий. „Животът на екзарх Стефан показва, че църквата трябва да бъде социално ангажирана институция, а духовни-

кът не може да се затвори в молитвено мълчание, когато пред очите му се разиграват драматични събития“, казва Георги Петканов.

2004

На 9 март изпълнителният директор на Международната фондация „България“ Яков Джераси и Доростолският митрополит Иларион се срещат с ученици от СОУ „Н. Й. Вапцаров“ в Силистра по повод деня на спасяването на българските евреи и на Холокоста.

БТА припомня, че Силистра е един от малкото градове в страната, в които има свято място за евреите – мемориалът на живелия тук преди около два века равин Елиезер Папо. Предвижда се до мемориала да бъде изграден молитвен дом.

Елиезер Папо е роден в Сараево, където има институт за изследване на историята и бита на евреите. Папо, който е автор на религиозни книги, е един от дванайсетте най-почитани равини на еврейския народ. Бил е главен равин в Букурещ. През 1828-1829 година по време на поредната руско-турска война той спасява Силистра от разпространяването на холерна епидемия, но се заразява от болестта и умира. Предполага се, че е погребан на мястото, където сега се издига мемориалът – близо до р. Дунав.

***

Дебатът в нашето общество за спасяването на българските евреи трябва да бъде част от глобалната дискусия за Холокоста. Около това становище се обединяват на 10 март участници в дискусия, организирана от Институт „Отворено общество“, центъра за култура и дебат „Червената къща“ и Българския хелзинкски комитет.

Според участниците в дискусията българският дебат по темата се състои във въпроса „спасихме ли евреите“ и положителния му отговор, който решава проблема за толерантността на народа ни. Дискутиращите застават зад тезата, че обществото трябва да анализира онези обстоятелства около спасяването на българските евреи, които позволяват на сложно съставени еkleктични общества „да съществуват в понятието толерантност“.

По думите на бившия министър-председател Филип Димитров е важно да се знае, че тогава в рамките на една лудост, която обхваща Европа, България остава нормална държава.

***

Кюстендил, 9 март 2023 г. Премиерът Гьорге Донев отдава почит пред паметта на петимата кюстендилци, спасители на българските евреи от лагерите на смъртта по време на Втората световна война

Израелският скулптор Симчо Бераха прави 8-то-нен монумент в Кюстендил, съобщават от общината на 10 август. Скулптурата ще бъде монтирана пред къщата-музей на Димитър Пешев.

Бераха е изселен от София по време на Втората световна война, след това две години е живял в Кюстендил. Напуска България едва 17-годишен. Сега е университетски преподавател в Тел Авив. Гостуването му в Кюстендил е по покана на кмета г-р Людмил Стоянов.

Идеята за изработване на скулптурата принадлежи на градоначалника, той е възложил изпълнението на проекта на израелския автор. Бераха твори в общинска резиденция в Хисарлъка. Очаква се до месец скулптурата да бъде завършена.

2005

Развитието на отношенията между България и САЩ е една от темите, обсъдени на 13 февруари на срещата на президента Георги Първанов с гостуващата у нас делегация на Конференцията на президентите на еврейските организации в САЩ.

На срещата специално е отбелязана ролята на България за спасяването на българските евреи. Гостите са изразили благодарност за толерантното отношение към еврейската общност в България. Високо е била оценена нетърпимостта на българското общество и институциите към антисемитизма във всички негови форми.

Вицепремиерът и министър на транспорта и съобщенията Николай Василев също се среща с гостуващата делегация, която включва представители на над 50 организации на американски евреи. Гостите са изразили благодарност за толерантното отношение към еврейската общност в България.

На 14 февруари патриарх Максим се среща в Синагалната палата с делегацията на Конференцията на президентите на еврейски организации в САЩ. Гостите и патриарх Максим получават документален сборник на английски език, озаглавен „Силата на гражданското общество във времето на геноцид: протоколи на Светия синод на БПЦ за спасяването на евреите в България (1940-1944)“.

***

„Благодарни сме на онези смели български писатели, които са изпратили през 1940 година протестно писмо до премиера на България в защита на българските евреи“, казва писателят от Израел Шамай Голан на 27 май на международната писателска среща в БТА „Силата и слабостта на думите – 60 години след последната световна война“.

В двудневната проява участват 39 световноизвестни писатели и поети от 17 страни, както и много техни български колеги.

„Оцеляването на българските евреи се дължи на много храбри и достойни българи, сред които и много наши писатели“, казва в словото си Анжел Вагенщайн. Той припомня, че Светият синод на Българската православна църква категорично се е обявил в защита на българските евреи.

„Отдавна е време да събираме камъни за градеж на училища и болници, а не на казарми - посочва Вагенщайн. - Писателите нямат друг материал за защита освен думите, притежаващи магическа способност да създават плът от безплътни идеи, но и неспособността да променят този свят“, отбелязва още той.

„Навремето приех отговорността да бъда деен участник в борбата срещу фашизма, включвайки се като доброволец в тази най-страшна за човечеството война“, споделя Анжел Вагенщайн. По думите му там той е изпитал силата и слабостта на думите.

***

Площад в израелския град Хайфа ще носи името „България“. Решението за това е взето на среща между кмета на Хайфа и губернаторите на дистрикт България Калчо Хинов и на дистрикт Израел Гаг Шефер, която се е състояла в рамките на конференцията на дистрикт Израел от Ротари интернешънъл. Това се посочва в съобщение, изпратено до БТА в края на май от Калчо Хинов.

На конференцията е отбелязана забележителната роля на българския народ за спасяването на българските евреи по време на Втората световна война. В знак на благодарност площад в Хайфа ще бъде наречен „България“. На него ще има мо-

нумент с надписи на иврит, арабски, български и английски език, което ще символизира етническата толерантност в града.

2006

С тържествен военен ритуал пред Паметника на Благодарността на пл. „Цар Калоян“ в Пловдив 180 офицери от израелската армия почитат Деня на спасяването на българските евреи от концлагерите на смъртта – 10 март. В церемонията участва и почетна рота от Командването на оперативните сили на Българската армия в Пловдив.

„Тук сме по програма на израелската армия „Свидетели в униформа“, казва за БТА бригаден генерал Рони Бени, офицер от военната полиция на Израел. Той уточнява, че вече десета година произведени в по-горен чин израелски офицери посещават по една европейска държава, след което отдават почит на загиналите си сънародници в концлагерите в Полша.

„Много съм щастлив, че съм отново в България, и то с униформа на израелската армия“, споделя генерал Бени. Той уточнява, че е потомък на български евреи и румънска еврейка, роден е в Израел, но говори български език.

***

На 10 март председателят на Народното събрание Георги Пирински поднася венец на паметната плоча откъм източната страна на парламента по повод 63-ата годишнина от спасяването на българските евреи.

„Десети март е денят, когато отдаваме почит на достойните българи, които преди 63 години се вдигнаха да спасят своите съграждани евреи - казва Максим Бенвенисти, председател на софийската организация „Шалом“. - Чест и слава на народните представители начело с Димитър Пешев, на йерарсите на Българската православна църква, но главно на българския народ и на българското общество, които са изразили тогава ясно и категорично своето недоволство и несъгласие с депортирането на еврейските си съграждани“, допълва Бенвенисти.

***

С „Добре дошъл у дома!“ еврейската общност в България посреща президента на Държавата Израел Моше Кацав на 12 юни. Приветствието поднася Емил Кало, председател на организацията на евреите в България „Шалом“, в Синагогата, където президентът Кацав се среща с еврейската общност.

„Президентът Кацав беше посрещнат по този начин, защото според евреите, когато евреин ходи по света, посещава еврейската общност и се общава към нея“, обяснява Кало.

Като много успешна окачествява визитата си в България Моше Кацав в приветствието си към гостите в Синагогата. „Посещението ни тук за дълбоки и направи още по-тесни връзките между България и Израел“, казва Кацав. Споделя, че на среща в Народното събрание е изразил своята „признателност към Димитър Пешев, българина, който е поддържал твърдо идеята, че българските евреи не трябва да тръгват към лагерите на смъртта“. „Ако останалите европейски народи бяха направили същото, сега броят на спасените евреи щеше да бъде многократно по-голям“, добавя Кацав.

2007

С едноминутно мълчание парламентът почита паметта на жертвите на Холокоста в началото на пленарното заседание на 9 март.

Председателят на Народното събрание Георги Пирински отбелязва, че утрешният ден - 10 март, се чества у нас като ден на спасяването на българските евреи, на почит към паметта на жертвите от Холокоста и на категорично осъждане на престъпленията срещу човечеството. „В България наред с преклонението пред жертвите имаме и историческото право да честваме датата 10 март като ден на спасението, дата, бележеща акция на българския народ без аналог в тогавашна Европа“, казва той.

***

Кметът на Тел Авив Рон Хулдай изказва специалната си благодарност към Бойко Борисов за подкрепата, която столичният градоначалник оказва на еврейската общност в България. Това е станало по време на среща между двамата в израелската столица, информират от пресцентъра на Столичната община на 3 юни.

Бойко Борисов е на едномесечно официално посещение в Тел Авив по лична покана на г-н Хулдай.

Благодарност от Рон Хулдай и Асоциацията на българските евреи в Израел Бойко Борисов е получил за подкрепата, която е оказал на еврейското училище в София, предоставяйки му за ползване общинска сграда, въпреки че училището е държавно.

***

Улица в Тел Авив ще бъде кръстена на Димитър Пешев. Новината за наименоването съобщава в

Синагогата в Самоков. Тя е построена между 1854–1860 г. от майстори от Самоковската школа. Снимка: ЦДА (Ф1568к)

Казанлък заместник-председателят на Кнесета (израелския парламент) Ицхак Зив. На 17 юни той пристига в града начело на делегация от Тел Авив и се среща с кмета на Казанлък Стефан Дамянов.

Вечерта на площад „Севтополис“ Израелският военен оркестър изнася концерт, с който е отбелязана 60-годишнината от създаването на Държавата Израел.

Израелският военен оркестър е основан през 1948 година (непосредствено след създаването на Държавата Израел) от българския евреин от Русе Ицхак (Зико) Грациани. Грациани е починал през 2003 година, но остава в историята на израелската армия като най-възрастния действащ офицер.

***

Израелецът Самюел Ардити, който е братовчед на нобеловия лауреат Елиас Канети, подготвя в Русе книга за приноса на цар Борис Трети в спасяването на българските евреи от унищожение, съобщава БТА на 25 юли.

Пред русенски журналисти Самюел Ардити обяснява, че за проучванията си ползва архиви в Русе и Берлин и най-вече документи в Израел, занесени в музея „Яд Вашем“ от български евреи. Книгата ще бъде отпечатана в Русе. Консултант е русенският историк Иво Жейнов.

Самюел Ардити споделя, че е пристрастен към тези събития от 1943 година не единствено като спасен евреин в България, а и защото неговият баща Бенеамин Ардити от Русе лично е участвал

при организиране на спасителните акции и за тях е поддържал връзката с испаноговорещите евреи и българските католици.

2008

На 10 март организацията на евреите в България „Шалом“ организира поклонение пред паметната плоча от източната страна до Народното събрание за Деня на Холокоста, за 65-годишнината от спасяването българските евреи и за почитане паметта на 11 400 български евреи от Вардарска Македония, Беломорска Тракия и Пирот, депортирани в нацистките лагери на смъртта.

Проф. Шломо Шалтиел уверява, че българските евреи в Израел изпитват голяма признателност и дълбока благодарност към личностите и представителите на българското общество, обявили се против депортацията на българските евреи. „Доброто име на българите в Израел се слави“, подчертава професорът.

***

Книгата „Българи и евреи през вековете“ от Стоян Райчевски е представена на 20 март в Ректората на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

„Хилядолетното съжителстване на българи и евреи е създало предпоставки за изграждане на приятелски отношения между двата народа, които са дали уникални примери на толерантност и взаимопомощ и в години, подложили човечеството, неговата съвест и морал на много тежки изпитания“, посочва авторът.

Той проследява традиционните връзки между евреите и българи от времето на първите контакти между тях до наши дни. В изданието са отбелязани и творческите постижения на редица български евреи със значим принос в българската култура и изкуство. Сред тях са имена като Елиас Канети, Валери Петров, Соломон Розанес, Виктор Барух, Дора Габе, Жул Паскин, Султана Суружон.

***

На 25 март вицепремиерът и министър на външните работи Ивайло Калфин се среща със спасени български евреи и техни потомци в израелския град Кнесета, където се провежда специална възпоменателна сесия по повод 65 години от спасяването на българските евреи през Втората световна война.

Ивайло Калфин отбелязва пред участниците във възпоменателната сесия, че никъде не е бил посрещан с такава топлина като български министър.

Според него такава посрещане на българите, оказвано от гражданите и политиците на Израел, се дължи на доброто име, което българските евреи имат в Израел.

***

„Много важно е днес, в началото на XXI век да помним тези събития, да извлечем поуците и да не допускаме в България прояви на расизъм, ксенофобия, антисемитизъм, омраза към различни религии, етнос или убеждение, защото демокрацията е една непрестанна борба“, казва на 23 май премиерът Сергей Станишев в словото си пред участниците в тържественото честване на 65-ата годишнина от протестната манифестация на столичните граждани срещу изселването на софийските евреи, проведена се на 24 май 1943 година.

***

Песента „Хубава си моя гора“ заема специално място в концертната програма на израелския хор „Гласовете на Тел Авив“, който се представя на 5 септември във Велико Търново в рамките на турне, посветено на 65-ата годишнина от спасяването на българските евреи, 100-годишнината на град Тел Авив и 100-годишнината от обявяването на Независимостта на България.

„Включихме тази популярна песен, защото тя се възприема като химн на евреите с български корени“, обяснява на пресконференция диригентът на състава Коки Грациани, дъщеря на известния в миналото русенски музикант Ицхак Зико Грациани.

***

На 26 ноември вицепремиерът и министър на външните работи Ивайло Калфин открива в МВНР изложбата „Силата на гражданското общество: Съдбата на евреите в България“. Изложбата е посветена на 65 години от спасяването на българските евреи и Международния ден на толерантността – 17 ноември, които се отбелязват през тази година.

Експозицията съдържа 22 пана със снимков и текстови материали за съдбата на евреите в България в периода 1940-1943 г. и граматичните дни на 1943 г.

Изложбата е подготвена от Центъра за еврейски изследвания при Софийския университет. Идеята за изложбата възниква от Генералното консулство в Ню Йорк. Тя е включена в проекта „Пътнущи изложби“ на Държавния културен институт и ще бъде показана чрез българските мисии зад граница, както и в различни градове на България.

На 10 март министърът на образованието и науката Даниел Вълчев присъства на открит урок по история в 11 клас в гимназията с преподаване на испански език „Мигел де Сервантес“, посветен на Деня на Холокоста и на пострадалите от престъпленията срещу човечеството, както и 66 години от спасяването на българските евреи. Урокът е изнесен от Аврам Папаро – свидетел на събитията през 1943 г.

В началото на урока министър Вълчев казва, че „Холокост“ на гръцки език означава всеузгаряне, и допълва, че тази дума много често се среща в Библията.

***

На 21 април посланикът на Израел в България Ноах Гал Гендлер и областният управител на Пловдив Тодор Петков откриват в Бачковския манастир паметна плоча на патриарх Кирил и екзарх Стефан.

„С тази паметна плоча искаме още веднъж да изразим своята почит към патриарх Кирил и екзарх Стефан за тяхната смела позиция в защита на българските евреи от нацистките лагери на смъртта“, заявява Ноах Гал Гендлер. Той изразява признателността на Държавата Израел към българския народ, спасил живота на своите евреи по време на Втората световна война.

***

Стогодишнината от освещаването на Софийската централна синагога е отбелязана с официална церемония, изложби, концерти и кръгла маса от 6 до 11 септември. Честването е организирано от Организацията на евреите в България „Шалом“ и е под патронажа на президента Георги Първанов.

БТА припомня, че Софийската централна синагога е третата по големина в Европа след синагогите в Будапеща и в Амстердам и е най-голямата на Балканите. Проектирана е от австрийския архитект Фридрих Грюнангер. Построена е в периода 1905-1909 г. и е съобразена с еврейските религиозни традиции. Синагогата е открита на 9 септември 1909 г. с тържествена церемония, на която присъстват цар Фердинанд и царица Елеонора. Днес храмът има уникална архитектурна и художествена стойност. През юни 1955 г. Софийската централна синагога е обявена за паметник на културата.

***

Именитата ни народна певица Янка Рупкина и талантливият млад израелски музикант Тал Кравиц вдигат на крака публиката в залата на Музея на изкуствата в Тел Авив. Концертът на 6 октомври е

по покана на Българското посолство в Израел.

„Янка Рупкина е име, което не се нуждае от специално представяне пред израелската публика“, посочва в приветствието си при откриването на концерта българският посланик Димитър Цанчев. Той припомня, че голямата българска певица е за шести път в страната и е цитирал местния вестник „Аарец“, който преди 20 години коментира първия ѝ концерт в Израел: „Когато слушате гласа на Янка Рупкина, имате чувството, че сякаш се отварят небесните двери.“

Концертът на Янка Рупкина и Тал Кравиц се превръща в празник за ценителите на музиката и приятелите на България. Изпълненията на „Тодоро, бяла българко“, „Заплакала е гората“ и други прочути песни събира аплодисментите на многобройната публика, сред която са дипломати, общественици и любители на музиката. Масово е присъствието на българските евреи, които заедно с Янка Рупкина запяват „Хубава си, моя горо“.

Известната българска певица е в Израел за участие във Фестивала на балканската музика в град Петах Тиква. Концертът ѝ в Тел Авив е поредна проява на успешното ѝ творческо сътрудничество през последната година и половина с талантливия млад израелски музикант Тал Кравиц.

***

На 18 декември е съобщено, че проф. Михаел Бар-Зоар и БТА получават подкрепа от президента Георги Първанов, премиера Бойко Борисов и световния политически лидер и държавен глава на Израел Шимон Перес за проект за създаване на игрален филм за спасяването на 50 хиляди български евреи през Втората световна война.

Проектът е стартиран идейно от световноизвестния писател, историк, политик и общественик от български произход проф. Михаел Бар-Зоар в началото на 90-те години на ХХ век. Тогава той пише бестселъра „Извън хватката на Хитлер“, по който по-късно се прави документален филм.

„Книгата е преведена на четири езика и е прочетена от около 50 000 човека, документалният филм е гледан от още 200 000. Тези цифри са толкова нищожни спрямо величието на подвига, който България извършва през Втората световна война със спасяването на българските евреи, че единственият начин светът да разбере за това е игрален филм, продуциран и създаден в Холивуд“, казва проф. Бар-Зоар по повод идеята за новия проект.

БТА съвместно с Атлантическия клуб и издателство „Български писател“ превежда и издава на български език световния бестселър „Шимон Перес. Биография“, чийто автор е Михаел Бар-Зоар.

Детски лагер на еврейската помощна организация „Агаса“ в Копривица. Снимка ДА-Пловдив (Ф1194к)

2010

Председателят на Народното събрание Цеца Цачева ще дари на музея „Аушвиц“ копия от 17 документа, свързани със спасяването на българските евреи, съобщават от парламентарния пресцентър на 25 януари. На 27 януари Цачева ще присъства на възпоменателната церемония по повод 65-ата годишнина от освобождаването на лагерите на смъртта „Аушвиц-Биркенау“ в Полша.

Сред документите е иницираното на 17 март 1943 година от подпредседателя на 25-ото Народно събрание Димитър Пешев протестно писмо до министър-председателя Богдан Филов против депортирането на българските евреи, подписано от 43-ма народни представители. Оригиналите на всички 17 документа се съхраняват в Централния държавен архив.

***

„Спасяването на българските евреи е една от най-ярките прояви на гражданското общество в историята на българския ХХ век“, отбелязва на 26 януари председателят на Народното събрание Цеца Цачева във встъпителното изказване на специалния симпозиум в Краков „Да си спомним миналото за едно мирно бъдеще: Обединена Европа

срещу антисемитизма, расизма и ксенофобията“.

В изказването си Цеца Цачева изтъква, че замисляната депортация на евреите среща решителната и безусловна съпротива на българския народ и в нея се включват представители на цялото българско общество. „Никъде другаде в Европа няма такава мощна обществена реакция – от върховете до низините на обществото“, добавя тя.

***

На 24 август президентът Георги Първанов награждава изпълнителния директор на Американския еврейски комитет Дейвид Харис с орден „Магарски конник“ - първа степен. Отличието е за особено големите му заслуги за развитието на двустранните отношения между България и САЩ.

„С личния ангажимент на г-н Харис и с дейността на Американския еврейски комитет като цяло ние се опитваме да постигнем една голяма цел, кауза, обща и за двете страни – не просто да направим популярни събитията от Втората световна война, когато българският народ и институции спасиха нашите евреи, но и да не допуснем развиването на антисемитизъм в днешните условия“, подчертава президентът Първанов.

Дейвид Харис благодари и добавя, че наградата е голяма чест за него. Той споделя, че двамата му родители са преживели Втората световна война и са го научили на две неща – никога да не забравя способността на човека да бъде нехуманен, но също така и способността на човека да проявява хуманност.

2011

Десетки граждани, депутати и дипломати почитат паметта на жертвите на Холокоста и спасяването на българските евреи преди 68 години. Поклонението на 10 март е организирано от Организацията на евреите в България „Шалом“ и Софийската регионална организация на евреите.

По повод годишнината писма до „Шалом“ са изпратили премиерът Бойко Борисов и вицепремиерът Цветан Цветанов. „10 март е особен ден в българската история – той е символ на кураж, мъжество и единство – качества, необходими на всеки, който обича народа и страната си“, отбелязва министър-председателя в писмото, прочетено на церемонията.

* * *

На 28 април в Пресклуба на БТА е премиерата на книгата Guideto Jewish Bulgaria на Антони Георгиев и Димана Трънкова, разказваща историята на евреите в Източна Европа и България. Изданието отвежда в относително добре познатите еврей-

ски обекти в София, Пловдив, Самоков, Пазарджик, Русе и Шумен, но и показва по-малко познати, понякога неочаквани еврейски забележителности във Видин, Лом, Силистра, Добрич, Варна, Бургас, Ямбол, Стара Загора, Дупница, Кюстендил, Гоце Делчев и много други.

В кратко интервю за БТА Антони Георгиев казва: „Учудващо е, че у нас има еврейско присъствие няколко века преди изобщо България да се създаде като държава. Най-ранните артефакти датират от II век сл.Хр. и се намират в едно малко известно село на север от Плевен – Гиген. През всичките тези векове в България е имало еврейско присъствие, но останките от него са изключително малко.“

* * *

Гео Милев, Асен Разцветников и Михаил Арнаудов са били сред участниците в Еврейското певческо дружество, припомня документален филм за музикалния състав.

На 18 септември – по повод Европейския ден на еврейската култура и Деня на отворените врати, в зала „Ерусалим“ на Еврейския културен дом е премиерата на първата част на „Еврейското певческо дружество – Сътворението“. Двусерийният филм е копродукция на БНТ, къщата-музей „Панчо Владигеров“-София, и фондацията „Духовното наследство на Панчо Владигеров“. Автор е Светлана Авдала, режисьор – Екатерина Минкова, оператор – Емилиян Динов.

Еврейското певческо дружество е истински музикален и социален феномен според специалистите. Създадено е в София през 1909 година по случай изграждането на Софийската синагога и е един от първите самодейни хорови колективи в София и страната. Неговото съществуване е резултат на развитието на хоровото дело в България и европейските влияния в началото на XX век. В страната ни хорът съществува до 1939 година и има роля за изграждането на музикалната култура – не само на еврейската общност, но и в България като цяло – по отношение на репертоар, култура на хоровото музициране, музикално образование, социално общуване.

Съставът е първата самодейна хорова формация, която представя пред българската публика големи кантатно-ораториални творби на западноевропейски светски композитори. Еврейското певческо дружество е пример и за межкултурен обмен. Неговият пръв диригент е българският хоров деятел Петър Рендев. От 1910 до 1938 година хорът се ръководи от Моис Цадиков.

След 1949 година дружеството продължава дейността си в Израел с наименованието хор „Цадиков“. Основан от българските евреи, хорът съществува и до днес.

2012

Паметната плоча за спасяването на българските евреи ще бъде преместена в градината „Св. Климент Охридски“. Сега паметният знак е в зелена площ от източната страна на Народното събрание. До 10 март следващата година ще бъде изграден постамент. Това съобщава по време на церемонията за отбелязването на 69 години от спасяването на българските евреи кметът на София Йорданка Фандъкова през март.

На церемонията присъстват председателят на Народното събрание Цецка Цачева, вицепрезидентът Маргарита Попова, представители на правителството, депутати и граждани.

* * *

Министърът на културата Вежди Рашидов заминава на работно посещение в Израел, съобщава пресцентърът на министерството на 26 март.

По време на визитата Рашидов ще се срещне с министъра на културата и спорта на Израел Лимор Ливнат. Дватама ще обсъдят състоянието на културното сътрудничество между Република България и Държавата Израел и перспективите за разширяването му. Министър Рашидов и минис-

тър Ливнат ще подпишат Споразумение за кинематографични копродукции между двете страни.

В програмата на посещението са и срещи на Вежди Рашидов с ръководствата на водещи културни институти в Тел Авив – Националният театър, Националната опера, Асоциацията на филмовите дейци, Танцовия и театрален център, Музея на изкуствата, Музея на Израел, както и среща с ръководствата на организациите на българските евреи.

Министър Рашидов ще посети мемориала на Холокоста „Яд Вашем“ в Йерусалим и ще положи венец в памет на жертвите.

* * *

Кметът на Кюстендил подари на израелския министър-председател Бенямин Нетаняху дубликат от писмото на Димитър Пешев и неговите колеги от българския парламент против депортацията на българските евреи по време на Втората световна война. Кюстендилският кмет е единственият участник в Световната конференция на кметовете в Израел, съобщават от общинската администрация в Кюстендил на 9 май.

По време на срещата е постигната договорка в Кюстендил да бъде отворен филиал на най-голямата израелска болница по рехабилитация, допъхват от общинската администрация. Това е световноизвестната „Левинцайн“.

* * *

С изложби на карикатури и музикална програма евреите в България ще отбележат на 23 септември в Еврейския културен дом Европейския ден на еврейската култура. Тази година темата на инициативата е „Духът на еврейския хумор“. Това казва Хени Лорер, европейски координатор на Европейския ден на еврейската култура, на пресконференция в БТА, организирана няколко дни преди събитието от Организацията на евреите в България „Шалом“.

„Инициативата за Деня на отворените врати възниква през 1996 година по идея на Европейския съвет на еврейските общности „Б'ней Б'рит“, като вече празникът се отбелязва в 28 страни“, обяснява Лорер. Тя уточнява, че всяка година Европа определя по една тема, под знака на която преминават тържествата.

* * *

На 3 октомври правителството одобрява присъединяването на България като наблюдател към Работната група за международно сътрудничество по въпросите на Холокоста, образование, възпоменание и изследвания, член на която са редица държави, членки на Европейския съюз.

София, 10 март 2023 г.
Отбелязване на Деня на спасяването на българските евреи и на жертвите от Холокоста

Софийският митрополит Стефан и цар Борис III по време на освещаване на бойните знамена. Снимка: ЦДА (ФЗк)

На 13 февруари правителството приема национален план за честване на 70-годишнината от спасяването на българските евреи. Той е подготвен от инициативен комитет с представители на Народното събрание, президента, изпълнителната власт, Българската православна църква, българските еврейски общности, местната власт, медиите, културната и научната общност.

Програмата включва провеждането на официални, културни и обществени събития, научни форуми и конференции, с които да се представи историята на спасяването на българските евреи през 1943 г. Тези прояви са планирани в контекста и на Европейската година на гражданите като пример за силата на гражданското общество.

Планира се също изграждането на паметник на спасяването на българските евреи в София и по споразумение от 2012 година с израелското правителство – в Тел Авив. Включени са събития в София и Лом, на които да бъде почетепа паметта на депортираните и загиналите в Холокоста евреи от Северна Гърция и Югославия.

***

На 8 март парламентът приема единодушно - със 135 гласа „за“ и без дискусия, декларация по повод 70-годишнината от спасяването на българските евреи и почитане паметта на жертвите на Холокоста.

„Като народни представители от 41-вото Народно събрание решително осъждаме всички прояви на ксенофобия, антисемитизъм, религиозна и етническа нетърпимост и се присъединяваме към световната съпротива срещу тях - пише в декларацията. - Българското общество и най-вече младото поколение са в правото си да се гордеят със спасяването на българските евреи. То е послание към съвременното общество за търпимост, доброжелателство и човеколюбие между хората с различен етнос, религия и култура“, заявяват депутатите.

„Днес ние дълбоко скърбим за всички жертви на Холокоста, за всеки един от депортираните евреи в окупирани от Хитлер територии и изразяваме дълбоката си почит към тяхната памет. Призоваваме трагичната им съдба да не се използва за политически спекулации с днешна дата“, се посочва в документа.

***

На 9 март историческият музей в Пловдив представя изложбата „И влаковете заминаха празни“

по повод 70-годишнината от спасяването на българските евреи. Експозицията е подготвена в зала „Съединение“ и представя заселването и историята на еврейската общност в града.

„Голяма част от експонатите са посветени на усилията на пловдивската общественост и на пловдивския митрополит Кирил за спасяването на евреите през 1943 година“, разказва директорът на музея Стефан Шивачев. За първи път са показани оригинални исторически свидетелства за спасяването на българските евреи от Синагогата, от еврейските семейни архиви, от пловдивчани.

„България е от малкото страни, където приобщаването на еврейското население върви по естествен и демократичен път на общуване между двата народа“, посочва ученият. Според него най-добре схваща същността на този процес Петко Р. Славейков, който през 1867 г. съветва сънародниците си да гледат на евреите „с милост като към братя по човечество, защото братството по човечество е по-старо от братството по вяра“.

***

На 8 март с поклонение пред паметника на Димитър Пешев в Кюстендил започва честването на 70-ата годишнина от спасяването на българските евреи. Програмата започва с история от дневника на Ане Франк. „Това не се случи в България. Това е огромният хуманитарен принос и благородството на българския народ. Това е и делото на вашите съграждани, сред които се откроява личността на Димитър Пешев“, казва в словото си Максим Бенвенисти, председател на Организацията на евреите в България „Шалом“.

По-късно в къщата-музей на Димитър Пешев посланикът на Израел у нас Шаул Камиса Раз заявява: „Бъдете горди с това, което е започнало от вашия град и което няма подобен пример в света. Надявам се, че тези имена и личности, които споменаваме днес, ще продължават да бъдат пример за подражание за бъдещите поколения.“

***

Специално пощенско-филателно издание за отбелязване на 70-годишнината от спасяването на българските евреи е валидирано на 10 март. Печатът за пускане в употреба е поставен от министъра на транспорта, информационните технологии и съобщенията в оставка Ивайло Московски и председателя на Организацията на евреите в България Максим Бенвенисти.

Новото пощенско-филателно издание е в тираж от 20 000 броя, а илюстрираният плик – 1538 броя. Художник на проектите е доц. Николай Младенов.

Работната група е междуправителствена инициатива, чиято цел е да се предоставя подкрепата на политическите и социалните лидери за образование по въпросите на Холокоста, паметта и изследванията на национално и международно ниво. Създадена е през 1998 година и в момента в нея членуват 31 държави.

Присъединяването на България към групата е логична стъпка, демонстрираща съпричастността на страната ни в международните изследователски усилия за изясняване на конкретни исторически факти и съвместна работа за популяризирането им. Тя е мотивирана и от безпрецедентния принос на страната ни със спасяването на българските евреи по време на Втората световна война, който е високо ценен от еврейския народ.

***

Българският хелзински комитет е домакин на конференцията „Да опознаем миналото си“, на

която се обсъжда цялостно дейността на българската държава по отношение на евреите по време на Втората световна война.

Тя е открита от председателя на БХК Красимир Кънев на 5 октомври. В тридневната проява в хотел „Радисън блу“ участват български и чуждестранни учени, представители на еврейските общности от трите страни, които са били под юрисдикцията на българската държава – България, Македония и Гърция. Изхождаме от убеждението, че само изправянето пред нашето минало в неговата цялост ще обоснове поводите за гордост и ще ни предпази от повтаряне на злополучни държавни политики в бъдеще, смятат организаторите от БХК.

В изказването си италианският писател Габриеле Нисим – автор на първата книга за Димитър Пешев, посочва, че Пешев е не само български герой, но и личност от европейска величина и заради това учениците в Италия учат за него.

БТА припомня, че в българското маркоиздаване досега са отпечатвани две пощенско-филателни издания, които са свързани с еврейския народ. Първата е издадена през 1992 г. на тема „500 години от заселването на сефарадските евреи в България“. Втората е издадена през 2003-та на тема „60 години от спасяването на българските евреи“ с образите на екзарх Стефан и Димитър Пешев.

***

На 10 март кметът на София Йорданка Фандъкова, депутати и общественици присъстват на откриването на Мемориален знак на благодарността и в памет на жертвите на Холокоста. Паметната плоча е до сградата на Народното събрание.

„Българският народ трябва да се чувства особено горд, защото това не е просто спасяване на отделен човешки живот, а спасяване на една цяла еврейска общност“, казва Максим Бенвенисти.

***

На 10 март в Софийската синагога е отбелязана 70-годишнината от спасяването на българските евреи и възпоменание на жертвите на Холокоста. „Спасяването на всички български евреи е с изключително нравствено, историческо и политическо значение. То е уникално не само в национален, но и в европейски и в глобален план“, казва в синагогата Румяна Бъчваров, началник на политическия кабинет на премиера в оставка Бойко Борисов.

„Дългите години на мълчание по темата за спасяването на българските евреи ни лиши от възможността да познаваме българската история в

нейната пълнота и да имаме поуците от нея - заявява Бъчварова. - С днешните и със следващите събития се опитваме да нарушим това мълчание и да започнем спокойния и обективен разговор по темата“, допълва тя.

***

На 18 март министърът на културата Владимир Пенев присъства на предпремиерата на филма на БНТ за спасяването на българските евреи „Недагените“. Журналисти, актьори, учени и общественици гледат първия епизод от 12-сериината поредица на специална предпремиерна прожекция във Военния клуб. Преди прожекцията слово за значимостта на отразените във филма събития произнася проф. Валери Стефанов, а невицата Белослава изпълнява основната песен към сериала. Автор на музиката е Стефан Вълдобрев. Продуцент на филма е Мирослав Боршош.

Един от най-силните образи в поредицата е на митрополит Кирил Пловдивски, който е бил готов да легне дори върху релсите на влаковете за лагерите на смъртта. В неговия образ се превъплъщава Владимир Пенев, преди да заеме настоящия си пост.

„Голяма е отговорността, съвсем различно е да участваш във филм, където образът е изцяло зависим от това, което ти решиш или което режисьорът реши“, коментира ролята си Владимир Пенев.

В „Недагените“ – мащабна историческа грама за спасяването на над 48 000 български евреи, участ-

Ученици от Еврейското училище в Пловдив с преподавателите си. Снимка: ДА-Пловдив (Ф1194к)

ват още Людя Инджова, Димитър Баненкин, Пенко Господинов, Камен Донеф, Мариус Куркински, Явор Бахаров, Стоян Радев, Виктория Колева, Гургана Плетнъова, Димитър Живков, Ирини Жамбонас, Десислава Касабова, Минна Гугенхайм, Стефан Додуров, Кирил Бояджиев, Христо Пъдев, Стефан Вълдобрев, Марин Янев, Роберт Янакиев, Вельо Горанов и други.

***

На 19 март е тържественото откриване на бюст-паметника на Димитър Пешев в столицата. Той е дело на скулптора Иван Минеков и е реплика на поставения през 2000 г. в сградата на Съвета на Европа в Страсбург бюст на българския политик.

На 29 април пред новооткрития паметник на Пешев е организирана възпоменателна церемония, в която участват Н. Пр. Шаул Камиса Раз, посланик на Държавата Израел, Н. Пр. Шпенг Калаба, посланик на Република Косово, Тодор Чобанов, заместник-кмет на Столичната община, Максим Бенвенисти, председател на Организация на евреите в България „Шалом“, представители на българската еврейска общност и на израелската общност в България.

„Доброто и смелостта трябва да се помнят и

да се почитат, затова днес сме тук, за да отдадем почит на Димитър Пешев и да благодарим за спасяването на българските евреи“, казва в словото си Шаул Камиса Раз.

***

На 20 май еврейската общност в София отбелязва 70 години от протестната демонстрация на 24 май 1943-та срещу депортирането на българските евреи. Срещата в Еврейския културен дом е в рамките на честванията по повод 70-годишнината от спасяването на българските евреи.

Участници в демонстрацията, техни наследници, изследователи на събитията отпреди 70 години, историци и общественици споделят спомени и документиран факти, които свидетелстват за отпора срещу депортиране на евреите от България.

Според разказите на очевидци акцията от 24 май 1943 г. не е била спонтанен акт, а е била организирана от Окръжния комитет на БКП след нелегално изнесено писмо от работник в държавната печатница и предадено на партията. Всички евреи са получили писма в 3-дневен срок да напуснат София. В писмата е бил посочен конкретен град, където да отидат. Еврейският квартал в София е бил бло-

Членовете на Съюза на българските адвокати на XIX юбилейно събрание на Съюза на българските адвокати в София. Снимка: ЦДА (Ф2040к)

киран, 400 млади мъже са изведени от домовете им и арестувани. Назначени са ликвидатори на еврейските имуществата в столицата, издадени са 14 хиляди заповеди за конфискуване на имотите им. Според плана намеренията са били да бъдат изселени 48 хиляди евреи и транспортирани до Германия.

На 24 май 1943 г. около 10 хиляди евреи се събират в Синагогата на ул. „Осогово“ в София. След молитвата равинът ги призовава към протестна демонстрация, която да се влее в манифестацията за 24 май. Според разказите на участниците едва към 700 евреи, издигнали българското знаме, се отправят на протестно шествие към царския дворец в столицата.

* * *

Обикновено филмите разказват и представят подробно историческите събития, но музиката е тази, която описва пред света великото дело на България за спасяването на евреите през Втората световна война, пише БТА на 26 ноември. Със специално посветената на Холокоста оратория „Меланхолична красота“ композиторът и диригент Георги Андреев от две години обикаля САЩ и разказва на другия край на света за спасяването на българските евреи – акт, който отреди място на Българската православна църква в номинациите за Нобелова награда за мир за 2013 година.

„Меланхолична красота“ досега не е представяна в България. Но след завръщането си от поредната обиколка през ноември в Америка Георги Андреев разказва за БТА за препълнените зали и многобройната публика.

„Меланхолична красота“ е мащабно вокално-инструментално произведение – около 75 минути с участието на 250-300 човека на сцената по либрето на Скот Керънс. То съчетава звученето на класически и народни инструменти, вплетени са български фолклорни елементи и еврейски традиционни песни. В седем части се проследява хронологически целият процес по спасяването на българските евреи – от идеята за депортирането им през ролята на църквата до реакциите на Димитър Пешев, митрополит Кирил, Александър Белев и цар Борис Трети. Широко са застъпени библейски текстове, пее се на английски, български, църковно-славянски и иврит.

* * *

Спасяването на българските евреи през Втората световна война започва от Кюстендил, а юристи са били повечето от „носителите“ на идеята, коментират за БТА историци и прависти. 70-годишнината от тези събития е поводът на

Кюстендил, 20 февруари 2023 г. Петдесет години от смъртта на Димитър Пешев са отбелязани в родния му град Кюстендил

13 декември представители на адвокатската гилдия от България и Израел да почетат съвместно в Кюстендил историческата акция, разказва за БТА председателят на Кюстендилската адвокатска колегия Васил Иванов.

„Българската адвокатура в онези години е имала голям принос в спасяването на евреите“, посочва пред БТА Иванов. Той добавя, че освен тогавашния подпредседател на Народното събрание и роден в Кюстендил Димитър Пешев повечето от инициаторите на спасяването на евреите са били свързани с правото. Според историците по това време Кюстендил е най-големият културен и просветен център в Югозапада. Той е окръжен център с голяма администрация, много интелигенция. Градът е център на освободителните борби, стопански и балнеоложки център.

2014

„Спасяването на 48 хиляди български евреи е безпрецедентно събитие в световната история, което трябва да се популяризира“, казва на 18 февруари посланикът на Държавата Израел у нас Шаул Камиса Раз пред ученици от Профилираната гимназия за интензивно изучаване на румънски език „Михай Еминеску“ в София, където участва в открит урок на тема „Втората световна война и спасяването на българските евреи“.

„Днес в глобалния свят повече от всякога трябва да сме толерантни и бдителни, защото в Европа отново се увеличават проявите на антисемитизъм и ксенофобия. В България тези прояви са по-малко, но опасността съществува. В една развита демократична държава са недопустими проявите на ксенофобия, свастиките и знаците на омраза по стените на сградите“, казва той.

* * *

Михаил Миков, вицепремиерът Цветлин Йовчев, кметът на София Йорданка Фандъкова, депутати, дипломати, общественици и представители на еврейската общност отбелязват Деня в памет на жертвите на Холокоста и на благодарност за спасяването на българските евреи по време на Втората световна война. На 10 март пред паметната плоча до Народното събрание са поднесени венци и цветя.

„Всяка година все по-малко са съвременниците на тези мрачни времена в Европа и в България. Ние, младите, учениците, тези, които ще дойдат след нас, сме длъжни никога да не забравяме подвига на човека, който спря Хитлер – Димитър Пешев, на онези 43-ма народни представители, внесли подписката срещу депортацията, на Българската православна църква, на българите, избрали страната на антифашистката коалиция. Само така ще останем верни на голямото изпитание на хората, записали се в златните страници на българската история“, казва Миков. По думите му трябва да помним, че винаги трябва да има сила и воля у отделния човек да се противопоставя тогава, когато са застрашени свободата и демокрацията

* * *

С „Българска рапсодия“ – българското предложение за номинациите за „Оскар“ за чуждоезичен филм, завършива трилогията на режисьора Иван Ничев, посветена на спасяването на българските евреи през Втората световна война. Предишните заглавия са „Пътуване към Йерусалим“ (2003) и „След края на света“ (1999).

„Българска рапсодия“ е копродукция на България и Израел. В ролите са Мони Мошоноф, Татяна Лолова, Димитър Рачков, Алекс Ански, Кристиан Макаров, Анжела Недякова, Стефан Попов, Елиза Токева, Васил Михайлов, Стоян Алексиев, Ернестина Шинова, Рени Врангова, Любомир Ковачев, Сава Драгунчев, Божидар Костадинов.

Сценарият е на Юрий Дачев, Татяна Гранитова, Иван Ничев, Жан Пиер Магро. Оператор е Ади Райс, композитор – Стефан Димитров.

Чрез съдбите на трима младежи филмът представя живота в България и на балканските евреи по време на Втората световна война, белязан от болката и ужаса на това време. През лятото на 1943-та евреите в пределите на Велика България са задължени да спазват законите на Германския райх. Мони и Жожо срещат 17-годишната Шели и приятелството им е поставено на изпитание, защото и двамата се влюбват в красивото момиче, докато навън бушува война. А България трябва да изпълни заповедта на хитлеристите за депорти-

ране на евреите.

Романтичната грама „Българска рапсодия“ излиза по кината в цялата страна на 24 октомври.

„Красив филм за омразата и любовта, още един бисер в българското кино“, така актьорът Стоян Алексиев определя филма преди представянето му на 32-рия Фестивал на българското игрално кино „Златна роза“ във Варна през октомври. „Ролята ми е малка, но значима. За мен е събитие участието в този филм“, казва Алексиев и допълва, че се е снимал с годежния костюм на баща си от 1943 година в сцената със сватбата на филмовия си син.

„Нямам какво да добавя към темата за нацизма, гори за спасяването на българските евреи – от политическа гледна точка. Има различни версии. Мен ме интересува как обикновените хора живеят на фона на тези събития“, казва Иван Ничев. Той допълва, че не иска да прави исторически или публицистичен филм, а филм за прекършените съдби на няколко млади хора, съдби, с каквито се среща и досега в Израел.

* * *

За признаването на още българи за праведници на света ще работят български евреи. Това е посочено на дискусия в БТА на тема „Спасените евреи и погубените им спасители“ на 27 октомври.

„Българските евреи, които живеем в Израел, не сме направили достатъчно да се отблагодарим на българския народ“, заявява Самуел Ардити, който заедно със семейството си емигрира в Израел през 1949 година. Той отбелязва, че България, на чиято територия през Втората световна война не е загинал нито един еврейин, има признати само 20 праведници, а Полша, където са унищожени 3 милиона евреи, има 6500.

„Аз трябва да работя, за да спася честта на България“, заявява Ардити и добавя, че е подал молба за признаването на депутати от 25-ото Обикновено народно събрание, които са се изказвали против Закона за защита на нацията. „Свързах се с Държавния архив миналата седмица, взех всички стенограми на депутатите, които са говорили, и сега ще ги представя пред комисията „Яд Вашем“, посочва Самуел Ардити.

2015

„Според мен ние живеем в един определящ, важен момент в историята на човечеството“, заявява изпълнителният директор на Американския еврейски комитет Дейвид Харис в публична лекция на 9 март, организирана от Атлантическия клуб в България и Дипломатическия институт към ми-

нистъра на външните работи.

В лекцията си той отбелязва и годишнината от спасяването от българските евреи. „Това за нас остава един от най-вдъхновяващите моменти и примери какво може да постигне човешкият дух. Ако членовете на другите общества бяха направили това, което направи българското общество, много повече евреи щяха да бъдат живи“, коментира той.

* * *

На 10 март председателят на Народното събрание Цецка Цачева, депутати от различни парламентарни групи, посланици и десетки граждани отбелязват Деня в памет на жертвите на Холокоста и на благодарност за спасяването на българските евреи по време на Втората световна война. Възпоменателната церемония с пред паметната

плоча до Народното събрание.

„Изпитваме чувство на дълбока благодарност към българския народ, обикновените хора, които три години подкрепяха своите съграждани евреи и окуражиха българските общественици и политици да имат силата да се изправят срещу искането да се депортират българските евреи“, заявява председателят на Организацията на евреите в България „Шалом“ Максим Бенвенисти. Той посочва, че това изисква голям кураж.

2016

„Процесът на спасяването на българските евреи е един от най-ярките примери за силата и смисъла на диалога между народно представителство, гражданско общество и църква, дори и в условията

на война“, заявява председателят на Народното събрание Цецка Цачева в словото си за отбелязването на Международния ден в памет на жертвите на Холокоста на 27 януари. Тя добавя, че спасяването на българските евреи е част от нашата съвременна национална идентичност.

Според нея дълбокото съмнение в собствените ни възможности и традиционният български скептицизъм приглушават чувството на гордост от онова, което са успели да постигнат българските граждани, държавните институции, българската църква, за да спасят своите сънародници евреи, водени от общото си разбиране за чест, морал и дълг.

* * *

„Видинският архив пази уникални документи за живота на евреите в града и за ролята на Българската православна църква за спасяването им от депортация. Съществуват малко известни факти от дейността на Видинския митрополит Неофит за спасяването на българските евреи и тук се пази няколко уникала“, разказва на 10 март за БТА Светлана Кръстева, директор на Видинския държавен архив.

Отдел „Териториален архив“ Видин съхранява 11 документални фонда на организации на местните евреи – община, училище, дружества, с общо 703 архивни единици, а също и лични документи на видинските евреи Соломон Аладжем и Майер Алхалел.

Според архивни данни в периода 1877-1948 г. във Видин живеят между 1500 и 2000 евреи. Днес видинската организация „Шалом“ наброява тридесетина души. Малкото останали тук евреи имат желание да изградят мемориал в района на еврейското гробище и да изпишат имената на погребаните там техни предци. Така ще съхранят за бъдещите поколения родовете си памет.

* * *

Интелектуалци, жители на Израел с българско потекло, са започнали процедура за награждаване на Българската православна църква с Нобелова награда за мир. Това казва на 10 март Светозар Калев, председател на Организацията на евреите „Шалом“ в Пловдив, по време на тържествения митинг по повод 73-ата годишнина от спасяването на българските евреи.

Пред БТА Калев уточнява, че идеята им е подкрепена от цялата общественост в Израел и от сънародниците им в България. Като мотиви той посочва „всички действия на БПЦ по време на Втората световна война и спасяването на българските евреи от концлагерите на смъртта“.

* * *

На 7 юли президентът Росен Плевнелиев и президентът на Израел Реувен Ривлин, който е на държавно посещение у нас, откриват в София Паметник на спасението, посветен на българските евреи, спасени в годините на Втората световна война.

Инициативата е част от отбелязването на 70-годишнината от спасяването на българските евреи. Идентичен паметник е поставен и в Тел Авив.

Президентът Плевнелиев посочва, че издигането на два идентични паметника в София и в Тел Авив вечно ще показва, че е по силите на всеки човек да промени историята, да направи света по-добър и по-справедлив, че най-страшното зло може да бъде предотвратено, ако съпротивата е активна и категорична.

Президентът Ривлин казва, че в еврейската история има почетно място, запазено за българския народ, който като цяло е доказал, че е по силите дори на най-малобройните да променят историческата реалност – тези, които помагат за спасяването на по-голямата част от българските евреи в годините на Втората световна война, и благодарни от свое име, от името на Израел и израелския народ за това.

2017

В съобщение, публикувано в сайта на Българската православна църква на 19 януари, се посочва, тя е номинирана за Нобелова награда за мир за спасяването на 48 000 български евреи от лагерите на смъртта през Втората световна война. Уточнява се, че номинацията е внесена официално в Нобеловия комитет в началото на януари по инициатива на бившия министър на здравеопазването на Израел и депутат ген. д-р Ефраим Снех, от професора по право от университета в Хайфа Моше Кешет и от адвокат Моше Алони, и е подкрепена с подписите на повече от 200 наследници на спасени български евреи.

„Тази номинация сама по себе си е голямо признание за Българската православна църква, която винаги, независимо колко тежки и сложни са обстоятелствата и времето, се е придържала към високите християнски идеали и на дело проявява любовта към ближния. Онази любов, в която страх няма, защото свършената любов пропъжда страха (Йоан 4:18)“, се посочва в съобщението. В него се казва още, че „по време на Втората световна война отделни лица с риск за живота си са

Йерусалим, 2 ноември 2022 г. Вицепрезидентът на Република България Илияна Йотова и участниците в 17-ата Световна среща на българските меди в Световния център за възпоменание на Холокоста „Яд Вашем“

Тел Авив, 3 ноември 2022 г.
Участниците в 17-ата Световна среща на българските меди,
която се провежда в Израел, поднасят венци и цветя на Паметника на спасението

проявявали героизма да спасяват граждани с еврейски произход от сигурна смърт и преследване, но БПЦ е единствената верска институция на територия под контрола на Хитлер, която открито и официално заявява своята позиция“.

* * *

На 1 февруари патриарх Неофит приема посланика на Израел у нас Ирит Лилиан. „Бихме направили всичко, което е по силите ни за църквата, която направи толкова много за нашия народ. Винаги ще сме ви признателни“, заявява посланик Лилиан. Тя подчертава, че делото на БПЦ за спасяването на българските евреи и за мобилизирането на българската общественост в защита на еврейската общност в страната ни има определяща роля за отношенията между двете страни – Израел и България.

Ирит Лилиан заявява, че Израел приветства номинацията на Българската православна църква за Нобелова награда за мир и че такова отличие за БПЦ би било много силно послание, от което човечеството днес се нуждае.

* * *

В края на март патриарх Неофит се среща с адвокат Моше Алони, един от инициаторите за номинацията на БПЦ за Нобелова награда за мир.

„Целият свят и нашите управници трябва да знаят какво е истинско християнство, засвидетелствано от българските архиепископи в тежки времена, да разберат какво е човешчина, и номинацията на Българската църква за Нобелова награда за мир ни даде повод да популяризираме този без-

прецедентен пример“, казва адвокат Моше Алони и посочва, че какъвто и да е резултатът от тази номинация, главната цел вече е постигната, защото хора от целия свят са научили за героизма на БПЦ при спасяването на българските евреи по време на Втората световна война.

* * *

На 25 май министър-председателят Бойко Борисов се среща с трима от инициаторите за номиниране на Българската православна църква за Нобелова награда за мир – ген. д-р Ефраим Снех, бивш министър на здравеопазването на Израел, адвокат Моше Алони и адвокат Елизар Плейгил.

„Има събития, които никога не трябва да се забравят. Такова събитие е Холокостът, но такова събитие е и обединението на един народ под духовното водачество на неговата църква в защита на човешкия живот. Ние сме горди с принадлежността си към народ, който в най-мракобесни времена не е останал безразличен към съдбата на своите съграждани от еврейски произход и се е изправил в тяхна защита“, посочва министър-председателят.

* * *

На 8 юни за 75 години от спасяването на българските евреи и за депортацията на евреите от Беломорска Тракия, Вардарска Македония и Пирот в Централната софийска синагога се състои церемония по връчването на почетния знак на Организацията на евреите в България „Шалом“.

Отличието е връчено посмъртно на Видинския

митрополит Неофит – заместник-председател на Светия синод в периода 1930-1944, когато архиепископите взимат историческото решение в защита на нашите сънародници от еврейски произход.

С почетния знак са отличени и Росен Плевнелиев – президент на България от 2012 до 2017 г., и акад. Светлин Русев.

2018

На 7 март правителството одобрява отпускането на 15 000 евро на полската фондация „Аушвиц-Биркенау“, чиято цел е да опазва историческото наследство от някогашните концентрационни лагери Аушвиц и Биркенау в Полша. Средствата са осигурени от бюджета на МВНР за 2018 г.

„Тази година България отбелязва 75-ата годишнина от спасяването на българските евреи. Борбата с днешните прояви на ксенофобия и антисемитизъм е един от приоритетите на Българското председателство на Съвета на Европейския съюз“, посочват в прессъобщението от пресслужбата на кабинета.

С подкрепата си към фондацията страната ни ще се присъедини към 37 държави, сред които са Германия, Полша, Франция, Австрия и др. Вноските ще осигурят 120 милиона евро за създаването на фонд, който ще бъде използван за поддръжката на постройките на бившите нацистки концентрационни лагери, както и съхраняването на вещите, принадлежали на техните жертви.

* * *

„Спасяването на българските евреи преди 75 години е един безпрецедентен акт, в най-мрачните години на Европа и нацизма България извърши едно от най-светлите си постижения“, заявява на 9 март президентът Румен Радев на среща с представители на еврейски организации от България и Държавата Израел.

В срещата участват посланикът на Държавата Израел у нас Ирит Лилиан, както и Ейтан Броши, член на Кнесета на Държавата Израел, председател на Парламентарната група за приятелство Израел-България.

Държавният глава подчертава, че българските евреи винаги са били важна и неделима част от българското общество и в челните редици на обществения живот, в изкуството, културата и науката. „Това винаги ще остане една от най-светлите страници в нашата история, събитие, с което ние се гордеем“, добавя Румен Радев.

* * *

Министър-председателят Бойко Борисов при-

съства на 10 март на церемония в Централната софийска синагога по повод 75-годишнината от спасяването на българските евреи по време на Втората световна война. На церемонията премиерът е награден с почетния знак „Шофар“. Отличието е връчено за усилията му за борбата с антисемитизма и за съхраняването на паметта за Холокоста в България.

„Сега е лесно от дистанцията на времето, но ако само за миг се върнем в тези мракобесни времена, срещу тази чудовищна машина за смърт, ще видим подвига на българския народ и на всеки, който е помагал – казва премиерът. – Истински се гордея, че съм българин и потомък на такъв народ, направил подвиг“, подчертава той.

* * *

През март президентът Румен Радев планира официално посещение в Държавата Израел, което трябва да се състои от 20 до 22 март по покана на президента Реувен Ривлин.

Визитата на българския държавен глава е в контекста на 75-ата годишнина от спасяването на българските евреи и 70-ата годишнина от създаването на Държавата Израел.

На 20 март българският държавен глава ще бъде посрещнат от израелския си колега Реувен Ривлин с официална церемония в президентския дворец в Йерусалим, след което ще се проведат пленарни разговори на официалните делегации на България и Израел. В първия ден от визитата си Румен Радев ще се срещне и с представители на организациите на българските евреи в Държавата Израел.

А на 21 март в Мемориала „Яд Вашем“ държавният глава ще участва в церемония по запалването на вечния огън в памет на жертвите на Холокоста, а по-късно през деня ще положи венец и пред гробовете на жертвите на кораба „Салвадор“ на хълма „Херцел“.

* * *

„В тази благословена земя, наречена България, съжителството между различните общности може да бъде дадено за пример на много народи“, казва Робърт Сингер, вицепрезидент и главен изпълнителен директор на Световния еврейски конгрес, който на 22 ноември е удостоен от президента Румен Радев с орден „Мадарски конник“ – първа степен. Отличието му се връчва за особени заслуги в сътрудничеството между Световния еврейски конгрес и държавните институции, еврейската общност и гражданското общество в Република България, както и за съществените му приноси за развитието на образователните и други дейности на българската еврейска общност.

2019

„Спасяването на българските евреи не е просто историческо събитие, а е вдъхновяващ пример за днешния и за утрешния ден“, казва държавният глава Румен Радев, който на 10 март удостоява президента на Световния еврейски конгрес Роналд Лаугър с орден „Стара планина“ - първа степен. Отличието е за особено големите заслуги на Лаугър за развитието и укрепването на приятелските отношения и сътрудничеството между световната еврейска общност и държавните институции, гражданското общество и еврейската общност в България, както и за значителен принос за развитието на образованието у нас.

Роналд Лаугър споделя, че за първи път е дошъл в България през 1997 година и това, което обича най-вече тук, са хората. „Уважението ми беше спечелено посредством техните бащи и деди, защото в най-тъмните времена в европейската история България беше единствената страна на този континент, която имаше смелостта да каже „не“ на омразата, „не“ на убийствата, „не“ на антисемитизма“, посочва президентът на Световния еврейски конгрес.

***

През юли президентът Румен Радев връчва орден „Магарски конник“ - първа степен на израелския посланик Ирит Лилян.

„По време на мандата на посланик Лилян в София стратегическата връзка на България с Държавата Израел придоби нова динамика“, казва президентът. Той откроява приноса на посланик Лилян за развитието на двустранните отношения в различни направления по време на мандата ѝ, като отбелязва срещите и посещенията, включително на най-високо държавно ниво, контактите в сферата на бизнеса, инвестициите, образованието, науката и културния обмен, туризма. Радев отбелязва и приноса за приемането на България за пълноправен член на Международния алианс за възпоменание на Холокоста.

***

С тържествена церемония на 14 септември е отбелязана 110-ата годишнина на Централната софийска синагога. Тя е построена през 1909 година по проект на австрийския архитект Фридрих Грюнангер и е най-голямата синагога на Балканския полуостров.

Столичният кмет Йорданка Фандъкова казва, че в навечерието на празника на София, когато се честват 140 години от обявяването ѝ за сто-

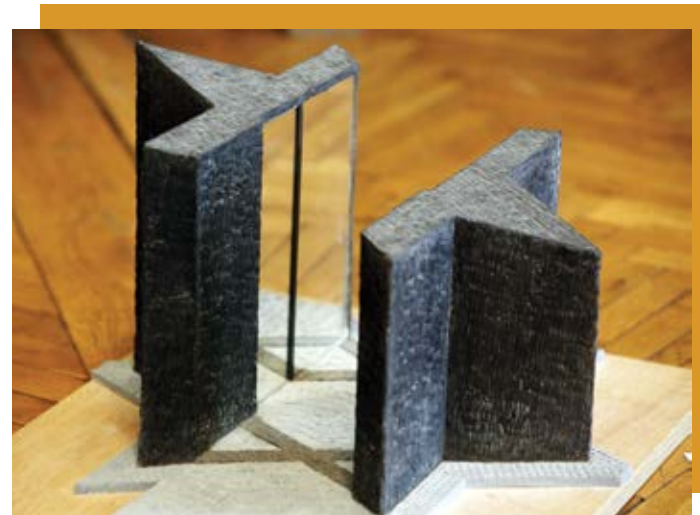
лица на България, се отбелязват и 110 години от построяването на софийската синагога. „Тази прекрасна сграда гордо се извисява вече 11 десетилетия като един от символите на града редом с храмовете на другите световни религии в това, което наричаме Площад на толерантността“, посочва тя.

***

През октомври министър-председателят Бойко Борисов е отличен със специалната награда „Факла на свободата“ на Националната коалиция в подкрепа на евразийското еврейство – американска неправителствена организация, чиято основна функция е подпомагане на евреите и еврейските общности в Източна Европа и Евразия. Българският премиер е първият чуждестранен лидер, удостоен с отличието, което до момента е било присъждано единствено на американски граждани с особено големи заслуги и лидерски качества в областта на международните отношения и правата на човека, в частност защита на еврейските общности в Източна Европа и страните от бившето съветско пространство.

До този момент наградата, която датира от 1991 година, е връчвана на представители на Конгреса и Сената на САЩ, на посланици и американски общественици за цялостния им принос и за заслуги в областта на предотвратяването и борбата с антисемитизма.

Министър-председателят Бойко Борисов е получил наградата от председателя на Националната коалиция в подкрепа на евразийското еврейство Даниел Рубин, който е известен водач защитник на еврейската общност.

София, 9 март 2023 г. Представен е проект за Паметник на българските юристи, участвали в спасяване на българските евреи. Той е дело на архитект Станислав Константинов и скулптора Красимир Ангелов

2020

„Холокостът е най-тежкия урок по история. Урок, който трябва да бъде помнен, преповтарян, разказван и никога да не бъде забравян. Урок, който възпитава способността ни да поемаме отговорност за последствията от дела, на които не сме били свидетели, но които са белязали всички нас“, казва вицепремиерът и министър на външните работи Екатерина Захариева пред гостите на церемония в памет на жертвите на Холокоста и в почит към спасителите на повече от 48 000 български евреи, която се провежда в Централната софийска синагога през януари.

По време на церемонията са запалени свеци в памет на всеки един от 20-те българи, определени от Световния център за възпоменание на жертвите на Холокоста „Яд Вашем“ в Ерусалим, Израел, като Праведници сред народите за ролята им в спасяването на българските евреи. Свеци са запалени и в чест на четирима дипломати, които нямат това звание, но са помогнали на евреите по време на Втората световна война. Свещ е запалена и в памет на 11 343 евреи, депортирани от Северна Гърция и Вардарска Македония.

***

„Преди 77 години българският народ се изправи срещу мрака и мракобесието, за да спаси своите евреи“, казва на 10 март в изявление си до медиите областният управител на Софийска област Илиян Тодоров по повод спасяването на българските евреи.

„Годините от онзи паметен 10 март 1943 година ще растат заедно със значението на онази духовна сила, онзи подем, смелост и решителност, проявени от българския народ. Нека никога не забравяме зверствата по време на Втората световна война, извършени с евреите! Нека никога не допускаме завръщането на подобни явления! Нека помним и никога не забравяме, че това, което направи българският народ, принадлежи на вечността и безвремието“, призовава той.

***

След 16-годишна пауза излиза автобиографията на Димитър Пешев, съобщават в началото на октомври от издателите „Българска история“.

От издателството допъхват, че в книгата няма сензации, скандални твърдения или украсени истории, а задълбочен и трезв поглед върху случващото се в държавата от гледната точка на човек, борил се за утвърждаването на парламентаризма и правовия ред.

Йерусалим, 2 ноември 2022 г.

Посещение на участниците в 17-ата Световна среща на българските медии в Световния център за възпоменание на Холокоста „Яд Вашем“

На церемония в Столичната община кметът на София Йорданка Фандъкова връчва на 10 февруари грамота на г-р Максим Бенвенисти. Отличието е за заслуги за сътрудничеството със Столичната община и принос в борбата с езика на омразата и съхраняването на паметта на Холокоста.

БТА припомня, че Максим Бенвенисти е член на Борда на Европейския съвет на еврейските общности, а от 2004 до 2007 г. е председател на регионалната организация на евреите „Шалом“ София.

* * *

„От векове толерантността и уважението към различните етноси и вероизповедания са сред най-ярките добродетели на българския народ. Тези качества на българите проличаха най-ярко в мрачните години на Втората световна война, когато страната ни успя да спаси от гибел своята еврейска общност и да подпомогне бягството на много други от окупираната от нацисткия режим Европа“, казва президентът Румен Радев в своя позиция по повод Деня на спасяването на българските евреи и отдаване на почит пред паметта на жертвите на Холокоста. Държавният глава подчертава, че на 10 март отбелязваме не само 78 години от спасяването на българските евреи, но и почитаме моралния урок по хуманност, толерантност и държавническо мислене, който предците ни завещаха на следващите поколения.

* * *

Малко известни са имената на четирима дипломати от Царство България – Никола Пецев, Никола Ванчев, Хенри Левенсон и Любен Златаров, които по време на Втората световна война спасяват над 1000 евреи от Европа. Това четем в новата книга на проф. Вили Лилков „Доблест и наказание – Народният съд и АС срещу спасителите на българските евреи“, чиято премиера е на 15 юни в София, пише в публикация на БТА. Проф. Лилков разказва, че е посветил книгата на малко известни личности, които са защитавали българските евреи, а след 9 септември 1944 година някои от тези спасители са убити, други преминават през затвори и концлагери, изселвания, обявени са за врагове на народа и паметта за тях е заличена. „Но рано или късно истината си пробива път, защото тя е като въглен – не може да се загъне в хартия“, посочва авторът.

Сред личностите, за които разказва новата книга, са и четиримата дипломати от Консулско-сто-

панската дирекция на Министерството на външните работи и изповеданията (МВнРИ). По време на Втората световна война те издават транзитни визи на евреите, които преминават през България на път за Израел, като не взимат необходимото за това разрешение от тогавашната Дирекция за държавна сигурност.

Един от тези доблестни мъже е българският евреин Хенри Левенсон – дипломат, поддиректор на БТА, преводач. Колегите му в консулската дирекция го съветвали да не подписва визите, защото ако ги хванат, той най-много ще пострада. Това обаче не го спира.

Левенсон е роден на 5 юни 1892 година в Ню Йорк в семейството на Улрих Левенсон и София Гросман – руски еврей, български поданици. Семейството се завръща в България, когато той е на 5 години. Завършва основно образование в Свищов, а на 16 години се дипломира в Първа мъжка гимназия в София. Следва право в Софийския университет, придобива съдийски права и работи в мировите съдилища в Бяла и София.

От 1922 година е член на Съюза на столичните журналисти. Публикува и преводи под различни псевдоними, най-известният от които е Бедния Хайнрих. Професионалният път на Левенсон преминава и през БТА. През 1924 година той е назначен за началник на Информационното бюро в Дирекцията по печата (както тогава се е наричала телеграфната агенция) към МВнРИ, а през 1926 година става поддиректор на печата.

* * *

„Дължни сме да пазим и да предаваме през поколенията завета на нашите предци, които спасиха българските евреи“, заявява президентът Румен Радев, който на 20 октомври участва в Еврейския културен дом в София в откриването на инициативата „Запомнени заради доброто“, създадена по повод на 80-ата годишнина от спасяването на българските евреи. Целта на инициативата, която ще се състои под патронажа на президента Радев, е да популяризира имената на двадесет български личности с принос за спасяването на българските евреи и признати за Праведници сред народите от Международния институт за възпоменание на паметта за Холокоста „Яд Вашем“ в Йерусалим. „С чувство за дълг приех да се присъединя към инициативата „Запомнени заради доброто“ и да бъда неин патрон“, казва Румен Радев.

Йерусалим, 1 ноември 2022 г. Участници в 17-ата Световна среща на българските медии

„Медии и спасение“ е темата на XVII Световна среща на българските медии, организирана от Българската телеграфна агенция, която се провежда от 1 до 3 ноември в Йерусалим и Тел Авив. Във форума участват представители на повече от 20 български медии в чужбина.

Срещата започва в Деня на народните будители с молитва на Божи гроб. За първи път на Голгота е отслужен молебен на български език от Западно- и Средноевропейския митрополит Антоний и протоиерей Константин Цанков в съслужение с духовници от Йерусалимската патриаршия, братя на манастира, който се намира на Божи гроб.

Генералният директор на БТА Кирил Вълчев коментира пред журналисти, че това е важен момент за България, защото досега не е служено на Голгота на български език. Той посочва, че XVII Световна среща на българските медии започва на знаково за българите място, на което да се говори не само за спасяването на българските евреи, а и за спасяването на истината в медиите и вечните ценности в тях. „Ние тук на практика започваме отбелязването на 80-годишнината от спасяването на българските евреи от българската държава, Българската православна църква и целия български народ“, отбелязва Вълчев.

На 2 ноември приветствия към участниците отправят вицепрезидентът на Република България Илияна Йотова, министърът на културата в служебното правителство Велислав Миневков, министърът на туризма Илин Димитров, посланикът на България в Тел Авив Румяна Бъчварова и ръководителят на Делегацията на Европейския съюз в Държавата Израел Димитър Цанчев.

Програмата на форума включва три панела, два от които в Йерусалим на 2 ноември и един – в Тел

Авив на следващия ден.

Модератор на първия панел на тема „Медии и спасяването на човека“ е Георги Лозанов – директор на Дирекция ЛИК в БТА, културолог, експерт по медии и журналистика. Във фокуса на дискусиата са вечните ценности в медиите. В нея участват Западно- и Средноевропейският митрополит Антоний, председателят на Централния израелски духовен съвет Максим Делчев, бившият министър на външните работи и специален координатор на ООН за Близкоизточния мирен процес Николай Младенов – в момента генерален директор на дипломатическата академия „Ануар Гаргаш“ (Обединени арабски емирства). В панела се включат още Светла Кьосева – главен редактор на българо-унгарското списание за култура и обществен живот „Хемус“, и Евгени Веселинов – главен редактор на VulgarICA – онлайн издание за българите в Калифорния, САЩ.

„Журналистическият разказ е исторически, той се превръща в история на сегашността и това дава възможност на този разказ да се намеси в събитията“, казва доц. Георги Лозанов. В началото на първия панел той предлага дефиниция на понятието „ценности“. По думите му това са норми, които хората спазват, но не заради заплахата от санкция. „Благодарение на ценностите норми влизат в нас и стават част от нашата собствена природа. Престават да бъдат санкция спрямо самите нас, а изграждат нашата културна идентичност“, коментира той.

Домакин на втория панел „Медии и спасяването им в света на интернет“ е израелската информационна агенция Tazpit Press Service (ТПС). В рамките на дискусиата изпълнителният директор на ТПС Амоц Еял изнася лекцията „Израел в международните медии“. В панела се включват Ронен Мигдал – основател на израелската платформа PayPerLens, Ифа Сегал от Международен правен форум и Итай Рувени – директор „Комуникации“ на неправителствената организация „Монитор“.

В рамките на събитията вицепрезидентът Илияна Йотова се среща със спасена българска еврейка. Йотова отбелязва, че България е спасила огромна част от еврейското население в страната и благодарни на медиите, че поддържат спомена за тези събития живи. Тя посочва, че много експерти и учени са посветили живота и кариерата си да изучават този период с една-едничка цел – това повече да не се повтаря. По думите ѝ това е много ценно, защото през последните години в Европа и в целия свят отново се надигат антисемитски вълни.

„Българското еврейско население е единствено-

то, което след Холокоста бе на брои повече, отколкото преди - казва оцелялата от Холокоста българска еврейка Рене Шашуа Хасон пред българските медиуми. - Имаше и сватби, имаше и раждания през времето на Холокоста. Това не значи, че сме благодарствали или че сме имали добри дни. Това бяха страшни дни“, обяснява тя. По думите ѝ кулминационната точка е достигната при събирането на български евреи, които с влакове да бъдат откарани до Вудин, откъдето е трябвало да бъдат качени на кораби към Полша. „Това, че тази заповед беше отменена, е въпрос на много спорове между историците, обаче фактът, че бяхме спасени, няма как да се отрече“, казва Рене Шашуа Хасон.

Третият панел в програмата на медийната среща е на тема „Медиите и спасяването на българските евреи“. Модератор е Михайлина Павлова – главен редактор на вестник „Еврейски вести“. В дискусиата участват историкът проф. Михаел Бар-Зоар, Ели Анави – председател на Регионалната организация на евреите „Шалом“ в София и заместник-председател на Организацията на евреите в България „Шалом“, Виктор Меламед – директор на българския офис на Американския еврейски комитет, доц. Иво Инджов от Великотърновския университет „Св.св. Кирил и Методий“, автор на изследването „Контролраният печат в България и „еврейският въпрос“ (1940-1944)“.

„Родната е, където е роден човекът. Моята родина е България и както съм се родил с обич към нея, обичам я през всичките години, обичам я и днес и мисля, че ще я обичам до моята смърт - казва доайенът на българските евреи Хари Зеслер. - Българската общност е общност топла“, посочва Зеслер и допълва, че българските евреи са скромни, работливи, честни и точни. Според него този характер те са получили от българския народ.

„Българският пример ни показва, че един малък Давид може да победи огромна Голиат и затова сме толкова благодарни на българския народ“, казва историкът проф. Михаел Бар-Зоар по време на дискусиата в Тел Авив. Той разказва пред участниците в медийната среща спомени от детските си години в България, свързани с изселването на семейството му в планинско село в Северна България. „Беше по време на антисемитизма в България, имах малка жълта звезда, видях хубавата част на България – народа“, отбелязва той. Професорът разказва, че по-късно, когато напуснали България с товарен влак, на границата повече от 1000 евреи пеели „Мила родино“ и плачели. „Много сме щастливи, че имаме две думи на български език – родина и отечество, едната е България, другата е Изра-

ел“, отбелязва проф. Бар-Зоар.

„По време на спасяването на евреите медиите не знаеха нищо, нямаше и една публикувана дума за това“, разказва още той“.

Доц. Иво Инджов, който също участва в дискусиата в Тел Авив, казва, че във вестниците на Царство България, независимо дали са дистанцирани от правителството, дали са проправителствени или казионни, няма почти нищо за всички акции за спасяване на евреите. Пред участниците във форума той представя изводи от свое изследване за контролрания печат в България и антиеврейската пропаганда в периода между 1940 и 1944 година.

По думите му в края на 1940 и началото на 1941 година, когато е приет Законът за защита на нацията, вестниците отразявали аргументи както на проправителствени депутати, така и на такива, които са против закона. „След приемането на закона обаче този привиден баланс на мнения секва“, казва доц. Инджов. Той отбелязва, че вестниците започват да пишат кратки съобщения, които приличат на по-популярен вариант на Държавен вестник. „Това ми дава повод да кажа, че вестниците създават политико-административен образ на антисемитизма. Без да достигат крайности, с много малко изключения“, коментира доцентът по журналистика във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“.

„Във вестниците няма нито една дума за ужасите на концентрационните лагери“, казва той. Според него това е обяснимо заради цензурата. „Аз и не знам дали медиите по това време в България са имали информация за всичко това“, уточнява Инджов.

Втората област от публикации, която той посочва, са за антиеврейското законодателство в сателитите на Германия. „Има публикувани цели речи на Хитлер и Гьобелс, където вече има по-злостен език, език на омразата и унищожението“, отбелязва преподавателят.

Директорът на българския офис на Американския еврейски комитет Виктор Меламед отправя молба към представителите на медиите винаги да се придържат към фактите. Според него форумите като този се провеждат, за да бъдат чути истории като тези на евреите.

„Не можем да кажем, че гържавата е спасител на българските евреи, защото онази гържава е измислила системата за тормоз на българските евреи, но отделни хора от нея са помагали“, казва Меламед.

Виктор Меламед разказва, че се чувства два пъти спасен – веднъж по еврейска и веднъж по арменска линия. Той отбелязва, че родителите на неговата

майка са избягали от гоненията на младотурския режим, но идвайки в България, баба му била болна. „В семейството, в което я приютяват, хората са толкова добри, че веднага я натоварват на една кола, защото разбират, че ако не се вземат спешни мерки, тя ще умре. И всички тръгват за Пловдив, където я настаняват в болница и я гледат горе-долу един месец“, разказва директорът на българския офис на Американския еврейски комитет.

Съседите на баба му и дядо му по бащина линия пък предлагат да приютят децата и да ги покръстят през 1943 година, когато се разчува, че има някакъв проблем с евреите, разказва Меламед. Той допълва, че ако има спасител, това са обикновените хора. „Това са наистина тези, които по някакъв генетичен път са приели тази добрина, защото българите без всякакво съмнение са изключително добри, толерантни и мъдри хора.“

В рамките на XVII Световна среща на българските медиуми в Йерусалим организирано и посещение на Световния център за възпоменание на Холокоста „Яд Вашем“. Пред входа му е изградена Алея на праведниците, в която са изписани имената на хората с личен принос за спасяването на евреи по време на Втората световна война. Понастоящем там са записани имената на 20 българи. Те са удостоени от центъра „Яд Вашем“ със званием „Праведник на народите на света“. Първият български праведник е хлебарят от София Рубин Димитров по прякор Бичко. Сред останалите българи са екзарх Стефан I, патриарх Кирил, политикът и общественик Димитър Пешев, както и кюстендилци с принос за спасяването на българските евреи.

На 3 ноември се извършва поклонение и поднасяне на венци и цветя на Паметника на спасението в Тел Авив. Слово произнасят вицепрезидентът

Илияна Йотова, посланикът на България в Израел Румяна Бъчварова и Ино Ицхак – председател на Организацията на българските евреи в Израел „Ехад Олей България“.

Според вицепрезидента Илияна Йотова българският паметник в сърцето на Държавата Израел ще напомня на света, че доброто е непобедимо и доброто е много повече от злото. По думите ѝ лицата и имената на хората, участвали в спасяването на българските евреи, ще останат завинаги в анализите за поколенията напред.

Вицепрезидентът припомня, че преди 79 години България е защитила 48 хиляди евреи така, както не го е направила нито една друга европейска страна, а нашето съжаление, мъка и тревога е за онези над 11 хиляди души от земите, тогава под българско администриране, които не успяхме да спасим.

„От своята глъга, над 13-вековна, история българите са се научили да бъдат толерантни с всички народи, да уважават другите и различните - казва Илияна Йотова. - В огнения олтар на нацизма загинаха шест милиона невинни жертви. Сред тях – писатели, поети, интелегенция, обикновени хора. Дали днес веднъж завинаги сме се разделили с тези мрачни години, дали днес веднъж завинаги можем да кажем, че това е минало? За съжаление – не, ще ви припомня думите на един голям писател, на Умберто Еко, който казва: „Погледнете колко много омраза, ненавист и отчуждение има помежду ни“, и даде своите 14 определения за съвременния фашизъм“, отбелязва вицепрезидентът.

Според нея всеки трябва да познава тези 14 определения за съвременния фашизъм, да наблюдава какво става в обществата, в отношенията между народи и гържави и да оказва съпротива при най-малката срещната проява.

Йерусалим, 2 ноември 2022 г. Участниците в 17-ата Световна среща на българските медиуми в Световния център за възпоменание на Холокоста „Яд Вашем“

80 ГОДИНИ ОТ СПАСЯВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИТЕ ЕВРЕИ

2023

През 2023 година Българската телеграфна агенция в партньорство с Центъра за еврейско-българско сътрудничество „Алеф“ си поставя задачата с поредица от материали да припомни събитията от миналото, участниците в тях и да представи значението на спасението и спасителите. През цялата година в специална секция на сайта на агенцията се публикуват новини, интервюта и съобщения, касаещи темата за спасяването на българските евреи.

Първият събеседник на БТА е доц. д-р Румяна Маринова-Христиди – ръководител на катедра „Хебраистика“ в Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Тя е член на българската делегация към Международния алианс за възпоменание на Холокоста и на Европейската асоциация за еврейски изследвания. Специализирала е в Международната школа за изследване на Холокоста в Яг Вашем, откъдето е и носител на сертификат за преподаване на Холокоста.

„Темата за спасителите на българските евреи, кои са те и как е възможно спасяването е големият въпрос, който няма еднозначен отговор“, казва доц. Христиди. Според нея спасяването не може да се национализира или да се приватизира. „Може само да изброяваме някои от имената на спасителите, без да претендираме за изчерпателност“, посочва тя.

За честването на 80-ата годишнина от спасяването на българските евреи има изготвен национален план под патронажа на президента на България Румен Радев, който включва редица мероприятия, посочва доц. Христиди в началото на годината.

* * *

Международният ден в памет на жертвите от Холокоста – 27 януари, е отбелязан с различни инициативи в България.

В началото на пленарното заседание депутатите почитат паметта на жертвите на Холокоста с минута мълчание и ставане на крака. Заседанието на Народното събрание започва с декларация от парламентарни групи по повод на Международния ден в памет на жертвите от Холокоста.

„В този ден отдаваме почит пред паметта на всички жертви, загубили живота си по време на Холокоста. В мрачните години на Втората световна война България не допусна нито един свой гражданин от еврейски произход да бъде изпратен в лагерите на смъртта“, пише в профила си в Туитър президентът Румен Радев.

„Въпреки че Холокостът е един от най-трагичните периоди от световната история, той оставя и уроци по човечност и достойнство, които доказват, че надежда има дори и в най-мрачните часове. Сред тях е спасяването на българските евреи от депортация в лагерите на смъртта, което продължава да вдъхновява и да служи като пример в борбата с всички прояви на антисемитизъм“, отбелязват от Министерството на външните работи (МВНР) на своя сайт.

* * *

„За Холокост преди 1989-а не се говореше, нито се пишеше в България, освен за да се хвали Партията и нейният „вожд“. Премълчаването, потискането на спомена убива паметта. Сега като че ли интересът е непоправимо закъснял“, казва през февруари в интервю за БТА проф. Алберт Бенбасат – литературен историк и преподавател във Факултета по журналистика и масова комуникация в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Той е автор на 13 книги, сред които е и

сборникът „Изгубени вещи“. В него има разказ „Шестолъчка“, в който описва детските си спомени, свързани с това как учителите и родителите на съучениците му са приемали еврейската общност. Особено колоритен в цялата книга е образът на баба му Рашел.

* * *

Пътеводителят „На гости в еврейската махала в София“ се опитва да създаде човешки разказ за хората и за събитията, пише БТА през февруари. Изданието разказва истории за софийската еврейска общност и помага да опознаем подробности от живота на столичните евреи от Освобождението до трудните години на Втората световна война. Автор е Иванка Гезенко от Централния държавен архив.

В пътеводителя има карта на маршрута, която авторката създава сама след много дълги усилия. Тя може да е ориентир на всеки, който пожелае да се разходи из старата еврейска махала, ползвайки разказите на Иванка Гезенко. За да състави този маршрут, тя използва различни архивни източници, както и картини на художници от XIX и XX в. В крайния си вариант той включва 24 сгради, намиращи се на улиците „Пиротска“, „Вашингтон“, „Самуил“, „Екзарх Йосиф“ и булевардите „Стефан Стамболов“ и „Княгиня Мария Луиза“. Най-старата сграда в маршрута е от 1801 г.

* * *

„Работя по подготовката и събирането на инициативен комитет за създаване в Израел на Мемориал на българските праведниците на света“, казва в интервю за БТА през март Роман Стоянов, внук на праведника на света Младен Иванов. Той уточнява, че процесът е дълъг и сложен и трябва да бъде намерено място, както и средства.

Подобна стена на българските праведници има в двора на 134-то училище „Димчо Дебелянов“ в София. „В нито една друга държава няма мемориал на всички официално признати праведници на държавата. В „Яг Вашем“ има стена на праведниците, но там само са изписани имената, докато тук има барелефи“, обяснява Стоянов.

* * *

На 8 март Европейският парламент в Брюксел отбелязва 80-годишнината от спасяването на българските евреи. Събитието е организирано от българската делегация в Парламентарната група на Европейската народна партия и на него присъстват български евродепутати и от други политически сили.

В обръщение към участниците, прочетено от евродепутата Андрей Ковачев, председателят на

ЕП Роберта Мецола отбелязва по повод годишнината, че днес знаем как дори в най-тъмните часове за Европа светлината е мъждукала в България, избрала да спаси своите евреи, въпреки че е съюзник на Нацистка Германия.

Председателят на групата на ЕНП Манфред Вебер отбелязва, че българите са гръзнали да поискат от властите в страната да опазят своите евреи – избор, който не остава без последици и изисква огромна смелост.

Андрей Ковачев посочва, че е открил документ на нацистките власти, в който се дава оценка, че мерките срещу евреите в България са обречени. „България устоява докрай на натиска на Берлин и не депортира своите евреи. Около 2500 чужди евреи в България също са спасени, както и около 15 хиляди европейски евреи, на които българските дипломати издават транзитни визи“, отбелязва той. Свеждаме глава в памет на всички жертви, допълва Ковачев и изразява съжаление, че тогавашната българска държава не е успяла да спаси и евреите в земите под българска администрация.

* * *

„Можем да бъдем горди с предците си, предотвратили депортацията на българските евреи“, заявява проф. д-р Анастас Герджиков, ректор на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, при откриването на международната конференция „Ролята на юристите за спасяването на българските евреи“ на 9 март.

„От Съюза на българските адвокати в писмо до министър-председателя Богдан Филов обявяват Закона за защита на нацията за противозаконен. Много юристи се обявяват в защита на еврейското население, рискувайки професионалните си позиции. Днешната конференция е повод да почетем делото на тези хора, за които правото и човечността са били над личния интерес и кариерата. Тя е и възможност да продължим дебата за ролята на България и българския народ в онази епоха“, припомня проф. Герджиков.

„Недостатъчно се знае за светлия пример на България, която спаси своите евреи“, казва вицепрезидентът Илияна Йотова. Според нея много изследвания на фактите трябва да бъдат направени още от различни експерти, специалисти, историци, за да знаем със сигурност какво се е случило в онези мрачни месеци в края на 1942 и началото на 1943 г.

По време на международната конференция е представен идеен проект за паметник на юристите, спасители на българските евреи. Той ще представлява Давидова звезда, погледната отгоре, и

София, 10 март 2023 г. Шествие по случай 80 години от спасяването на българските евреи. В него участват Симеон Сакскобургготски, министър-председателят Гълъб Донев, президентът Румен Радев, вицепрезидентът Илияна Йотова, Мелнишкият епископ Герасим, генералният директор на БТА Кирил Вълчев и други

ще бъде изработен от лят бронз, с груба фактура, патиниран в черно. Когато човек преминава през него, се озовава между две огледала, където пространството се освобождава и се получава повторение – умножаване на образа. Може да се тълкува като запазване на човешкия живот и на човешкия род. На плочите при влизане ще е изписан текст на български и иврит, подчертаващ ролята на юристите, помогнали да бъдат спасени българските евреи, става известно от думите на Красимир Ангелов, скулптор и един от авторите на проекта.

***

„Последните години да говориш за човешки права е сякаш говориш за луксозна политика“, казва вицепрезидентът Илияна Йотова, която на 9 март участва в отбелязването на 80-ата годишнина от спасяването на българските евреи в 134-то средно училище „Димчо Дебелянов“ – ORT School, пред Стената на българските праведници на света.

„В София трябва да бъде построен музей на спасяването на българските евреи“, заявява Илияна Йотова. Тя посочва, че музеите не са обърнати само към миналото, а най-вече към бъдещето и към това как биват възпитавани следващите поколения, които трябва да помнят, но трябва и да знаят, че най-важните ценности в човешкия живот са любовта към ближния, толерантност и разбиране.

***

„Спасяването на българската еврейска общност през Втората световна война е източник на национална гордост за всички българи, защото нито един български евреин не е бил депортиран в нацистките лагери на смъртта“, заявява президентът Румен Радев по време на среща на „Дондуков“

2 с представители на организации на български евреи в Израел, съобщават от прессекретариата на гържавния глава на 9 март.

Срещата се провежда по инициатива на Съюза на емигрантите от България в Израел („Ихуд Олей България“), Българския културно-информационен център и Дружеството за приятелство „Израел-България“, а поводът е отбелязването на 80-годишнината от спасяването на българските евреи през Втората световна война. В срещата участват известният историк и общественик от Израел проф. Михаел Бар-Зоар и посланикът на Държавата Израел у нас Йорам Елрон.

***

Негово светейшество българският патриарх Неофит и митрополитите от Светия синод на Българската православна църква – Българска патриаршия (БПЦ-БП) отправят на 10 март Патриаршеско и Синодално послание за 80-годишнината от спасяването на българските евреи.

„Възлюбени чедо на светата ни Църква, на датата десети март институциите на българската държава и нашата общественост отбелязват деня, в който през 1943 г., в най-мрачните часове на Втората световна война, когато изходът изобщо не е бил ясен, с колективните си усилия нашият народ е спрял депортирането на сънародниците ни от еврейски произход, българските евреи, към нацистките лагери на смъртта.

Ролята на Българската православна църква в това дело никога не е била забравяна и всякога е била подчертавана, особено от еврейската общност, за което сме признателни“, казват от Българската патриаршия.

***

„Преживяла две национални катастрофи, България прави всичко възможно, за да избегне въвличането ѝ в поредната война на Стария континент. Въпреки натиска на Нацистка Германия върху българските институции нашият народ отхвърля антисемитизма и сам, разпокъсан и преследван, търси пътя към диалога, към мирната ревизия на несправедливия Ньойски диктат“, казва на 10 март президентът Румен Радев при откриването на изложба в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, която представя документални свидетелства за живота на евреите по българските земи, в т.ч. и по време на Втората световна война.

Сред гостите на церемонията са служебният министър-председател Гълъб Донев, вицепрезидентът Илияна Йотова, служебният вицепремиер Атанас Пеканов, служебният министър на външните работи Николай Милков, служебният министър на културата Найден Тодоров, служебният министър на иновациите и растежа Александър Пулев, служебният министър на туризма Илин Димитров, служебният министър на отбраната Димитър Стоянов, бившият министър-председател Симеон Сакскобургготски, генералният директор на БТА Кирил Вълчев, посланикът на Държавата Израел Йорам Елрон, известният историк и общественик от Израел проф. Михаел Бар-Зоар, общественици, духовни лица и граждани.

По думите на гържавния глава, изолирана и заплашена от окупация, България е била принудена да се включи към Тристранния пакт. „Загубеният неутралитет доведе до приемането на антиеврейско законодателство, но това не промени отношението на нашия народ към приятелите, съседите, съучениците и колегите евреи - казва Радев. - В дни на върховно изпитание българската държава и народът ни издържаха тест с огромна историческа стойност, като не позволиха нито един български евреин да загине в лагерите на смъртта или да бъде убит в България“, казва още той.

***

На 10 март се провежда церемония по поднасяне на венци пред Паметните плочи на спасителите на българските евреи в София по случай 80 години от спасяването на българските евреи.

Венци са поставени пред паметника от името на президента Румен Радев, Негово светейшество българският патриарх Неофит и Светия синод на Българската православна църква, както и от царското семейство. Цветя пред паметните плочи на спасителите на българските евреи оставят служебният вицепремиер Атанас Пеканов, слу-

жебният министър на външните работи Николай Милков, служебният министър на иновациите и растежа Александър Пулев, служебният министър на туризма Илин Димитров, служебният министър на отбраната Димитър Стоянов, генералният директор на БТА Кирил Вълчев, дипломати и граждани.

***

С Поход на толерантността и мъдростта и церемония пред Паметника на Спасението в София е отбелязана 80-годишнината от спасяването на българските евреи на 10 март. Организатори на проявите са Столичната община и Организацията на евреите в България „Шалом“.

В похода на толерантността, който започва от църквата „Св. София“, се включват кметът на София Йорданка Фандъкова, служебният министър на външните работи Николай Милков, главният прокурор Иван Гешев, директорът на Българската телеграфна агенция Кирил Вълчев, директорът на Българското национално радио Милен Митев, председателят на Столичния общински съвет Георги Георгиев, посланикът на Държавата Израел Йорам Елрон, политици, представители на еврейската общност, граждани. Те поднасят венци и цветя на Паметника на спасението в градинката „Свети Климент Охридски“, където се провежда церемонията по повод 80-годишнината.

***

Филателното издание „Незабравимите лица на спасението“ на тема „80 години от спасяването на българските евреи“ е представено на 10 март в Музея за история на София от главния изпълнителен директор на „Български пощи“ Филип Алексиев.

В церемонията по валидирането участват председателят на Организацията на евреите в България „Шалом“ проф. Александър Оскар, кметът на София Йорданка Фандъкова и художникът Николай Петрусенко.

Александър Оскар заявява, че българските евреи са голяма част от българското общество от векове насам. Марката, представляваща еврейска звезда, олицетворява незабравените лица на спасението, което е името ѝ, посочва Оскар. На нея са лицата на голяма част от хората, които с риск за живота си са помогнали за спасяването на българските евреи, допълва председателят на „Шалом“.

***

Държавна агенция „Архиви“ представя изложба по повод 80-ата годишнина от спасяването на българските евреи. Откриването е на 10 март в изложбена зала „Архиви“ на ул. „Московска“ 5 в Со-

фия. Експозицията е озаглавена „Осъждане и спасение. Съдбата на българските евреи 1940–1944 г.“. В нея са подредени документи и снимки, свързани с еврейските символи и религиозен живот, присъствието на евреите по българските земи, прояви на омраза и антисемитизъм, българската общественост срещу расизма и антисемитизма, хронология на Холокоста и на антиеврейското законодателство в България и т.н.

* * *

„Между българската и еврейската общност в страната има симбиоза, която е родена от равенство, от взаимна любов и от чувство за взаимна принадлежност“, казва Леа Коен, автор на текстовете и иконографията в изложбата „Приносът. Евреите за България“. Експозицията е открита на 4 май на столичния „Мост на влюбените“ до Националния дворец на културата (НДК).

По думите ѝ българската култура е толкова богата и пъстра, защото е вляла в себе си приноса на общности като еврейската, арменската, ромската и турската.

* * *

На 20 юни вицепрезидентът Илияна Йотова открива Международна младежка конференция на тема „Спасяването на българските евреи – възможен модел на поведение за младите хора днес“ в Бургас. Събитието е част от тридневния Международен младежки литературен фестивал „Приятелството – смисъл и спасение“, организиран от Центъра за еврейско-българско сътрудничество „Алеф“.

„Трябва да въставаме срещу всички, които се опитват да преиначават или още по-лошо – да очеркват миналото. Историята не се пише с молив и затова не може лесно да се изтрие с гумичка. Историята е такава, каквато е“, казва Илияна Йотова.

* * *

На 20 юни генералният директор на БТА Кирил Вълчев връчва една от насърчителните награди в десетото юбилейно издание на Международния литературен ученически конкурс „Който спаси един човешки живот, спасява цяла вселена“. Отличието е за разказа „Дръж ме“ на Елина Миткова Илиева от 12-и клас в Немска езикова гимназия „Гьоте“ в Бургас. Наградата от БТА е едноседмичен стаж по агенционна журналистика в „Школа БТА“ и е връчена по време на тържествена церемония-спектакъл в Международния конгресен център в Бургас.

Генералният директор на БТА посочва, че церемонията по награждаването на победителите в конкурса е повод да отбележим огромната отго-

ворност на пишещите хора, защото вчерашните новини са памет днес.

* * *

„За нас България е страна, която е спасила цялата си еврейска общност, наброяваща около 50 000 души – посочва посланикът на Държавата Израел в България Йорам Елрон в писмо, изпратено до БТА в края на юни. – Спасяването на българските евреи наистина е уникална глава в нашата обща история, лъч светлина по време на най-мрачния период от историята на човечеството“, добавя той.

Неговият четиригодишен мандат като посланик на Държавата Израел в България приключва след няколко седмици. „За мен бе истинска чест и привилегия да съм посланик в България и наистина съм признателен и благодарен за възможността да представлявам Израел в такава прекрасна и гостоприемна държава като България“, пише още Йорам Елрон.

* * *

Семинар, организиран от Българското посолство към Светия престол по повод 80-ата годишнина от спасяването на българските евреи, предпазени от депортация извън пределите на България по време на Втората световна война, се провежда на хълма над Испанските стълби в Рим, съобщават от Посолството на България във Ватикана на 28 юни.

След краткото встъпително слово на Богдан Паташев, посланик на България към Светия престол, семинарът е воден от преп. Бернард Ардура, председател на Папския комитет за исторически науки. Лектори са доц. д-р Румяна Христиди от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, д-р Йохан Икс от Държавния архив на Ватикана, както и проф. Роберто Реголи, ръководител на катедрата по история в Папския Григориански университет.

* * *

Президентът Румен Радев проведе телефонен разговор с президента на Държавата Израел Исак Херцог, съобщават на 10 август от пресекретариата на държавния глава. Дватама държавни глави споделят обща позиция за значимите перспективи за развитие на отношенията между България и Израел, издигнати на стратегическо ниво в сфери от взаимен интерес като икономиката, енергетиката, инвестициите, туризма, образованието и сигурността.

Президентът Радев запознава своя израелски колега с Националната програма със събития и инициативи за отбелязването на 80-ата годишнина от спасяването на българските евреи по време на

Одеса, 30 октомври 2023 г.

В Международния културен център „Унион“ е открита изложба от фондовете на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – България, озаглавена „Евреите по българските земи – документални свидетелства за живота на еврейската общност“. В събитието се включват директорът на музея на Холокоста в Одеса Павел Козленко, генералният директор на БТА Кирил Вълчев, директорът на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ доц. д-р Красимира Александрова, генералният консул на България в Одеса Светослав Иванов, председателят на Одеската регионална асоциация на евреите – бивши затворници на гето и нацистки концлагери Роман Шварцман

Втората световна война, която се осъществява през 2023 г. под патронажа на българския държавен глава.

* * *

На 16 август доц. Спас Ташев изнася лекция относно спасяването на българските евреи по време на Втората световна война пред студенти по история в университета на Буенос Айрес. Лекцията е в рамките на семинара „80 години от Окончателно решение“, воден от проф. Марсия Рос, като е добавено подзаглавие „Специалният случай на България“.

На събитието присъстват представители на дипломатическия корпус и Министерството на външните работи на Аржентина, членове на българската и на еврейската общност и студенти по история.

* * *

Софийската филхармония отбелязва 80-годишнината от спасяването на българските евреи с концерт на 3 септември в зала „България“. Събитието е под патронажа на президента Румен Радев. Освен Софийската филхармония участват израелският Ашира хор с диригент Ицхак Тавиор, капела „Анима“ с диригент Станимира Манолова и германският Замир хор от Байройт с диригент Барбара Байер. Солисти са Барбара Байер и Джеймс Кларк. В програмата звучат творби от Брамс, Белини и Ицхак Тавиор.

„Наш дълг е да благодарим за това, което вашите родители и вашите баби и дядовци направиха за нашите сестри и братя – за еврейската общност в България, в София и навсякъде“, казва пред БТА Ицхак Тавиор. „Знам историята за спасяването на евреите – за това, че не са качени на влака за концентрационните лагери. И това е много специално. И сега, 80 години по-късно, искаме да благодарим за това“, допълва Барбара Байер.

* * *

На 29 август в Копенхаген има лекция и дискусия по повод 80-ата годишнина от спасяването на българските евреи през Втората световна война. Събитието е организирано от Посолството на България в Копенхаген в сътрудничество с Датския еврейски музей.

Лекцията е представена от доц. д-р Румяна Маринова-Христиди. След лекцията има дискусия, водена от Симон Кратхолм Анкергор, датски историк, журналист и автор на книгата „Октомври 1943“ за спасяването на датските евреи през Втората световна война.

„Посланик Стоев приветства присъстващите на събитието с добре дошли и благодарни на Датския еврейски музей и Посолството на Израел в Копенхаген за сътрудничеството при организирането на инициативите, свързани с годишнината от спасяването на българските евреи. В своята реч посланикът постави акцент върху връзката между Дания и България като двете единствени европейски държави, спасили своите евреи. Той откри като тяхна споделена мисия съхраняването на колективната памет и обективното тълкуване на историята като единствен начин за противодействие на нарастващите нива на антисемитизъм и дискриминация в днешно време“, е посочено в публикацията.

* * *

На 30 октомври в Международния културен център „Унион“ в град Одеса е открита изложбата от фондовете на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – „Евреите по българските земи – документални свидетелства за живота на еврейската общност“.

„Събрали сме се на деня на бесарабските българи да открием една знакова изложба на знаково място. Изложбата е посветена на евреите по български-

София, 15 ноември 2023 г.
На площад „Възраждане“ се провежда тържествена церемония по откриване на Паметник на юристите – спасители на българските евреи

те земи, а мястото е центърът „Унион“ в Одеса, изграден от еврейската общност в града“, казва генералният директор на БТА Кирил Вълчев в приветствените си думи и отбелязва, че има нещо подобно в съдбата на евреите и на българите в Одеса. „Защото още с основаването на града 10% от населението на Одеса са евреи, а малко по-късно в областта пристигат и първите бесарабски българи. През целия XIX век и евреите, и българите участват в изграждането на този забележителен град. А в началото на XX век една трета от населението му са евреи“, припомня той.

„В средата на XX век гоненията срещу евреите в цяла Европа костват живота на близо шест милиона души. И единствената държава, която спасява своите евреи, това е България – допълва той. - Това е история, която трябва да знаят съгражданите на нашите българи тук, украинците, другите народи, които живеят в Одеса, защото това е пример за съпричастност, за състрадание, история, която всички ние трябва да помним“, коментира генералният директор на БТА.

„Както знаете, тази година се навършват 80 години от историческия знаков момент, в който българските евреи са спасени. В резултат на това по инициатива на президента на България Румен Радев беше сформиран Национален комитет, който разработи национална програма за отбеляз-

ване на това значимо събитие. Частта, в която Националната библиотека на България се включи в програмата, е свързана с подготовката именно на тази изложба, която днес вие можете да разгледате“, обяснява доц. Красимира Александрова, директорът на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

По думите ѝ това е изключително отговорна и сериозна задача, защото библиотеката е трябвало да подготви и да подбере документи, които са обективни и които представят историята такава, каквато е била. „И най-вече акцентирахме върху документи, които съхраняваме във фондовете на Националната библиотека“, добавя доц. Александрова.

Изложбата „Евреите по българските земи – документални свидетелства за живота на еврейската общност“ е открита в България на 10 март и оттогава е пътуваща. Украйна е единадесетата държава, в която тя се открива. Експозицията вече е показвана в Австрия, Германия, Съединените щати, Италия, Дания и Полша.

„Откриването на тази изложба, посветена на 80-ата годишнина от спасяването на българските евреи, е един чудесен пример как културата може да играе основна роля в двустранното сътрудничество между Украйна и България“, заявява генералният консул в Украйна Светослав Иванов по време на откриването на изложбата.

„Искам да изразя благодарност на организаторите, на Консулството на България за това, което направиха. Това е много значима изложба, особено във време на война в Украйна и в Израел. Това подчертава толерантното отношение на българския народ, което беше и по време на Втората световна война“, казва 86-годишният Роман Шварцман, председател на Одеската регионална Асоциация на евреите – бивши затворници на гето и нацистки концлагери. Той самият е бил затворник в нацистки концлагер във Виницка област в Украйна по време на окупацията на тези територии от Германия през Втората световна война. „Ние, евреите, знаем и помним това, което направихте през Втората световна война“, посочва Шварцман.

***

През ноември е открита документална изложба „Пуснете народа ми да мине“ в германския град Папенбург. Тя е посветена на 80-ата годишнината от спасяването на българските евреи по времето на Втората световна война и в нея е отразено спасяването на евреите от Европа през т.нар. „Български коридор“. В експозицията са показани събрани оригинални документи от архивните фон-

дове в Бундесархив-Берлин, Централен хесенски архив-Висбаден, Централен ционистки архив-Йерусалим, Национален архив на Великобритания и Архив на Международния червен кръст- Женева.

Проектът е съвместна инициатива на Немско-българското сдружение „Огнище“ с Института за исторически изследвания при БАН и Независимото историческо дружество. Документалната изложба се осъществява по Програма за подпомагане на българските организации и медии извън страната за 2022-2023 г. на Външното министерство на България.

***

През ноември, година след първата копка в София, е открит изграденят Паметник на юристите - спасители на българските евреи“. Инициативата за изграждането на монумента, разположен на столичния площад „Възраждане“, е на Асоциацията на прокурорите в България и Камарата на следователите в България, а проектът е реализиран със съдействието на Столичната община.

На събитието присъства посланикът на Държавата Израел в България Йосеф Леви Сфари, а церемонията уважават и представители на съдебната власт, на местната власт в столицата, на академичната общност и граждани. Монументът е осветен от архимандрит Василий Савов, протосингел на Софийската епархия.

Лентата тържествено прерязват Владимир Николов – председател на Асоциацията на прокурорите в България, Преслава Петкова, председател на Камарата на следователите в България, и Георги Георгиев, представител на Столичния общински съвет.

***

Във времето, в което живеем, когато антисемитизмът, ксенофобията и омразата към различния е толкова засилена, бихме могли да се опознаем един друг и чрез малцинствените медии, казва в интервю пред БТА през декември главният редактор на „Еврейски вестни“ Михайлина Павлова. Вестникът, който е орган на Организацията на евреите в България „Шалом“, отбелязва своята 90-годишнина.

Първият брой на вестник „Еврейски вестни“ излиза на 1 ноември 1933 г. с мотото „Чиста информация и обективна критика“. В този период в България излиза пъстра палитра от еврейски вестници – левци, десни, младежки, ционистки, посветени на жените и спорта, и така нататък, разказва Павлова. Тя допълва, че еврейският периодичен печат в България живо се интересува от обществените, социалните и културните проблеми на страната, в която има свободата да излиза.

„Това, което постоянно си казвам през годините, в които съм главен редактор на този вестник, е, че той има историческата мисия да разказва как са живели, как живеят евреите в България и по света и какво правят в областта на образованието, културата и науката. Историческа е мисията на вестника да покаже и как общността и нейните лидери са се позиционирали и са се доказвали в българското общество, как са възможни приятелството и съвместното живеене“, казва главният редактор на „Еврейски вестни“.

***

С историческа почтеност. С професионална и коректна интерпретация на фактите. Със спокойствие и достойнство. Както и с категорична позиция срещу разпространяването на пропагандни манипулации и лъжи. Това казва Еми Барух в интервю пред БТА през декември в отговор на въпроса как трябва да бъде поднасяна информацията за историческата истина около спасяването на българските евреи.

В края на 2023 г. от печат излиза най-новата книга на Барух „За евреите и други демони“. Според описанието на корицата тя представя „епохи, етюди, есеа“. В тях „съжителстват отломки от историята на евреите по българските земи и странствания между географски територии и литературни текстове“, казва авторката пред БТА.

В интервюто Еми Барух говори както за новото издание, така и за темата за българските евреи и начина, по който тя присъства в българските медии. Според нея „това е една от темите, по които винаги са се водили спекулативни спорове“.

„В съвременния официозен прочит на историята евреите фигурират като „пример за толерантността на българина“. Такава формулировка стои на първата страница в лъскавата папка за външнополитическия имидж на България“, казва Еми Барух. Според нея премълчава се тази част от историята, която касае изпращането към газовите камери на Треблинка на 11 343-ма евреи от Македония и Тракия и участието на България с нейната полиция и армия в този процес.

„През 2023-та, когато се случи „80-ата годишнина от спасяването“, бе постигнат един сам по себе си удивителен резултат – официалните чествания успяха да отчуждят и ръководството, и членовете на еврейската общност от създадената „Национална програма“ за тяхното спасяване, на която патрон беше президентът Румен Радев – казва още Барух. - Провеодоха се две взаимно изключващи се поклонения, битуващи в някаква шизофренна паралелна реалност“, допълва тя.

Какво запомнихме и какво забравихме за 80 години

Максим Делчев,
Организация на евреите в България „Шалом“

Тази година отбелязахме 80 години от спасяването на българските евреи и депортацията на евреите от Вардарска Македония, Беломорска Тракия и Пирот.

И си зададохме много въпроси. Някои от които плод на вече 30-годишни разговори, спорове и притеснения. Въпроси като: последно - кой спаси българските евреи, и може ли да има вина, когато има и заслуги. Други пък – като каква е поуката от историята, която да предадем на следващите след нас, може би първа ще започнем да си задаваме.

Аз обаче в рамките на тези няколко месеца, в които фокусирахме вниманието си върху събитията от март 1943 година, си задавам два въпроса, на които може би не обърнахме достатъчно внимание. А именно – колко точно са 80 години и какво запомнихме и какво забравихме в рамките на този период.

И много ми се иска тук с тези редове да споделя думите на професор Александър Оскар, председател на Организацията на евреите в България „Шалом“, произнесени пред Паметника на спасението на самия 10 март 2023 година. Думи, които в бързината на събитията и на всекидневие то може би не успяхме да осмислим, а те дават като че ли отговор на тези въпроси.

Отново е 10 март и ние отново сме тук, както всяка година, за да отбележим годишнината от най-драматичните събития в съвременната ни история – спасяването на евреите от старите предели на Царство България в годините на Холокоста, както и да почетем паметта на депортираните 11 343 евреи от Беломорска Тракия, Вардарска Македония и град Пирот в нацистките лагери на смъртта.

И отново си обещаваме, както е записано в Библията, „да помним и никога да не забравяме“. Но, за жалост, с всяка изминала година паметта за онези мрачни времена все повече избледнява, а историята

все по-често започва да се подменя. Все по-често ставаме свидетели на опити да се „приватизира“, или по-скоро да се „национализира“ актът на спасяването, като заслугите се припишат на държавата в лицето на цар Борис III, вклочително и на правителството на Богдан Филов, а не на достойните хора, рискували живота си, за да помогнат на своите братя и сестри от еврейски произход.

Не е нормално да благодарим на правителството, което бе проводник на нацистката човеконенавистна идеология; на държавата, която прие позорния Закон за защита на нацията, причинил страданията на десетки хиляди хора; на институциите, които подкрепиха депортацията на над 11 хиляди евреи от Беломорска Тракия, Вардарска Македония и град Пирот и така станаха съучастник в тяхното унищожаване в лагерите на смъртта. Българските евреи помнят и никога няма да забравят какво направиха Димитър Пешев, Димитър Икономов и Владимир Куртев, митрополитите Стефан и Кирил, д-р Павел Герджиков и писателят Елин Пелин, както и всички знайни и незнайни хора, благодарение на които днес сме тук с вас.

Дами и господа, Съвременният цивилизован свят се базира на чувството за отговорност - отговорност за собствените ни действия, отговорността да понасяме последициите на собствените си грешки. И ако не сме готови да поемаме отговорност, то тогава сме обречени да повтаряме грешките на миналото!

Вечна слава на достойните българи, които рискуваха живота си, но не останаха безучастни към страданията на своите братя и сестри от еврейски произход.

Покалон пред паметта на невинните жертви на човеконенавистната идеология.

80 години са нищо в исторически план. Един кратък миг в човешката цивилизация. И в същото

време са нещо значимо. Според много историци 50 години е нужният период на отдалеченост от едно събитие, за да може да му се направи правилната обективна историческа оценка – лишена от емоциите на съвременниците на събитията.

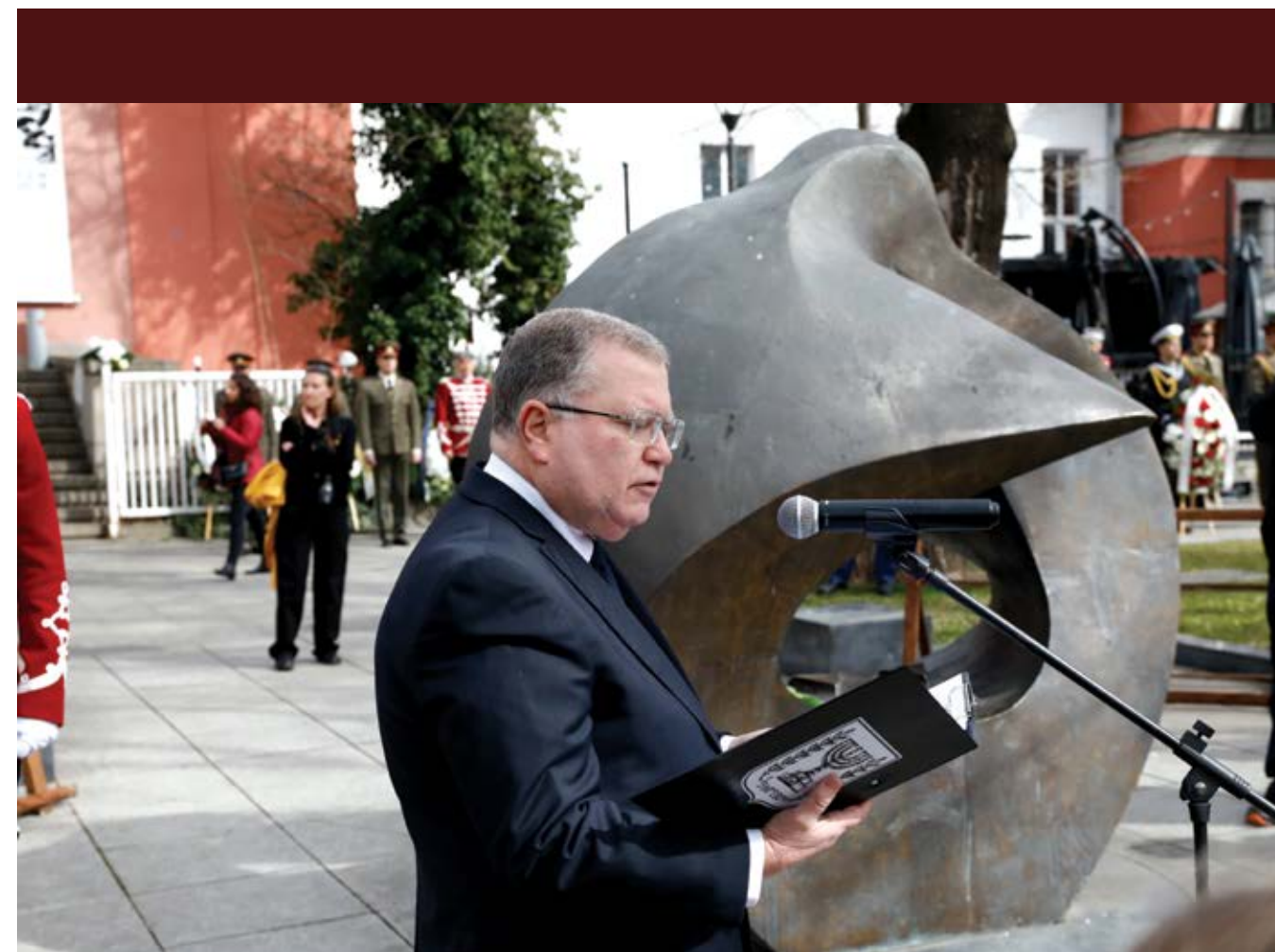
Според Писанието пък от своя страна 42 години са нужни на един народ да се отърси от историческото си бreme и да започне на чисто. Да признае грешките си и да потвърди смелостта си.

А тази година отбелязахме 80. И както и проф. Оскар в словото си казва – още не сме готови да поемем цялата отговорност, още не сме готови да погледнем безпристрастно отстрани. Още не сме готови да не натоварваме миналото с проблемите и тревогите на настоящето и не сме готови

да кажем какви поуки и уроци искаме децата ни да вземат за себе си и за обществото си от тези бурни, величествени и трагични дни на 1943 година.

Само след 20 години ще отбележим един век от тези събития. Надявам се тогава тези, които са на наше място и се готвят да отбележат този юбилей, да четат настоящите редове, да четат за тези спорове и да се усмихват. Защото са намерили отговорите на важните въпроси. И знаят как да живеят тази история. В цялостната ѝ палитра – от най-тъмните до най-светлите нюанси.

Дотогава, ако не можем да им помогнем в търсенето на отговори, можем поне да се погрижим паметта да не избледнява, а да е ясна, точна и лишена от емоцията на злободневността.

София, 10 март 2023 г. Посланикът на Държавата Израел Н.Пр. Йорам Елрон, който участва в Похода на толерантността и мъдростта. Шествието започва от църквата „Св. София“ и стига до Паметника на спасението. Организатори са Столичната община и Организацията на евреите в България „Шалом“. Участват: служебният министър на външните работи Николай Милков, председателят на Организацията на евреите в България „Шалом“ Александър Оскар, главният прокурор Иван Гешев, столичният кмет Йорданка Фандъкова, генералният директор на БТА Кирил Вълчев, директорът на българския офис на Американския еврейски комитет Виктор Меламед, представители на политически партии и граждани

Историята на бургаските евреи и тяхното спасяване

Алберта Алкалай,
Център за еврейско-българско
сътрудничество „Алеф“

Тази година отбелязваме 80-годишнината от едно уникално историческо събитие – спасяването на евреите в България от лагерите на смъртта през Втората световна война. 80 години по-късно тази тема продължава да бъде многопластова, дискуссионна и противоречива за българското общество. Като потомка на спасените български евреи се стремя да открия и да опазя спомена за всеки българин, дръзнал да се противопостави на злото и да подпомогне спасяването на човешки живот. Считам, че този модел на поведение трябва да бъде „пренасян“ напред във времето не само за да даде пример на бъдещите поколения за достойно човешко съществуване, но и за да докаже правотата на хилядолетната еврейска мъдрост, че „който спаси един човешки живот, спасява цяла вселена“.

Забрани и рестрикции

До началото на 40-те години на XX век еврейската общност в Бургас е напълно интегрирана. Евреите тук са активни граждани и допринасят за бурното икономическо развитие на космополитния град. С присъединяването на България към Трестранния пакт свободите на българските евреи са ограничени, а след приемането на Закона за защита на нацията животът им коренно се променя.

В Бургас еврейското училище е затворено. В него се настъпва жандармерията, а мазето е превърнато в място за изтезания и побой за тези, които не спазват фашистките закони. Блокирани са всички сметки на евреите в банките, както и сметката на Бургаската еврейска община. На 14 октомври 1942 г. околийският управител Герчев издава заповед №2: „Забранявам на всички лица от еврейски произход да посещават следните заведения: кафене „Империа“, кафене „Нова Европа“, сладкарница „Малина“, „Чалъовски“, „Букем“, ресторант „Континентал“, Морското казино, Военния дансинг. Забранявам на евреите да по-

сецават областния театър и киното.“

На бургаските евреите е забранено да посещават емблематичните места, където се стича целият град, да се виждат с приятели, партньори, да туптят в пулса на Бургас. Забранява им се да отсядат в хотелите „Империа“, „Булевар“, „Континентал“.

Заповедта продължава: „Всички лица от еврейски произход да спазват най-точно чл. 14 от Наредбата по еврейските въпроси по носене на ервейските знаци, както и разпорежданията по стесняването на еврейските жилища. Забранявам на закупчиците, матрапазите и др. от еврейски произход да излизат на пазарущата преди 10 часа преди обяд. На нарушителите на настоящата ми заповед ще се налагат най-строгите санкции на закона – принудително изселване. Препис от настоящата ми заповед да се предостави на Бургаската консистория за изпълнение.“

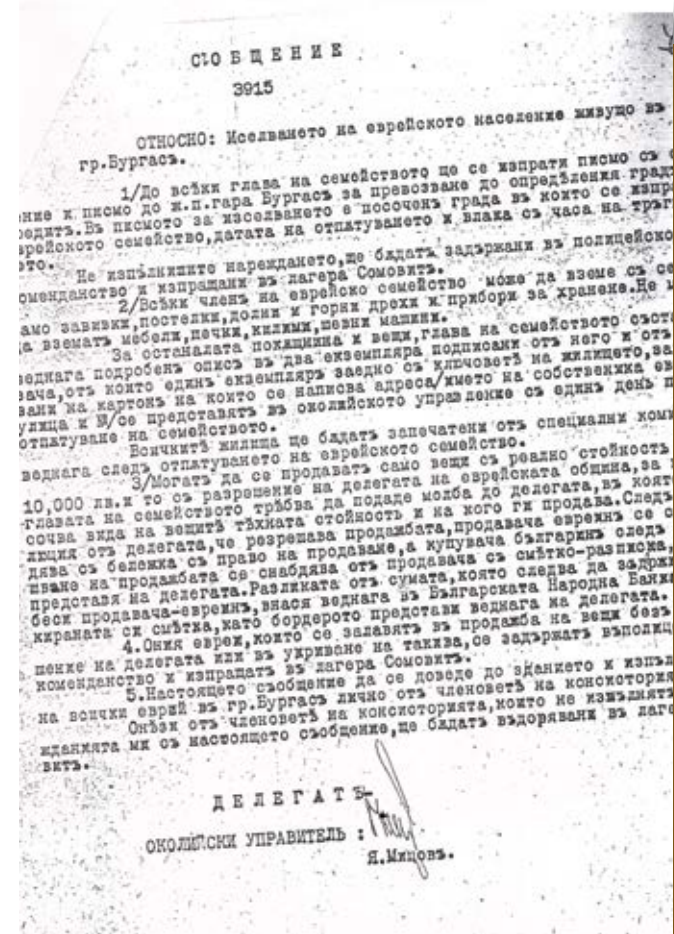
Така със запечатани магазини и затворен бизнес на бургаските евреи е отнето почти всичко.

Със заповед от 7 октомври 1943 г. от Израел Моше Коен са конфискувани две печки. В писмо до Комисарството по еврейските въпроси пише: „Молим нареждането ви същите да се предадат на областния инспектор по обществени грижи в Бургас за нуждите на сиропиталището в града, а цигулката, предмет на същата заповед, да се продаде от ликвидационната комисия.“

С наредба се определя и какви суми и ценности може да притежават лицата от еврейски произход и как трябва да предоставят личните си бижута на публичен търг. Специално решение разяснява как да бъдат ликвидирани имотите на лица от еврейски произход. Заповед определя на новородените евреи да се дават само имена от приложения към нея списък, като се забранява на всички евреи да носят български имена или имена с български окончания. Загължават се всички еврейски кантори, магазини и жилища, както и тези със смесен ка-

питал да имат съответното обозначение. Евреи не може да имат автомобили, радиоприемници и телефонни постове. Определя се и в кои квартали може да живеят. На 25 юни 1942 г. излиза заповед № 22 на МВРНЗ, която забранява на лица от еврейски произход да съобщават каквито и да е новини, да разискват политически и обществени въпроси, да се движат по улиците и да посещават всякакви обществени и публични места от 21 часа вечерта до 6 часа сутринта. Всички евреи мъже от 18 до 45 години са мобилизирани и работят робски по 8-9 месеца в годината при нечовешки условия в трудовите лагери Атия, Ловеч, Пазарджик, Свети Врач, Хасково, Смедово и др. И още и още заповеди, наредби, укази, които погазват напълно Търновската конституция, стесняват и ограничават правата на евреите, докато ги превърнат в безправно и беззащитно население в собствената им родина, затворници в родния си град, пропит госкоро от свобода и морски авантюри. Вратата към света се затваря за бургаските евреи.

Реакцията на хуманизма

Много от гражданите на Бургас не приемат промените за еврейското население. Бургазлии, станали изведнъж притежатели на конфискувани еврейски магазини и работилници, изпращат писма до Комисарството по еврейските въпроси, в които настояват бившите собственици – евреите, да останат да работят в наскоро отнетите им предприятия.

„Молим, наредете да ни се разреши да приемем като работничка в магазина ни, находящ се на улица „Александровска“ 71, еврейката Сара Бохорь“, пишат в писмо търговците Пеев, Мешков и Скрипалчев на 27 октомври 1943 година.

Директорът на Българо-италианската банка в Бургас Хаим Йерусалми, получил почетна диплома от Италианския Крал Умберто Трети за укрепване на българо-италианските икономически връзки, също е уволнен като евреин. Той, съпругата му и четирите им деца остават без всякакви средства за препитание. Тогава Владимир Керин, заможен бургазлия от македонски произход, собственик на складове за бакалски стоки, моли властите да запази „изключително нужния общ работник“ Йерусалми. Разрешават му, взема го на работа и така осигурява необходимата за цялото семейството заплата.

Собственикът на моливната фабрика „Девеко“ в Бургас Петър Велчев пък започва да укрива и впоследствие извежда извън България главния си механик – евреина Самран. Любчо Зурков, собственик на дрогерия Зуркови, също издейства и взема на работа евреите Шимон и Зачко Калдерон. По този начин той дава прехрана на многочисленото им семейство, останало без родители, интернирани като чужди поданици. Зурков остава в сърцата на бургаските евреи с постоянните си дарения от лекарства за мъжете, поболяли се от нечовешките условия в трудовите лагери.

Сава Димов, собственик на фабрика „Шуменско пиво“, не се разделя със своя млад счетоводител Йосиф Асса и дори го спасява от арест.

Само в Бургас - за разлика от Пловдив, Видин и Стара Загора, полицейският час за евреите не е загължителен, законът е закон, но бургаската управа го спазва по-либерално. Имайки благоразположението на властите, бургаските евреи се движат свободно по главната улица „Богориди“, в Морската градина, посещават много от забранените обществени заведения, дори ходят на кино. Писмо № 509 от 27 септември 1943 година гласи:

„Разрешава се на лицата от еврейски произход, живущи в гр. Бургас, да посещават дневни-

Петър Вълчев

те представления на кино „Тракия“.

Подпис: Павлова.

На 5 ноември 1943 г. директор-режисьорът на театър „Адриана Будевска“ в Бургас пише: „Господин делегат, моля най-учтиво да разрешите свободното посещение на лица от еврейски произход на дневните представления на театъра ни.“ Разрешението е дадено с резолюция на 9 ноември 1943 година.

Според друга заповед в учебните заведения не може да се приемат евреи, а тези, които вече учат там, трябва да напуснат в посочен срок.

Маи 1942 година. Зрелостниците на елитната търговска гимназия в Бургас трябва да се явят на матура. Учениците евреи са получили вече повиквателни за трудовите лагери. Те трябва да заминат за Атия и робски да се трудят в деня на зрелостния си изпит. Вълна от възмущение се надига в цялото училище. Тогава директорът Георгиев и класният ръководител Стойчев „изнасят урок“ по човеколюбие на своите ученици. Отиват в Комисарството по еврейските въпроси да измолят освобождаването на еврейчетата от трудовите лагери, за да положат изпит. Отговорът обаче е: „На тях матура не им трябва, тъй като те никога няма да могат да упражняват този занаят.“

Жак Йерусалми и Александър Хаджипетров, който по-късно ще стане един от най-богатите

и видни бургазлии, са съученици в Търговската гимназия – луди-млади приятели. Влиза в клас учител с профашистки убеждения. Посочва с презрение Жак Йерусалми, блестящ ученик, и му нарежда да седне на унижителния последен чин, защото е евреин. Сашо Хаджипетров става с блеснал поглед и младежка гързост и заявява: „Ако ще местите Жак, то и аз ще седна най-отзад!“ Учителят повече не посмива да прави размествания в клас.

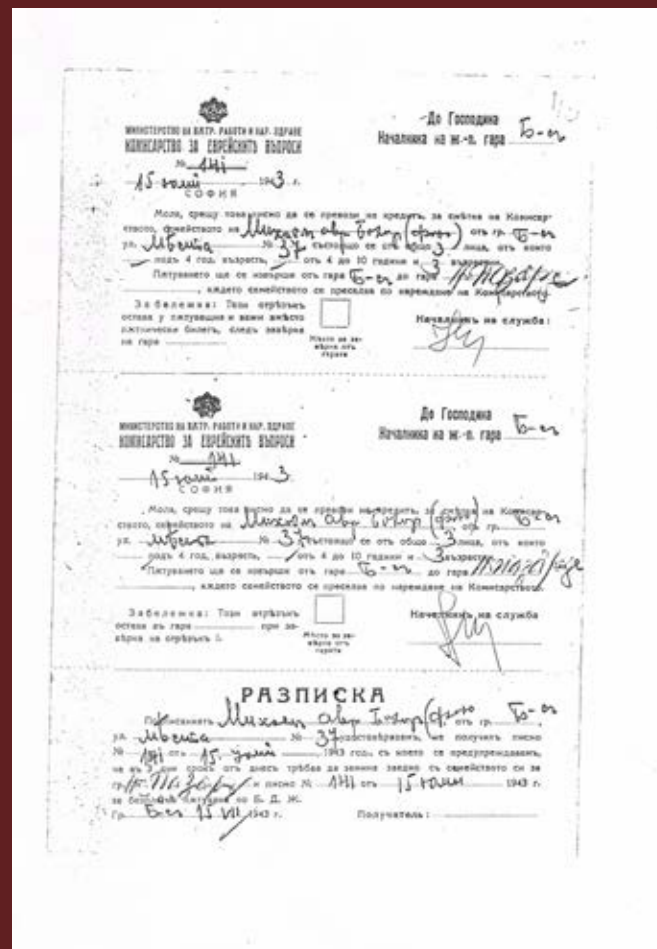
Депортация

Месец март 1943 година. На бургаската еврейска улица е студено и зловещо. На 4 март с писмо N 109 околийският управител Никола Герчев Иванов изпраща списък с евреи за изселване. В Комисарството по еврейските въпроси в Бургас е окрупнен и окончателно оформен списък със 174 семейства за изселване – общо 422-ма души. В този списък са включени по-заможни евреи с блокирани сметки на такава стойност. Тъй като желаното число 422-ма души не се достига, в списъка са включени и наслуги избрани бургаски семейства.

От всичките 902-ма евреи в Бургас за изселване са предвидени 422-ма души. Изпратена е одобрителна телеграма за операцията от София с гриф „Строго секретно“. Директор на пощата по онова време е Желяз Петков. По случайност той е съсед и добър приятел на Аврам Асса – председател на еврейската община. Двамата живеят в една къща – българинът на първия етаж, евреинът – на втория. Разтреперан, Желяз скрива телеграмата в джоба си и вместо да я занесе в Комисарството по еврейските въпроси, тича към своя приятел Аврам и му показва документа. Така еврейската общност е известна преди всички за грозящата я зловеща опасност.

Всичките 147 еврейски семейства са информирани със съобщение № 3915 от Околийския управител Я. Мицов, че трябва да се подготвят за изселване на 10 март 1943 г.

„Всеки член на еврейско семейство може да вземе със себе си само горни и долни дрехи, завивуки, постелки и прибори за хранене. За останалата покъщнина и вещи главата на семейството трябва да състави подробен опис, който да се предаде с ключа от жилището на околийското управление ден преди заминаването. Може да се продават вещи на стойност под 10 000 лева. Получената сума от продажбата евреинът трябва да внесе в блокираната си смет-

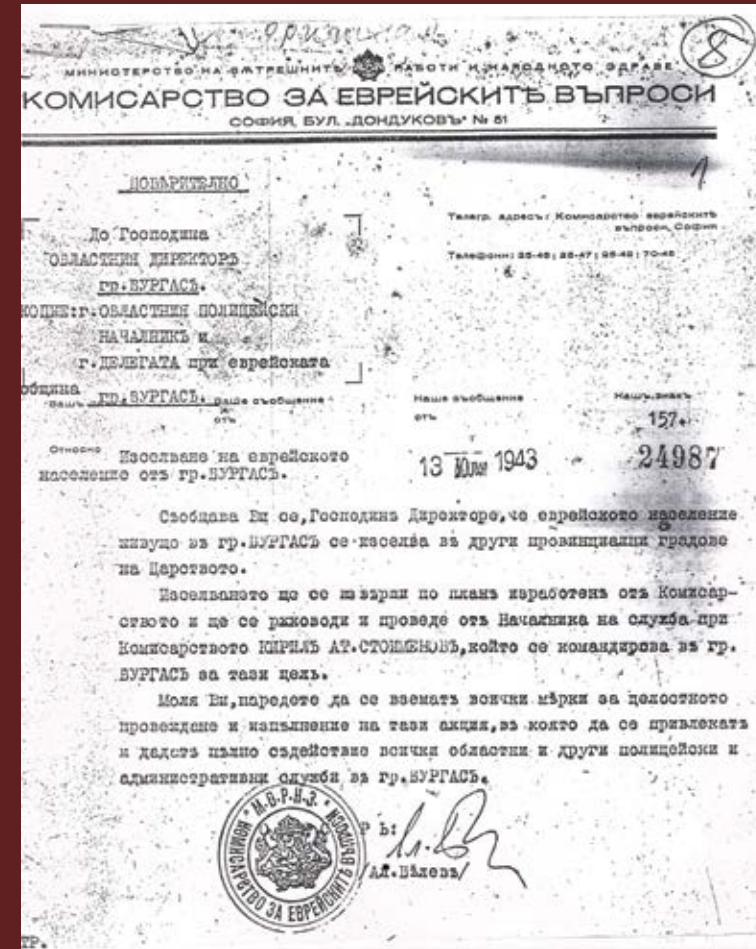

ка в БНБанка.“

Бургаските евреи подготвят по 10 кг багаж. Дървените сандъци, предназначени за сватбен чеуз, са напълнени с най-необходимото за дългото пътуване. Всички разпродават каквото имат. Съседи и приятели складират по-ценните неща от еврейската покъщнина. С огромен ужас в Бургас очакват депортацията.

Акция за спасяване

Когато в ръцете на Аврам Асса попада телеграмата, той задейства всичките си контакти с хора от властта, за да спре намерението на правителството. Обръща се и към приятели в Бургас. Веднага се отзовават Петко Росен – адвокат, бивш депутат и писател, Петър Велчев, Росен Чорбаджиев, Панайот Георгиев – параходен агент, Меню Владков – индустриалец, Жени Патева и д-р Теодоси Болгуров. Събират се бързо, за да вземат някакво решение. Същата вечер адвокат Росен Чорбаджиев и Петър Велчев заминават за

София в опит за среща с цар Борис III. Подготвена е протестна декларация, подписана от видните граждани, с която призовават монарха за спешна отмяна на решението за депортация на евреите от Бургас.

След няколко дни под натиска на Българската православна църква, обществени организации и личности от страната заповедта се отменя. Вечерта преди заминаването идва съобщение, че изселването се отлага. Сякаш злото отминава. Но докога? Сандъците на 422-ма евреи са готови всеки момент да бъдат нарамени и да тръгнат на път, от който връщане няма.

Окончателно решение

Няколко месеца по-късно - през юли 1943 година, в Бургас отново се изваждат списъци на евреи, подлежащи на принудително изселване. Планът на Комисарството по еврейските въпроси този път е успешно да изсели 298 еврейски семейства от Бургас в Преслав, Търговище и Нови пазар. Все

в Северна България, по-близо до Дунав, за да бъде по-лесно извозването им с шлепове към лагерите на смъртта.

Отново с гриф „поверително“ е писмото на Александър Белев от 13 юли 1943 г., адресирано до областния директор: „Наредете да се вземат всички мерки за целостното провеждане и изпълнение на тази акция, в която да се привлечат и дадат пълно съдействие всички областни и други полицейски и административни служби в град Бургас.“

Всяко семейство получава известие кога и къде ще бъде изселено. В него са посочени номерът на влака, дата и часа на заминаване и посоката на пътуване. Съобщението изяснява още, че се дават

три дни за напускане на Бургас и установяване в посочения за преселване град. То, придружено със сведение за съответното семейство и писмо от полицаята до началника на гарата, служи като безплатен билет. Какъв цинизъм! „Със себе си може да вземете само най-необходимия багаж. За всички вещи, които оставяте, представете в еврейската община подробен опис, в който е указано името и точния адрес на пазача. Описът на вещите трябва да бъде заберен от пазача.“

Вече през България са преминали ешелоните на смъртта с 11 343-ма евреи от Беломорска Тракия и Македония. Бургаски евреи – лагерници в Св. Врач, с риск от разстрел са се промъквали до

спрените заключени вагони, за да дадат вода на своите сънародници. В тях са видели възрастни и бременни жени по нощници, плачещи деца, отчаяни хора, натъпкани в конски вагони. Протезнатите им ръце през окованите прозорци са молели за хляб и вода. За никого вече не е тайна какъде ги водят.

Спасителите

По-голямата част от хората в Бургас посрещат с истинско възмущение информацията за подготовения влак № 421, който трябва да депортира бургаските евреи на 20 юли 1943 година.

Известният литературен критик, писател и общественик Петко Росен отново започва трескава работа да активизира бургазлии да предотвратят изселването на евреите. Ето какво помни съпругата на покойния писател: „Готвеше се акция на опозиционните водачи да се явят и да протестират пред областния директор. Но когато се разбра, че това няма да стане, Петко просто побесня и не си намираше място. Изложи ми възраженията, които смяташе да направи пред областния директор: „Българският народ има един голям и ценен морален капитал - своята толерантност към чуждите малцинства у нас. Ние като народ сме се гордели с моя капитал и със своята човечина. Сега за хатъра на Хитлер и него трябва да пожертвуваме и да се изложим пред световната съвест. Евреите у нас са мирни граждани. Много от техните снове са воювали рамо до рамо с нас във войните и са дали живота си за нашата родина. Нашият народ не изпитва омраза към тях. Те са приобщени към нас. Никога в България не са извършвани погроми и гонения срещу тях. Жълтите звезди, които им са прикачени сега, са срам за нас. Ние, гражданите на Бургас, високо протестираме за готвените безчовечни мерки спрямо евреите. Тази акция ще сложи мрачната си сянка върху нашия народ като зверове и убийци.“ Като отидохме в областното управление, аз изложих това, което ми беше казал Петко, и което се споделяше от всички нас. Акцията се спря, евреите си останаха непокътнати за наша голяма радост и удовлетворение.“

Водеща роля за успеха на мисията има кметът на Бургас д-р Дянко Пръвчев. По негова инициатива кметове от района – Бургас, Карнобат и Ямбол, заминават за София, където посещават държавни институции, партии и влиятелни лица. Целта е една – да спрат депортирането на бургаските евреи. Бургазлията Матей Хаджипетров, внук на главния Ктитор на католикона на манастира на

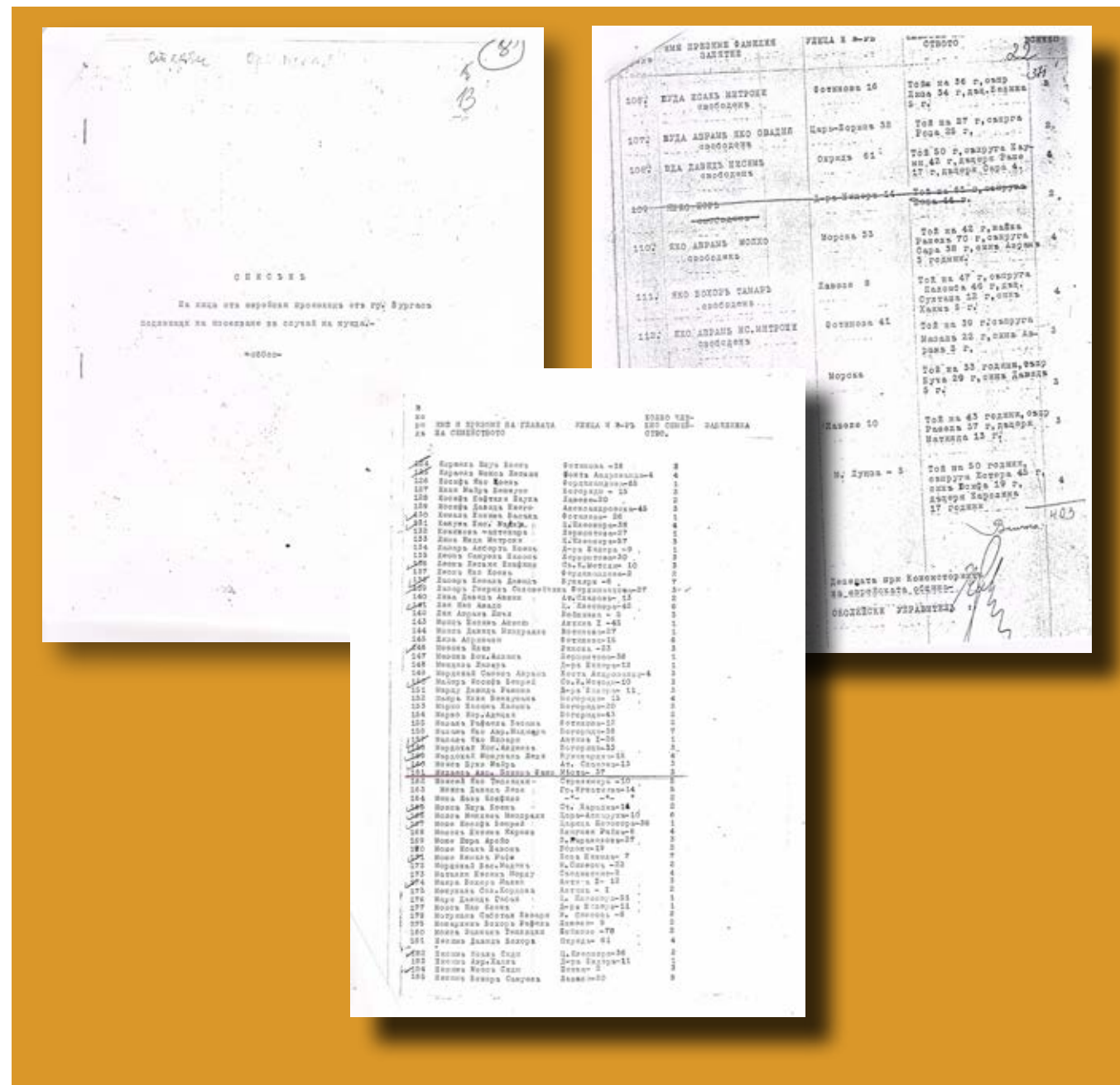
остров „Света Анастасия“, свързва д-р Пръвчев с митрополит Стефан. Владиката прави всичко необходимо за облекчаване живота на преследваните евреи и дори укрива в дома си Шломо, равина на Бургас.

Мисията на делегацията от Бургаския край е успешна. След завръщането на д-р Пръвчев и придружаващите го кметове изселването на бургаските евреи е отменено за втори път. Ангелът на смъртта отново прескача еврейските къщи.

Д-р Дянко Пръвчев умира на кметския си пост от мозъчен инсулт на 14 януари 1944 година едва 55-годишен. „Заповяданото принудително изселване на населението създаде верига от нови проблеми, нетърпящи отлагане и налагащи непременно

Петко Росен

Дялко Пръвчев

лично участие на кмета. Д-р Пръвчев с цената на своето здраве отлично се справи и с новите условия, като не изпуснаше и редовното управление на общинските служби“, пише в акта за злоупотреба, изготвен от Бургаското градско общинско управление на 16 февруари 1944 г.

За спасяването на евреите от Бургас заслуга имат и други влиятелни личности по онова време. А най-голяма заслуга имат онези безименни, невлиятелни, без административна власт, но притежаващи най-голямата сила на човешко съчувствие, състрадание и почтеност. Неизброими са хората, които са оставили достойната си човешка следа върху страниците на еврейската история в Бургас, които са впели собствената си съдба в съдбата на еврейските си съграждани. Тези, които са имали морал, смелост и кураж да се възпротивят

на несправедливостта и да окажат помощ и подкрепа в жестоките времена на Холокоста.

Памет

Времето следва своя неизменен ход, поколения се сменят, Бургас расте и се преобразява. Той отдавна не е онова малко невзрачно рибарско пристанище. Улиците са други, хората са други. Повечето от участниците в събитията преди 80 години вече не са между живите. Но те са оставили своята невидима диря, напоили са този град с дух на свобода и различност, задали са модел на поведение за бъдещето.

* Изображенията в този текст са предоставени от Алберта Алкалаи.

 Aurubis
Metals for Progress

125
години

БЪЛГАРСКА ТЕЛЕГРАФНА АГЕНЦИЯ

1898

ИСТИНСКИТЕ НОВИНИ